

ПРОБЛЕМИ ФІЛОСОФІЇ

ВИПУСК 12

ПРОБЛЕМИ ФІЛОСОФІЇ

МІЖВІДОМЧИЙ
НАУКОВИЙ
ЗБІРНИК

ВИПУСК 12

ВИДАВНИЦТВО КИЇВСЬКОГО УНІВЕРСИТЕТУ
1969

У випуску висвітлюються роль В. І. Леніна в обґрунтуванні принципу партійності в філософії, критика В. І. Ленінінм софістики і еклектики опортуністів, розглядаються ленінська теорія істини і деякі питання природознавства, ленінське вчення про війну і армію, а також інші важливі проблеми марксистської філософії.

Збірник розрахований на викладачів філософії та інших суспільних наук, студентів, аспірантів, а також на тих, хто цікавиться питаннями філософії.

Редакційна колегія: членкор. АН УРСР *Д. Х. Острянин* (відпов. редактор), канд. філос. наук *І. В. Бичко* (відпов. секретар), канд. філос. наук *Ю. О. Богданов*, канд. філос. наук *Ю. Ф. Бухалов*, доктор філос. наук *В. І. Войтко*, доктор філос. наук *Д. М. Гринишин*, канд. філос. наук *Г. Г. Ємельяненко*, канд. філос. наук *А. І. Клевцов*, канд. філос. наук *М. Г. Козубенко*, канд. філос. наук *М. В. Логвинов*, канд. філос. наук *І. Ф. Надольний* (заст. відпов. редактора), доктор філос. наук *М. М. Олексюк*, канд. філос. наук *В. М. Чернокозова*, канд. філос. наук *І. І. Чорний*, доктор філос. наук *В. І. Шинкарук*.

Відповідальний за випуск *А. І. КЛЕВЦОВ*.

ОБГРУНТУВАННЯ І РОЗВИТОК В. І. ЛЕНІНИМ ПРИНЦИПУ ПАРТІЙНОСТІ У ФІЛОСОФІЇ

Найважливішим методологічним принципом критичного освоєння філософської спадщини є принцип партійності, який вперше розроблено К. Марксом і Ф. Енгельсом, а пізніше обґрунтовано і конкретно застосовано до аналізу ідей і теорій В. І. Ленінім. Застосування цього принципу для освоєння суспільних ідей і теорій полягає в розкритті перш за все таких питань, як-от: належність до одного з філософських напрямків (матеріалістичного чи ідеалістичного) та класової природи досліджуваних теорій (соціальний аспект принципу). Розглянемо кожний з цих аспектів окремо.

Однією із суттєвих сторін принципу партійності є свідоме застосування закону боротьби матеріалізму й ідеалізму, тобто вирішення основного питання філософії. В. І. Ленін, аналізуючи велику кількість фактичного матеріалу з історії філософії і природознавства, розкриває в своїх творах конкретний прояв закону боротьби матеріалізму й ідеалізму. Він показує, що партійний підхід до минулої філософської спадщини закономірно впливає з революційного досвіду і революційної думки. Партійність філософії марксизму полягає перш за все в належності до матеріалістичного напрямку і в цьому плані «філософія марксизму є *матеріалізм*» [12, 4].

В. І. Ленін, виділяючи центральний принцип дослідницької роботи, яку ним здійснено в праці «Матеріалізм і емпіріокритицизм», зауважує: «Протягом всього попереднього викладу, на кожному з порушених нами питань гносеології, на кожному філософському питанні, поставленому новою фізикою, ми простежували боротьбу між *матеріалізмом і ідеалізмом*» [9, 308]. Які б філософські проблеми не освоював В. І. Ленін, він завжди підходить до них з позиції врахування закону боротьби матеріалізму і ідеалізму, за різними філософськими хитрощами і схоластикою розкриває «*дві основні лінії, два основні напрями*» [9, 308]. Вимога В. І. Леніна про свідоме застосування закону визначення належності до того чи іншого філософського напрямку ґрунтується на глибокому усвідомленні методів і прийомів підходу до минулого філософського досвіду К. Марксом і Ф. Ен-

гельсом. Їх твори і думки в філософських, соціологічних, публіцистичних працях В. І. Леніна є арсеналом теоретичної аргументації. «Геніальність Маркса і Енгельса полягає якраз у тому, — відмічає В. І. Ленін, — що на протязі дуже довгого періоду, *майже півстоліття*, вони розвивали матеріалізм, посували вперед один основний напрям у філософії» (матеріалістичний. — В. Д.) [9, 308—309]. Маркс і Енгельс «показували, як треба проводити *той самий* матеріалізм в галузі суспільних наук, нещадно відмітаючи, як сміття, нісенітницю, надуті претензії, дурниці, незліченні спроби відкрити нову лінію в філософії, винайти «новий» напрям і т. д.» [9, 309]. Класики марксизму, захищаючи партійний підхід до філософської спадщини, боролись проти всіх, хто не розумів і ясно не уявляв «боротьбу двох корінних гносеологічних напрямів» [9, 309].

Розкриваючи непримиренну боротьбу великих і малих шкіл в філософії, В. І. Ленін показує, що для долі науки далеко не байдуже, яку філософську лінію займає мислитель, до якого напрямку він приєднується. Визначаючи місце того чи іншого мислителя і його філософських концепцій в системі філософських знань, важливо не лише охарактеризувати його як матеріаліста чи ідеаліста, але й показати прогресивність, життєвість першого напрямку і безперспективність, і безплідність останнього. Наукова критика повинна допомогти мислителю вийти із лабіринта ідеалістичної філософії і «стати на матеріалістичну дорогу» [9, 309]. Розвінчуючи неспроможність представників махістської філософії довести відмінність їх поглядів від матеріалізму і ідеалізму, претензію на так звану «третю» лінію в філософії. В. І. Ленін вказував: «Або послідовний до кінця матеріалізм, або брехня і плутанина філософського ідеалізму, — ось та постановка питання, яка дана в *кожному параграфі* «Анти-Дюрінга» і не помітити яку могли тільки люди з мозком, попсованим уже реакційною професорською філософією» [9, 310—311].

Критично освоюючи минулий філософський досвід, необхідно не лише враховувати наявність протилежних філософських напрямів, але розвінчувати теоретично, відкидати «з порога основний відступ ...від матеріалізму» [9, 311]. В. І. Ленін показує, що Маркс і Енгельс були далекі від того, щоб при оцінці теоретичної спадщини відходити від принципу партійності. Саме партійність Маркса і Енгельса «від початку і до кінця» сприяла тому, що вони по-науковому підійшли до оцінки багатьох філософських теорій (філософії Декарта, Арістотеля, Гегеля, Фейєрбаха, Діцгена, Чернишевського та інших) і зуміли «викривати відступи від матеріалізму і потурання ідеалізові... в усіх і всяких «новітніх» напрямках» [9, 311—312]. Спираючись на матеріалістичну традицію, роз'яснюючи і захищаючи марксизм, звіряючись по Марксу і Енгельсу, В. І. Ленін розкриває методологічну роль принципу партійності. Зауваження В. І. Леніна про ви-

користання цього аспекту принципу партійності не слід розуміти як схему. Необхідно завжди пам'ятати про складний і суперечливий характер розвитку філософської думки і не зводити прогрес філософських знань до формули «матеріалізм-ідеалізм», яка заперечує позитивні моменти в ідеалістичних теоріях.

В марксистсько-ленінському підході точно враховуються всі різноманітні фактори, які впливають на розвиток філософських ідей, тому ідеалістичні теорії не відкидаються догматично, бо в них відшуковуються прогресивні елементи, зберігаються зерна істинних знань і відсікаються реакційні, помилкові, антинаукові сторони. В. І. Ленін, розвінчуючи ідеалістичні, філософські концепції, показуючи їх обмежений зміст, вміло відбирав і творчо розвивав все те в цих концепціях, що сприяло прогресу знання. Він звертає увагу на використання раціональних моментів в гегелівській критиці філософії Канта, вказуючи при цьому, «що *Гегель розбиває Канта саме ґносеологічно*» [14, 155], хоч дійовість і непослідовність кантівської філософії ним спростовується з точки зору більш послідовного ідеалізму. В конспекті «Листування К. Маркса і Ф. Енгельса. 1844—1883 рр.» В. І. Ленін пише, що раціональне в «Логіці» Гегеля в його методі [15, 33]

Метод відбору раціонального в процесі критичного освоєння філософської спадщини В. І. Ленін вважав не побічним, а основним, бо, ігноруючи ним, не можна зробити жодного кроку на шляху прогресу теоретичного знання. «Завдання марксистів і тут і там зуміти засвоїти собі і переробити ті завоювання, які робляться... «прикажчиками»... і вміти відсікти їх реакційну тенденцію, вміти вести *свою* лінію і боротися з *усією лінією* ворожих нам сил і класів» [9, 315]. На фоні вищевикладеного думки румунського філософа-марксиста К. І. Гуліана — про відношення класиків марксизму-ленінізму до філософії реакційних класів (в цінній праці «Метод і система Гегеля») — мають, з нашого погляду, розпливчастий характер. Він пише: «Лише класики марксизму-ленінізму показали, що за своїм змістом філософія, яка є виразником інтересів реакційного класу і соціального про шарку, не може розглядатися, як момент становлення істини, не може бути освоєна, а, навпаки, повинна бути рішуче відкинута» [18, 359]. Це суперечить самому духові марксизму. Адже ні хто інший, як класики марксизму-ленінізму дали неперевершені зразки теоретичного освоєння позитивних сторін філософії реакційних класів. І взагалі, на якій же основі повинна бути та чи інша теорія відкинута, якщо не буде здійснено її теоретичного освоєння. Підкреслимо, що і К. І. Гуліан не провів послідовно свою думку і уже на стор. 363 стверджує протилежне.

В. І. Ленін не лише висуває вимогу про використання цінних елементів ідеалістичної філософії, соціології, політекономії і т. д., але й показує приклади, як необхідно практично здійсню-

вати це освоєння. Дослідник повинен не огульно запозичувати філософські теорії, ідеї, не довірятись тим заявам, які робляться «вченими-прикажчиками», бо всі вони є апологетами буржуазного суспільства, а критично відноситись до їх спадщини. В ідеології не повинно бути віри на слово, особливо коли мова йде про ідеалістичні теорії.

В. І. Ленін аргументовано і дошкульно піддає критиці представників махістської філософії за те, що вони не змогли критично підійти до минулого філософського досвіду, а пішли *«рабськи... за реакційною професорською філософією»* [9, 315] і опинились в тенетах антинаукової філософії. Лише свідоме застосування закону боротьби ідеалізму і матеріалізму в освоєнні духовної спадщини дає можливість провести обґрунтовану класифікацію філософських теорій, систем, ідей на матеріалістичні та ідеалістичні, творчо використати із заперечуваних теорій окремі думки й положення, які свідомо чи несвідомо висловлені вченими ідеалістичного напрямку, і зробити науковий вклад в історико-філософський процес.

Другим важливим елементом принципу партійності є його соціальний аспект, тобто необхідність врахування класової направленості теорій. Так, як суспільні ідеї, теорії (філософські, політичні, юридичні й інші) є виразом форм суспільної свідомості, то вони (як суспільна свідомість взагалі) обумовлюються суспільним буттям (способом виробництва матеріальних благ, виробничими відносинами). Виробничі відносини — визначальний чинник тих або інших суспільних ідей, теорій. Але оскільки виробничі відносини мають в антагоністичних формаціях класовий характер, то, природно, ідеї і теорії, що відображають ці відносини, також набувають класового змісту.

Однак така відверта постановка питання про партійний підхід до ідей і теорій, про класову їх природу неприйнятна для тих, хто знаходиться в рядах апологетів сучасного капіталістичного суспільства. А тому вони вимагають підходу до ідейної спадщини за принципом: «або істинні знання, або ідеологія, партійність». Ед. Бернштейн писав, що науку можна тлумачити поза всякими партіями [16, 288]. Легальний марксист П. Струве, заперечуючи партійність, протиставляв матеріалізм і партійність, прагнучи обґрунтувати «об'єктивістський» підхід.

З великою ненавистю проти марксистського принципу класовості ідей і теорій виступав М. Бердяєв. Він наголошував на тому, що буржуазна наука і є саме справжня, об'єктивна наука, а «суб'єктивна» ж наука марксистів має більше спільного з особливою формою віри, ніж з наукою [17, 12]. Не важко помітити, що автори подібних теорій настирливо прагнуть «довести», що теорія марксизму не повинна виражати класові інтереси. Формою виразу безпартійності вони обрали буржуазний об'єктивізм. Особливо великого розмаху об'єктивістський напрям на-

був в Росії під назвою «віхівців». Цей напрям красномовно підтверджує міркування В. І. Леніна про те, що «безпартійність в буржуазному суспільстві є лише лицемірний, прихований, пасивний вияв належності до партії ситих, до партії пануючих, до партії експлуататорів» [8, 59].

Відрив філософії від політики, заперечення її партійності, прагнення зобразити філософію надпартійною, надкласовою властиво всім різновидам сучасної буржуазної філософії. Неокантіанство, наприклад, прагне піднятися над двома основними лініями в філософії. Представники неокантіанства намагаються показати обмеженість матеріалістичної та ідеалістичної лінії і закликають повернутись до Канта. Один з перших неокантіанців А. Ланге твердив, що ще кантівське вчення показало безпідставність боротьби матеріалізму й ідеалізму, бо Кант встановив, що не наші поняття узгоджуються з предметами, а предмети з нашими поняттями [22, 2]. А. Ланге, не приховуючи своєї ненависті до матеріалізму, з обуренням пише про зв'язок матеріалістичної лінії з революцією. Єдиним заходом для врятування культури від спустошуючої революції є подолання матеріалістичної лінії [22, 106].

«Придворний філософ» Бонна К. Ясперс говорить, що партійність для бунтарства, для негативного, для розриваючого і руйнівного виправдовується, як істина в собі [27, 89]. Слушно зауважити, що коли більшість буржуазних ідеологів прикривають свій зв'язок з політикою, то К. Ясперс, відверто вказуючи на цей зв'язок, пише: «Немає філософії без політики і політичних висновків... Філософія проявляє свою суть в політиці» [25, 257]. В унісон з К. Ясперсом Ганс Келер стверджує: «Принцип більшовицької партійності виключає з самого початку об'єктивне зображення фактів» [21, 9]. Але цей софістичний прийом не новий в арсеналі буржуазних апологетів. Так як було в минулому, коли ідеологи експлуататорів спочатку фальсифікували марксизм, а потім критикували, так і нині поступає Ганс Келер, піддаючи критиці в марксизмі те, чим насправді «хворіє» та філософія, виразником якої він виступає.

Прагнучи принизити теоретичний рівень і спростувати політичну спрямованість фундаментальної праці радянських філософів «Історія філософії» (в 6-ти томах) апологет капіталізму Т. Блеклі твердить, що застосування закону боротьби матеріалізму й ідеалізму в цій праці є великим недоліком, так як цей закон є дедуктивним [28]. Так само, як інші філософи-ідеалісти. Т. Блеклі не хоче зрозуміти того, що закон боротьби матеріалізму й ідеалізму — це не вигадка геніальної особи, а є закономірним наслідком глибокого вивчення історії світової думки.

Екзистенціаліст Ж.-П. Сартр під фальшивим лозунгом врятування революції від смерті висуває концепцію філософії, яка

не була б ні матеріалізмом, ні ідеалізмом. «Революційна справа вимагає подолання протилежності між матеріалізмом і ідеалізмом... в єдності синтезу. Революційна справа вимагає нової філософії, яка б розглядала відношення людини до світу по іншому» [19, 333—334]. На думку Ж.-П. Сартра, такою філософією є екзистенціалізм. Та філософія екзистенціалізму є не що інше, як ідеалізм. Марксистський принцип партійності атакують не лише відверті буржуазні «критики», не відстають від них і ревізіоністи М. Адлер, Е. Безе, Л. Колаковський, М. Маркович, А. Лефевр та інші. Ревізіоністи прагнуть або створити нове вчення, яке не було б ні матеріалізмом, ні ідеалізмом, або ж примирити матеріалізм і ідеалізм. Особливо активну боротьбу проти партійності веде французький ревізіоніст Анрі Лефевр. Він з обуренням пише: «Ідеалізм був перетворений в абсолютну помилку, ілюзію, або брехню класу. Необхідність вибрати філософську партію була перетворена в положення безпосередньо політичне...». Він прагне довести неправомірність поділу філософів на матеріалістів і ідеалістів. За його твердженням, це веде до схематизації філософського процесу, а отже, і нігілістичного відношення до філософської спадщини. Лефевр виступає проти зв'язку філософії і політики, не розуміє того, що цей зв'язок опліднює як філософію, так і політику. «Політична лінія марксизму, — писав В. І. Ленін, — ...нерозривно зв'язана з його філософськими основами [10, 357].

Ревізіоніст М. Адлер проводить думку, що в філософії є не два напрями, а три: матеріалізм, спірітуалізм і «пізнавально-критичний ідеалізм». І коли перші два напрями є метафізичними, то «пізнавально-критичний ідеалізм» виходить з дійсно переживаючого. Та позиція М. Адлера не якась оригінальна, а є відверто ідеалістичною, бо він без особливих хитрощів пише, що «поза свідомістю не існує ніякої матерії, ніякої об'єктивної реальності» [20, 116]. Польський ревізіоніст Л. Колаковський намагається довести, що принцип партійності є перепорою на шляху наукового дослідження філософських ідей, теорій, систем [29, 80]. Таким чином, буржуазні філософи, заперечуючи закон боротьби матеріалізму й ідеалізму, ставлять собі за мету затушувати відмінність між прямо протилежними напрямками. А то й перефарбувати матеріалістичні теорії на ідеалістичні. Та це їм ніколи не вдається, бо, як слушно зауважує Б. Биховський в передмові до книги Т. І. Хілла «Сучасні теорії пізнання», спроба об'єктивістськи розкрити різні теорії пізнання не дає бажаних наслідків, тому що матеріалістична теорія «незримо присутня на протязі всього викладу як деяка негативна величина, оскільки всі розглядувані теорії — це теорії пізнання, розташовані по той бік барикад, які споруджено перед теорією відображення» [26, 15].

Отже, суспільна практика, досягнення в галузі природничих

і соціальних наук владно підтверджують, що закон боротьби матеріалізму й ідеалізму є методологічним принципом наукового дослідження філософського процесу, а суспільні ідеї в класовому суспільстві завжди виражали і... «виражають потреби, інтереси, прагнення і жадання певного класу» [5, 382]. Провідники буржуазної ідеології Р. Арон, Д. Белл, С. Ліпсет, А. Шлізінгер, Е. Шлік та інші, використовуючи ідеї своїх попередників про «несумісність» науковості і партійності, висувують різні міфи про «кінець ідеології». Суть цих теорій зводиться до прагнення довести: а) несумісність об'єктивної істини й ідеології; б) заперечення ролі ідеології в суспільному житті; в) фальсифікацію марксистської ідеології. Доктрина деідеологізації виражає класові інтереси капіталістичного суспільства, має на меті монополізувати формування духовного світу мільйонів людей і цими засобами ослабити пролетарський рух.

Які ж гносеологічні причини обумовлюють появу теорій деідеологізації? Гносеологічні основи протиставлення ідеології і науки в сучасній буржуазній філософії полягають в ототожненні двох питань: розуміння ідеології як специфічної форми відображення суспільних відносин і соціальної обумовленості ідеологічних явищ [23, 224]. Ідеологія як відображення суспільного життя за допомогою тих або інших категорій, понять і ідей подібна всякому теоретичному відображенню. Однак в ідеології не лише відображаються суспільні відносини, але й визначаються цілі напруги, шляхи, методи, зміни цих суспільних відносин. «Ідеологія — це та частина теорії, котра є безпосереднім керівництвом до дії» [24, 24]. Оскільки предметом відображення ідеології виступає конкретна практична діяльність мас і їх місце в системі суспільних відносин, то елемент суб'єктивного в ній набирає особливого значення, бо суб'єкти пізнання об'єктивно займають місце в цій суспільній системі відносин. А отже, створювана ними ідеологія в тій чи іншій мірі несе на собі відбиток тих соціальних груп і класів, інтереси й ідеали яких вони виражають. Звідси впливає можливість відхилення від об'єктивного процесу і його викривлення. Це викривлення може мати явно навмисний характер і несвідомий.

В. І. Ленін попереджував про небезпеку спрощеного розуміння класовості ідеології. Він підкреслював, що здійснювати наукове освоєння ідей і теорій і, якщо вони реакційні, давати їм належну відсіч можна лише при тій умові, коли дослідник буде спиратись не на суб'єктивні заяви мислителів, теорії яких аналізуються, а на те, який дійсно класовий зміст вони об'єктивно мають.

Характерно, що В. І. Ленін, освоюючи філософські ідеї і теорії, не бере їх застиглими, мертвими. Невід'ємним принципом його аналізу є їх розгляд в динаміці, розвитку і зміні. В ідеології відбувається не дзеркальне відображення об'єктивних

зв'язків і відносин суспільного життя, а, як говорив К. Маркс, практично духовне освоєння світу. Якщо суб'єкт науки (соціальні групи, клас, суспільство) здійснює практично духовну діяльність в такому напрямку, що розширяє горизонти для подальшого соціального прогресу, то створювана ідеологія має прогресивний, науковий характер. Оскільки клас пролетарів — це єдиний клас, якому дороге істинне пізнання світу, який прагне до створення умов повного і всебічного розкриття суттєвих сил людини, то ідеологія, створювана ним, має науковий характер. Лише цей клас, лише його ідеологія володіє тією гордою сміливістю, яка слідує істині, не відступаючи перед найбільш крайніми висновками, і висловлює її відкрито і ясно, не страхаючись наслідків [1, 398]. Що ж стосується ідеології панівного класу, то вона дійсно в соціальному і гносеологічному планах є засобом апологетики інтересів і маскування дійсних цілей, прагнень і дій класу експлуататорів, засобом боротьби з прогресивними марксистсько-ленінськими ідеями. Ця ідеологія об'єктивно іде врозріз з інтересами більшості, виступає фактором не прогресу, а регресу. І, природно, теорії деідеологізації у відношенні до ідеології сучасного капіталістичного суспільства мають сенс в тому плані, що ідеологія всього суспільства не має наукового і об'єктивного характеру. Отже, освоювати ідейну спадщину без врахування того, що ідеології бувають прогресивні й реакційні, без чіткого визначення зв'язку ідеології з економічними і політичними інтересами людей, без глибокого розкриття актуальності ідеологічних явищ — неможливо.

В. І. Ленін вимагав виявляти в філософських ідеях і теоріях класові інтереси. Мислителю, який освоює філософську спадщину, необхідно завжди ставати на бік прогресивного класу суспільства, всіма теоретичними і практичними засобами сприяти ствердженню наукових ідей і теорій. Там, де мова йде про ідеологічні явища, не може бути терпимого відношення до реакційної ідеології. Терпиме відношення до суперечливих теорій та ідей допустиме лише в рамках діалектико-матеріалістичного світогляду. У відношенні до реакційної ідеології критика повинна бути викривальною і політично загостреною. Вказуючи на реакційність ідей ліберального народництва, В. І. Ленін писав: «Проти подібних пунктів народницької програми необхідна, звичайно, безумовна війна» [2, 460].

Застосування соціального аспекту принципу партійності в освоєнні філософської спадщини не виключає використання прогресивних елементів реакційної ідеології. Основна вимога цього принципу — це критичне відношення до цієї ідеології, необхідність завжди пам'ятати про основні положення марксистсько-ленінської філософії і ні за яких умов не відступати від них [1, 461]. Противники послідовного застосування соціального аспекту принципу партійності роблять спробу показати несуміс-

ність даного принципу і принципу «свободи критики». Так. П. Струве нарікав, що марксизм нібито має «тенденційний» і «злобний» характер. Відповідаючи йому, В. І. Ленін писав: «Тенденційністю називають ліберали і багато радикалів непохитну твердість переконань, а різку критику помилкових поглядів вони називають «злобою». Тут уже нічого не вдієш... і був, і лишуся «злобно-тенденційним» щодо тп. Струве» [5, 310].

«Але підіть, переконайте людей, що можна бути Genosse (товаришем) і критикувати Маркса», — обурювався Туган-Барановський.

Як бачимо, «свободу» критики вони розуміють як вимогу «векселя» на критику класиків наукового марксистського світогляду. Легальні марксистки, «сконструювавши» свою теорію «свободи критики», переслідували єдину мету — доказати об'єктивну необхідність викривлення теорії марксизму. Заклик до так званої «свободи критики» супроводився... «рішучим поворотом до буржуазної критики всіх основних ідей марксизму» [4, 316]. На ділі лозунг «свобода критики» — це вияв опортунізму і є прихованим «нехтуванням» марксистською теорією, «поступовим, непомітним... безкарним розбещуванням своєї партії...» [4, 322] різними демагогічними, опортуністичними теоріями.

На практиці «свобода критики» призвела до того, що її представники не лише нехтували всякою критикою, але вдалися до рабського... гірше: мавпячого наслідування [4, 322].

«Критика, звичайно, річ необхідна. Але вона повинна задовольняти два критерії: бути науковою і об'єктивною, відповідати інтересам мас, інтересам соціалізму» [19].

В. І. Ленін, надаючи великого значення розумінню свободи критики, вказував на недопустимість змішування еkleктичних наскоків і перекохень суті марксизму і принципу свободи критики [3, 548]. Свободу наукової критики В. І. Ленін розглядав в двох планах: а) критика між різними філософськими, соціальними, політичними і т. д. напрямками; б) критика в лоні одного напрямку. Загальною для цих форм критики є вимога завжди виходити з чітко визначених класових позицій. Ігнорування цього аспекту в процесі освоєння ідейної спадщини є суттєвою перепорою на шляху здійснення наукової критики.

Що означає вимога «свободи критики» між протилежними напрямками і чи можлива вона в антагоністичних формаціях? В антагоністичних формаціях є два класи (основних) і дві ідеології, що виражають протилежні інтереси антагоністичних класів. З того часу, як панівний клас став усвідомлювати небезпечність прогресивної ідеології пролетаріату, він всілякими засобами намагався ліквідувати цю ідеологію.

В політичному і юридичному планах буржуазія дійсно вільна в своїй критиці ідеології марксизму. Та в філософському розу-

мінні свободи (як пізнання необхідності) ця критика далеко не свободна, так як вона спрямована на приховування об'єктивних законів суспільного розвитку. По-справжньому свобідною критикою в філософському плані є діалектико-матеріалістична критика, хоч в юридичному і політичному планах вона зазнає переслідувань з боку панівної ідеології та інших засобів впливу буржуазної державної машини. Тому безглузді твердження лібералів і їх послідовників про принцип партійності і класовості як такий фактор, що нібито заважає свободі критики, безпідставні і є прямим доказом класовості і партійності цих тверджень. Навпаки, для ленінського розуміння свободи критики характерний класовий, партійний підхід. «Якщо свобода критики означає свободу захисту капіталізму, то ми її роздаємо...», — вказує В. І. Ленін [13, 381].

Отже, коли мова йде про свободу наукової критики в умовах капіталістичного суспільства, то в першу чергу потрібно вимагати свободи відкритого, послідовного проведення філософії марксизму, марксистської ідеології через всі канали інформації, свободи в теоретичному, політичному і юридичному планах для ведення розвінчувальної полеміки з буржуазними, опортуністичними, ревізіоністськими течіями, які роблять великі спроби «відтягти назад (революційний. — В. Д.) рух, пригнати його завдання, затемнити його лозунги» [7, 241].

В. І. Ленін підкреслював: «Полеміка з представниками таких спроб стає завданням дня, набуває (всупереч думці багатьох і багатьох, недолюблюючих полеміки всередині партії) величезного *практичного* значення. Адже чим ближче підходимо ми до безпосереднього здійснення наших найближчих політичних завдань, ...тим шкідливіші всякі двозначності, недомовки або недомисли в цьому питанні» [7, 241].

Принципова наукова критика, обмін думками, свобода полеміки, боротьба світоглядів, на думку В. І. Леніна, є невід'ємною вимогою принципу партійності серед однопартійців, всередині одної партії.

Боротьба протилежних точок зору з питань теорії і практики, рішуче викриття помилок і недоліків в діяльності наукових працівників, розвінчування всякого затушування і приховування «хвороби» зросту — ось ті риси, які характеризують дійсно пролетарську свободу критики.

«Політична партія не заслуговувала б поваги, якби вона не сміла називати свою хворобу справжнім ім'ям, ставити нещадний діагноз і відшукувати засоби лікування» [6, 282].

В. І. Ленін вважав, що тоді, коли партія буде мати партійну програму і партійну організацію, можна буде «не тільки гостинно відкривати сторінки партійного органу для обміну думок, а й давати можливість систематично викладати свої, хоч би й незначні, незгоди тим групам або... групкам, які через

непослідовність захищають деякі догми ревізіонізму і які з тих чи інших причин наполягають на своїй груповій особливості та індивідуальності» і далі вказує, що, надаючи «свободу висловитись цим групкам», дамо «можливість всій партії зважити глибину або незначність незгод, визначити, де саме, в чому і з чийого саме боку помічається непослідовність» [6, 91—92].

Свободу критики В. І. Ленін допускав «повну і повсюди, раз не порушується цим єдність певної дії, — і недопустимість ніякої критики, яка підриває або утруднює єдність вирішеної партією дії» [8, 393].

В. І. Ленін розумів, що критика всередині партії буде використана ворогами для дискредитації теоретичних основ марксизму. Він зауважує, що вороги соціал-демократії «...злорадують і кривляються, спостерігаючи наші спори; вони постараться, звичайно, висмикувати для своїх цілей окремі місця моєї брошури, присвяченої хибам і недолікам нашої партії. Російські соціал-демократи вже досить обстріляні в боях, щоб не бентежитися цими шипками, щоб продовжувати, всупереч їм, свою роботу самокритики і нещадного викривання власних мінусів, які неодмінно і неминуче будуть подолані ростом робітничого руху» [6, 181—182].

Події в соціалістичній Чехословаччині (серпень 1968 року) красномовно стверджують думки вождя пролетаріату. Реакція і контрреволюція пускали в хід всі засоби, щоб перебільшити, гіперболізувати помилки, які були допущені деякими керівниками КПЧ і таким чином вирвати країну з соціалістичного табору. Та братня допомога країн соціалістичної співдружності вцент розбила підступні плани реакції.

Свідомо стаючи на шлях розкриття недоліків марксистської партії, В. І. Ленін керувався положенням діалектико-матеріалістичної філософії про єдність теорії і практики, розглядав теорію, як необхідний засіб обґрунтування безпосередньо практичних дій для впевненості в них.

Отже, в розумінні В. І. Леніна не всяка критика є свобідною. Всі форми і типи буржуазної критики (в найрізноманітніших проявах, — ревізіонізм, опортунізм і т. ін.) не були і не можуть бути віднесені до свобідної критики. В. І. Ленін підкреслює, що свобідною критикою потрібно визнавати лише ту, в основу якої покладено діалектико-матеріалістичний метод, принципи якого не дані апіорно, а одержані в процесі розвитку науки. Лише діалектико-матеріалістичний підхід дозволяє зрозуміти свободу від упередження. Цей підхід поєднує в собі заперечувальний і позитивний моменти. Принцип партійності діалектично сполучає в собі ці два моменти в нерозривну єдність, але дослідник повинен завжди прагнути одержувати позитивний ефект наукової критики, партійність повинна бути в марксиста «не словом тільки, а ділом» [11, 45].

В наш час ідеологічна боротьба загострюється. Ленінізм викликає особливо запеклі нападки буржуазної пропаганди, ревізіоністських і націоналістичних елементів, які прагнуть применшити його інтернаціональне значення, його історичну роль в світовому революційному русі. А тому розвінчування з класових, партійних позицій всяких спроб перекручення марксистсько-ленінської теорії, розкриття класової, партійної позиції буржуазних апологетів, показ теоретичної сили і зрілості марксизму-ленінізму, — ось найнеобхідніше і конкретне застосування принципу партійності до сучасного ідеологічного життя.

Краткое содержание

Автор на основе анализа произведений В. И. Ленина раскрывает методологическую функцию принципа партийности в ходе освоения философского наследия. Главное внимание концентрируется на выяснении двух сторон этого принципа: значение применения закона борьбы материализма и идеализма в историко-философском исследовании и учет классовой направленности осваиваемых теорий, систем.

Значительное место в статье уделено освещению вопроса соотношения партийности и научности, партийности и свободы критики. В ходе изложения позитивного понимания вопроса критикуется немарксистское толкование (понимание) принципа партийности.

ЛІТЕРАТУРА

1. К. Маркс и Ф. Энгельс. Из ранних произведений. М., 1956.
2. В. І. Ленін. Твори, т. 1.
3. В. І. Ленін. Твори, т. 3.
4. В. І. Ленін. Твори, т. 5.
5. В. І. Ленін. Твори, т. 6.
6. В. І. Ленін. Твори, т. 7.
7. В. І. Ленін. Твори, т. 8.
8. В. І. Ленін. Твори, т. 10.
9. В. І. Ленін. Твори, т. 14.
10. В. І. Ленін. Твори, т. 15.
11. В. І. Ленін. Твори, т. 16.
12. В. І. Ленін. Твори, т. 19.
13. В. І. Ленін. Твори, т. 31.
14. В. І. Ленін. Твори, т. 38.
15. В. И. Ленин. Конспект «Переписки К. Маркса и Ф. Энгельса. 1844—1883 гг.». М., 1968.
16. Эд. Бернштейн. Социальные проблемы. М., 1901.
17. Н. А. Бердяев. Философская истина и интеллигентская правда. Сб. «Вехи», 1909.
18. К. И. Гулиан. Метод и система Гегеля. Т. 2, М., 1963.
19. Защита социализма — высший интернациональный долг. «Правда», 22 августа 1968 г.
20. Н. Ирибаджак. Современные критики марксизма. М., 1962.
21. H. Köhler. Gründe des dialektischen materialismus in Europäischer Denken. München, 1961.
22. А. Ланге. История материализма, М., т. 2.

23. Проблемы познания социальных явлений. М., 1968.
24. В. С. Тугаринов. Теория ценностей в марксизме. Л., 1968.
25. Философия преступления. М., 1962.
26. Т. И. Хилл. Современные теории познания. М., 1965.
27. K. Jaspers. Die grossen Philosophen. Bd 1, München, 1957.
28. T. Blekeley. Soviet Scholastizism. Dordrecht, 1961.
29. «Вопросы философии», 1962, № 6.

ЛЕНІНСЬКА КРИТИКА СОФІСТИКИ І ЕКЛЕКТИКИ ОПОРТУНІСТІВ

В. І. Ленін вчив, що логічні категорії, використовувані для пізнання суті предмета, завжди повинні бути предметними і не байдужими до змісту, який виражають. Розглядувані ж як «байдужі форми» категорії логіки «можуть бути «знаряддями помилки і софістики»..., не істини» [11, 79].

Софісти і еклектики, розглядаючи логічні категорії як «порожні форми», здійснюють всілякі комбінації символів і термінів, під якими можна розуміти будь-яке значення. В залежності від своїх суб'єктивних цілей софіст може в таких термінах підкреслювати і виділяти той чи інший смисл. Подібний прийом софістів дає їм можливість вільно ототожнювати різні поняття за випадковими, хоч і схожими ознаками, і навпаки. Поняття одного порядку розглядати як такі, що не мають між собою нічого спільного за змістом.

Спираючись на ідеалістичне тлумачення категорій, як «порожніх форм», софісти і еклектики інколи говорять про гнучкість своїх понять, яка ніби доходить до тотожності протилежностей. Викриваючи софістичну гнучкість понять, В. І. Ленін писав: «Всебічна, універсальна гнучкість понять, гнучкість, яка доходить до тотожності протилежностей, — ось в чому суть. Ця гнучкість, застосована суб'єктивно, = еклектиці і софістиці. Гнучкість, яка застосована об'єктивно, тобто яка відображає всебічність матеріального процесу та єдність його, є діалектика, є правильне відображення вічного розвитку світу» [11, 96].

Гнучкість понять в міркуваннях того, хто керується діалектичним матеріалізмом, призначена для пізнання сутності предмета, щоб «схопити» цей предмет у русі і зміні. Гнучкість понять в міркуваннях софістів взагалі не стосується сутності предмета, ковзає по його поверхні і, таким чином, слідує не за сутністю даного предмета, а за його явленням. Оскільки явлення по відношенню до сутності дуже рухливе, нестійке і хаотичне, остільки й гнучкість понять софістів, якими це явлення «схоплюється», також хаотична і побудована з порушенням найелементарніших вимог логіки.

Софістика, говорив В. І. Ленін, є вихоплення зовнішньої схожості випадків поза зв'язком подій, вихоплення окремих доводів, цитат із загального контексту.

В своїх працях В. І. Ленін особливу увагу звертав на те, що гнучкість понять в міркуваннях софістів, як правило, пов'язана з ототожнюванням логічних суперечностей з діалектичними. Відомо, що перший вид суперечностей — дефект у розумовому процесі, другий — одна з важливих закономірностей розвитку самих предметів і мислення. Тому природа відображається в поняттях «не мертво», не «абстрактно», не без руху, не без суперечностей, а у вічному процесі руху, виникненні суперечностей і їх розв'язанні. «Роздвоєння єдиного і пізнання суперечливих частин його... є *суть* (одна з «сутностей», одна з основних, коли не основна, особливостей або рис) діалектики» [11, 345].

Якщо діалектична суперечливість, відображена в мисленні, є результат вірного пізнання дійсності, то однією з гносеологічних основ логічної суперечливості виступає невірне відображення в поняттях суперечностей життя.

Викриваючи опортуніста Київського, який на підставі вигаданої ним «логічної суперечливості» між поняттями «імперіалізм» і «самовизначення націй» прагнув довести неспроможність гасла більшовиків «право націй на самовизначення», В. І. Ленін писав: «Логічної суперечливості», — при умові звичайно, правильного логічного мислення — не повинно бути *ні* в економічному *ні* в політичному аналізі» [9, 28].

Політичний і економічний аналіз — це певна система понять. Істинність такого аналізу визначається тим, наскільки в цій системі понять спромоглися правильно відобразити факт з усіма його суперечливими тенденціями. Тільки в такому випадку мислення може не мати «логічної суперечливості».

В. І. Ленін всебічно проаналізував питання про відношення між логічними і діалектичними суперечностями і переконливо показав, що ототожнювання їх призводить не тільки до логічних, але й до серйозних політичних помилок.

Так, у 1902 р. в статті «Аграрна програма російської соціал-демократії», даючи марксистський аналіз подвійності суперечливої природи класу селянства, В. І. Ленін розкритикував опортуніста Мартинова та ін., які намагалися такий аналіз представити логічно суперечливим. В. І. Ленін писав: «Але хто бентежиться цією суперечністю, той забуває, що це — суперечність не викладу, не доктрини, а суперечність самого життя. Це — не вигадана, а жива діалектична суперечність» [2, 93].

В. І. Ленін в статті «Замітки» різко критикує опортуніста Ізгоева за те, що він намагався побачити «суперечливість» у міркуваннях більшовиків про клас буржуазії. З одного боку, більшовики визнавали, що Росія вступила на капіталістичний

шлях розвитку і що існує іманентна тенденція цього розвитку до максимально повного і максимально чистого панування буржуазії і в економічній, і в політичній сферах; з другого боку — більшовики заперечували будь-яку здатність ліберальної буржуазії до самостійної, творчої історичної дії. Підходячи до цього наукового аналізу формально, ренегат Ізгоев намагався побачити в ньому «кричущу суперечливість». В. І. Ленін викрив виверти Ізгоева і вказав, що «суперечність» ця є суперечність живого життя, а не суперечність неправильного міркування» [6, 72].

Опортуністи, подібні до Каутського, особливо великих зусиль докладали для пошуків логічної суперечності між вченням Маркса і Леніна, і, насамперед, про соціалістичну революцію.

Маркс, як відомо, вчив, що соціалістична революція не може перемогти окремо в одній країні. В. І. Ленін довів, що соціалістична революція може перемогти в одній, окремо взятій, країні. Опортуністи розглядали ці положення про соціалістичну революцію формально, поза конкретними умовами (місця, часу), і заявляли, що вони виключають одно одне, причому одне з них (малося на увазі вчення Леніна) хибне.

В дійсності ж нема ніякої логічної суперечності між вченням про соціалістичну революцію у Маркса і Леніна. Положення Маркса про соціалістичну революцію цілком справедливе щодо епохи домонополістичного капіталізму, коли «закон нерівномірного розвитку не міг ще діяти з повною силою». Положення В. І. Леніна про соціалістичну революцію також цілком справедливе щодо епохи монополістичного капіталізму, коли закон нерівномірного розвитку обумовив різночасове визрівання пролетарської революції в різних країнах. Вчення Маркса і Леніна про соціалістичну революцію відображало діалектику самого життя, тобто певні історичні і суспільні зрушення. Ототожнювання опортуністами діалектичних суперечностей з логічними в даному випадку мало явно політичні цілі, що відображали інтереси панівних класів.

Вчення В. І. Леніна про недопустимість ототожнювання діалектичних суперечностей з логічними особливо актуальне сьогодні. Можна навести багато прикладів з міркувань сучасних ревізіоністів і, особливо, китайських розкольників. Як відомо, Мао Цзе-дун намагається свою фразеологію приховати марксистською термінологією. Більше того, він завжди виступає від імені марксизму. Але всі міркування Мао Цзе-дуна логічно несумісні з вченням Маркса і Леніна, яке являє собою втілення діалектики живого життя. Міркування Мао Цзе-дуна — софістика, еkleктика. І якщо все це видавати за діалектику, то матимете ніщо інше, як ототожнювання логічної суперечливості з діалектичною.

Де кілька прикладів. Мао Цзе-дун твердить, що війна є вища форма боротьби між націями, державами, класами, що перебудувати світ можна тільки за допомогою гвинтівки. Все це означає, що Мао Цзе-дун по суті ототожнює закони війни з законами класової боротьби, вірніше, підміняє останні — першими. Це є еклектикою і софістикою в даних міркуваннях, які, звичайно, логічно, ні в якому разі не сумісні з марксистським вченням про війну і класову боротьбу, де війна розглядається лише як одна з форм класової боротьби і як продовження політики певних класів, що переслідують свої певні цілі.

Ще приклад. Мао Цзе-дун твердить: «Через революцію пролетаріат з підкореного класу перетворюється у панівний, а панівна до того буржуазія перетворюється в підкорений клас. переходить на становище, яке займав її антипод». В даному міркуванні Мао Цзе-дуна діалектика суспільного процесу уявляється як проста перестановка одного класу на місце іншого. Причому, самий характер суперечностей між панівним і підкореним класами лишається ніби без змін. Але це ні в якій мірі логічно та й фактично не суміщається з справжнім розумінням матеріалістичної діалектики. Міркування Мао Цзе-дуна — еклектика, а не діалектика.

Вчення В. І. Леніна про недопустимість ототожнювання логічних суперечностей з діалектичними знаходиться в тісному зв'язку з його вказівками про необхідність докладного аналізу історичних фактів, коли міркування будується у відповідності з формулами: «так — ні», «і так і ні» (варіанти цих формул: перший — «чи — чи», «або — або», другий — «як те, так і інше», «так — ні, ні — так», «з одного боку, з другого боку»). Якщо ж не враховувати цих вимог, то думки, побудовані у відповідності з даними формулами, являтимуть собою софістику і еклектику і нічого більше. Міркування «з одного боку, з другого боку», вказував В. І. Ленін, є особливо поширеними у авторів різних модних і реакційних філософських систем. І це не випадково, бо невизначеність, неконкретність у постановці питання, заплутаність і суперечливість думки виступають невід'ємним супутником ідеалістичної філософії, софістики і еклектики.

Що ж реакційна філософія, софістика і еклектика кладуть в основу формул «так або ні», «і так і ні»? За основу першої формули вони беруть принцип абсолютизації моментів тотожності і відмінності, визначеності і стійкості того чи іншого факту, за основу другої формули — принцип абсолютизації релятивного, заперечення будь-яких меж і визначеностей в даному факті.

Класики марксизму-ленінізму, навпаки, вважають, що формули «так або ні», «і так і ні» глибоко змістовні. Вони фіксують окремі сторони складного процесу становлення і розвитку

предмета. Формула «так чи ні» відображає перелом, поворот у розвитку двох протилежних тенденцій, процес роздвоєння єдиного на взаємовиключаючі протилежності.

«...Альтернатива, як усякі припущення відносно соціального і політичного майбутнього, — писав В. І. Ленін, — намічає тільки головні й основні лінії розвитку» [4, 195].

Протилежні тенденції, головні, основні лінії розвитку тієї чи іншої речі особливо наочно виступають у критичні моменти, що і може бути «схоплене» у відповідності з формулою «або—або» («так—ні»). Ф. Енгельс писав: «В історії рух шляхом протилежностей виступає особливо наочно в усі критичні епохи у провідних народів. У подібні моменти в народі є вибір тільки між двома полюсами: «або — або», і до того ж питання завжди ставиться зовсім не так, як цього хотіло б політиканство філістерство всіх часів» [1, 490—491].

Поряд з тим, що формула «або — або» повинна фіксувати дві лінії розвитку чи кризовий стан того чи іншого факту, в ній ще відбиваються дві прямо протилежні можливості. Кожне «або» вказує на реальну можливість. Коли В. І. Ленін свої міркування будує у відповідності з формулою «або — або», то при цьому часто фіксуються саме такі дві можливості. Так, наприклад, характеризуючи першу імперіалістичну війну, В. І. Ленін у статті «Загрожуюча катастрофа і як з нею боротися» (1917) писав: «Війна неблаганна, вона ставить питання з нещадною різкістю: або загинути, або догнати передові країни і перегнати їх також і *економічно*» [10, 328].

В логічному плані формула «або — або» вимагає ставити чіткі питання і впевнено давати на нього відповідь. Така вимога до побудови міркувань знаходиться у повній відповідності з діалектичною логікою і самим життям. Але саме це і порушується в міркуваннях опортуністів.

В. І. Ленін каменя на камені не залишив від усіх спроб опортуністів-софістів виправдати свою плутанину в думках. Нсконкретність і невизначеність точки зору з того чи іншого питання посиленням на те, що життя, мовляв, не знає різких меж, де пролог чи епілог часто-густо переплітаються, і тому ніби діалектика мислення також не знає конкретної постановки питання за формулою «так або ні». В. І. Ленін називав такі виверти опортуністів обурливими софізмами та непереносною брехнею і підкреслював, що в житті інколи справді шматочок епілогу висувається раніше прологу, але це не значить, що діалектика заплутаного процесу стихійного може «виправдувати плутанину в логіці свідомих соціал-демократів» [3, 329].

Марксистська діалектика вчить, що всі грані в природі і суспільстві умовні і рухливі, що нема жодного явища, яке не могло б при певних умовах перетворитися у свою протилежність. Проте звідси, пояснював В. І. Ленін, ще не випливає.

ніби ніяких граней у об'єктивній дійсності взагалі нема. Такий висновок, був би зрадою діалектики, яка вимагає конкретного аналізу даного явища. Критикуючи, наприклад, Розу Люксембург, яка при аналізі конкретних фактів керувалася нечітким і невизначеним змістом поняття «імперіалізм» і в результаті прийшла до висновку, що національні війни в епоху імперіалізму неможливі, В. І. Ленін у статті «Про брошуру Юніуса» писав: «Тільки софіст міг би стирати різницю між імперіалістською і національною війною на тій підставі, що одна *може* перетворитися в другу» [8, 286]. В. І. Ленін вважав величезною небезпекою для революціонера забувати грані, визначеність, конкретність даного факту, явища. Теорія революціонерів, підкреслював В. І. Ленін, не повинна «випускати з уваги необхідності цілком ясних відповідей, *що не допускають двох тлумачень*, на конкретні питання нашої політичної поведінки: так чи ні? робити нам тепер же, в даний момент, те-то чи не робити?» [3, 228].

Альтернативна постановка питання, особливо при оцінці революційної ситуації ніяк не вкладалася в розумінні «діалектики» опортуністами. Вони вважали, що діалектика їх зобов'язує відносно, наприклад, революційних подій 1905 року мислити тільки за формулою «і так і ні»: «революція і підноситься і не підноситься, і слід її довести до кінця і не слід». Але це було з боку опортуністів зрадою і революції, і діалектики.

Отже, боязкість визначеної постановки питання — характерна риса опортуністів-софістів і еклектиків, а не революціонерів. Неконкретна постановка питання для опортуністів необхідна була для того, щоб захистити свою міщанську, філістерську поведінку в революційній ситуації.

Тому конкретне вирішення питання вони завжди підміняли невизначеною, абстрактною, софістичною формулою «і так і ні», тобто міркуванням за принципом «з одного боку не можна не признатися, з другого боку, не можна не зізнатися». Гнучкість такого роду міркувань В. І. Ленін визначав італійською приказкою: «Просунути хвіст, де голова не лізе».

Але В. І. Ленін викривав опортуністів, які при оцінці революційної ситуації намагалися будувати свої міркування тільки за формулою «так або ні», відкидаючи при цьому постановку питання за формулою «і так і ні». Коли опортуністи, ігноруючи конкретні історичні умови в 1914 р., вимагали від більшовиків при оцінці національного питання в світлі революційної ситуації, що створилася, однозначної відповіді «так чи ні» — підтримувати всі національні прагнення, або не підтримувати жодного. В. І. Ленін у роботі «Про право націй на самовизначення» вказував, що так звана «практична» постановка питання опортуністами на ділі «безглузда, метафізична теоретична, на практиці ж веде до підкорення пролетаріату політиці

буржуазії» [7, 377]. Національне питання розв'язується в світлі класового підходу до нього, а не взагалі за формулою «так чи ні». Буржуазія ж завжди на перший план ставить національні вимоги. Ставить їх безумовно. Для пролетаріату вони підкорені інтересам класової боротьби [7, 377].

Постановка питання за формулою «і так і ні» необхідна тоді, коли треба зафіксувати перехідний етап у розвитку якогось факту, коли слід чекати, що між двома явищами нема різких розмежованих ліній. Якщо формула «так чи ні» фіксує щось перервне і окреме в об'єктивній дійсності, те, що одержало свою визначеність і конкретність, то формула «і так і ні» фіксує безперервне і загальне в об'єктивній дійсності, те, що містить у собі перехід в інше. Але перервне і безперервне, окреме і загальне в дійсності знаходяться в єдності і це слід враховувати. Інакше отримаємо метафізику або зворотний її бік — релятивізм. Тому в діалектичному матеріалізмі формули «так або ні», «і так і ні» беруться в єдності. Вони доповнюють одна одну і в розумовому процесі виражають його визначеність і разом з тим гнучкість і рухливість. Будувати міркування у відповідності з даними формулами, — це значить, що треба насамперед зробити конкретний аналіз відповідної ситуації. Марксизм, говорив В. І. Ленін, бореться з софістами не за допомогою заперечення можливості всяких перетворень взагалі, а за допомогою конкретного аналізу даного явища в даній обстановці і в його розвитку.

Уміння ставити питання і будувати свої міркування у відповідності з формулами «так або ні», «і так і ні» важливе і за наших часів, і особливо в боротьбі проти ревізіоністів правого і лівого толку. Те, що сучасні ревізіоністи, наприклад, намагаються розглядати національне питання в складному комплексі суспільних явищ на даному рівні розвитку як домінуюче, головне і основне, не підходячи до нього з класових, інтернаціональних позицій — це є по суті постановка питання за формулою «так чи ні», взятою абстрактно, не конкретно. Ревізіоністи вичленюють лише один бік питання — його окреме, індивідуальне, але не враховують відношення цього окремого до загального. В результаті саме індивідуальне набирає перекрученого змісту, втрачає перспективу, своє місце в історичному розвитку суспільних явищ. Така постановка питання особливо характерна для китайських ревізіоністів та ряду ревізіоністів інших соціалістичних країн.

Але сучасні ревізіоністи, софісти і взагалі вороги марксизму-ленінізму широко використовують постановку питання у відповідності з формулою «і так і ні», абстрактно її розуміючи. Вони, наприклад, намагаються стерти будь-які грані між соціалізмом і капіталізмом, соціалістичною і буржуазною ідеологією.

У відповідності з формулою «і так і ні», вороги марксизму-ленінізму особливо шалено атакують діалектичний матеріалізм, де дається чітка і визначена постановка основного питання філософії у світлі протилежних категорій: матерія, і свідомість, об'єкт і суб'єкт, буття і мислення та ін. Так, наприклад, ідеаліст З. Бохенський вважає, що відносно матерії і свідомості не можна говорити за формулою «або—або», а треба їх розглядати у відповідності з формулою «і так і ні». Тоді замість однієї постановки основного питання філософії можна нібито мати декілька: онтологічну, антропологічну, гносеологічну і т. д. Звичайно, мета всієї цієї софістики одна — розмити чітко визначені грані понять матерія і свідомість. Але марксистам також ясно, що ця еквілібристика з основними категоріями філософії у відповідності з формулою «і так і ні» не виходить, проте, за рамки того ж основного питання філософії, яке у свій час сформулювали і розв'язали класики марксизму-ленізму.

У критиці політичних і логічних софізмів опортуністів В. І. Ленін звертав увагу на те, що їх міркування часто зводяться до словесної схоластики, до довільної підміни понять беззмисловою термінологією, до вживання в міркуванні таких термінів, які за своїм значенням розпливчасті і які історично не виправдані.

В розв'язанні даної проблеми класики марксизму-ленінізму виходили з того, що мислення і мова — це діалектична єдність, що мова — безпосередня дійсність думки. Тому кожна думка повинна бути строго і по можливості однозначно виражена в тій чи іншій термінології. Особливо це стосується понять про політичні ситуації. Такі поняття, звичайно, виражаються в термінах, які, за висловом В. І. Леніна, являють собою факт, що вже здійснився і примушує рахуватися з собою. Наприклад, меншовик Парвус у 1905 р., коли виникло питання про ставлення більшовиків до Думи, намагався термін «активний бойкот» замінити розпливчастою термінологією, пояснюючи це тим, що «умовні терміни для нього не обов'язкові». В. І. Ленін з цього приводу писав, що таке розуміння термінів «буде формально справедливим, але по суті нікуди не придатним» [3, 234]. Коли меншовики в революцію 1905 р. прагнули підмінити термін «тимчасовий революційний уряд» терміном історично минулим «революційна комуна», В. І. Ленін підкреслював, що чарівність терміна, який відіграв роль в історії, перетворюється в подібних випадках в пусту і шкідливу мішуру, в брязкальце [3, 54]. Торкаючись у 1918 році питання про перейменування соціал-демократичної партії Росії в комуністичну партію, В. І. Ленін знову-таки підкреслює, що питання про назву є не тільки формальним, але і великої ваги політичним питанням. Слово «соціал-демократія», говорив В. І. Ленін, неточне, не

чіпляйтеся за старе слово, яке наскрізь прогнило. Треба зняти брудну сорочку і надіти нову. В. І. Ленін завжди насторожувався, коли доводилося говорити про нове вчення з всілякими «ізмами». «Легальний марксизм, економізм, меншовизм», наводив приклад В. І. Ленін, являють собою різні форми, але, по суті, однієї й тієї самої історичної тенденції.

У своїх працях В. І. Ленін часто вживає вирази: «Бувають війни і війни», «є буржуазія і буржуазія», «є критика і критика», «є компроміс і компроміс» тощо. В таких виразах В. І. Леніна підкреслюється думка про те, що, по-перше, одним терміном можна визначати різний зміст, по-друге, якщо цього не бачити, то виникатиме небезпека прийти до найабсурдніших і безглузвих висновків.

Еквілібристика з термінами, особливо в політичних міркуваннях, широко використовувалась опортуністами для встановлення всіляких історичних паралелей без будь-якого конкретного аналізу самих історичних фактів. Так, наприклад, Г. Плеханов прагнув «довести» реакційність лозунга більшовиків «націоналізація» в революцію 1905 р. тим, що в допетровській Русі націоналізація носила реакційний характер. В. І. Ленін у роботі «Доповідь про об'єднавчий з'їзд РСДРП» (1907) говорив: «... така логіка є саме софізм, а не логіка, або гра в слова, без аналізу економічної основи явищ або економічного змісту понять» [4, 292].

Націоналізацію, засновану на азіатському способі виробництва, Плеханов змішав з націоналізацією, заснованою на капіталістичному способі виробництва. Через тотожність слів говорив В. І. Ленін, Плеханов прогледів корінну відмінність економічних, саме виробничих відносин. Приймавши слово за суть, вивіску за зміст, він зовсім не зрозумів найважливіші особливості моменту в Росії. Ось чому з посилянь плеханівської аргументації виходила чиста нісенітниця, що ніби слово «націоналізація» полегшує відновлення напівазіатських порядків, а не певні економічні зміни.

Подібні софізми, тобто підміна поняття порожньою термінологією, аналіз конкретних фактів — простою аналогією — характерна риса для міркувань меншовиків і опортуністів. В. І. Ленін цей факт неодноразово відзначав і підкреслював у ряді своїх праць, таких як «Держава і революція» (1917), «Пролетарська революція і ренегат Каутський» (1918) та ін.

У боротьбі проти більшовиків опортуністи використовували не тільки прийом ототожнювання різних понять, якщо вони зазначені одним і тим самим терміном, але і навпаки, вони намагалися, коли це було їм вигідно, твердити, що те чи інше основне політичне поняття в міркуваннях більшовиків у кожному окремому випадку має зовсім різний зміст, оскільки воно виражене в дещо іншій, відмінній термінології. Так, у

1905 р. дуже гостро стояло питання про диктатуру пролетаріату і ставлення до класу селянства. Свою точку зору з цього питання більшовики не раз висловлювали у резолюціях. Проте опортуністи-меншовики намагалися довести протилежне. На що вони посилалися? На те, що в резолюціях більшовиків не було буквально виразу «диктатура пролетаріату і селянства».

Викриваючи такі софізми меншовиків, В. І. Ленін у статті «Мета боротьби пролетаріату в нашій революції» (1909) писав: «Заперечувати це значить саме крюкотворствувати, заслоняти пустими причіпками до слів *суть* питання» [5, 322].

В. І. Ленін нагадує ряд формулювань з «Двох тактик...», з «Резолюції Лондонського з'їзду...», де говорилося про пролетаріат як провідну силу, що веде за собою масу селянства, про спільні дії пролетаріату і селянства в боротьбі за доведення демократичної революції до кінця. У цих формулюваннях думка висловлена та ж сама, що і в формулі «диктатура робітничого класу і селянства». Але за меншовицькою логікою слідувало: якщо різний вираз, то і різний зміст цих висловлювань. Тому меншовик Мартов, відзначав В. І. Ленін, і звів усю дискусію з приводу «і», програв її не тільки тому, що минув строк давності, але й тому, що її величність логіка неухильно підводить під злочасне «і»: і диктатура пролетаріату і селянства [5, 322].

Отождествлювання терміну з поняттям і всі впливаючі звідси наслідки В. І. Ленін прямо кваліфікував як схоластику, ідеалізм. Це питання особливо яскраво висвітлене в роботі В. І. Леніна «Ще одно знищення соціалізму» (1914), де викривається повна неспроможність історичного екскурсу легального марксиста Струве. Обіцяючи дати при аналізі окремих вчень «точні поняття», Струве в дійсності звів своє дослідження до словесної схоластики, до вигадування вульгарних дефініцій і аналогій. Так, наприклад, за допомогою всіяної еквілібристики з термінами і поняттями, Струве намагається встановити аналогію двох незрівняльних понять: вчення Маркса і «вчення» Ф. Аквінського. Відкинувши при цьому будь-який конкретний аналіз, Струве відходить від суті вчення Маркса, не дослідивши як слід і теології Ф. Аквінського. Його цікавили в цьому безглуздому порівнянні лише логічна будова і деяка термінологічна схожість першого і другого. Крім того, в цій логічній будові Струве взяв виключно один бік — кількісний, який тут позбавлений своєї протилежності. «Подивіться ж, — писав В. І. Ленін, — якими прийомами знищує п. Струве «цілий» — за його власним визнанням — матеріалістичний світогляд» Маркса: Маркс прирівнюється до середньовічного теолога на тій власне підставі, що Маркс складає ціну товарів однієї галузі виробництва, а середньовічний теолог Фома Аквінат скла-

дає людей, що походять від прабатька Адама, для обґрунтування вчення про первородний гріх» [7, 173].

Відволікаючись від усіх особливостей розглядуваних фактів — матеріалу, форми, від тіла взагалі — Струве, нарешті, мав справу тільки з кількістю у чистому вигляді, з логічною категорією кількості. Цього було цілком досить для Струве, щоб зробити безглуздий висновок. Таке використання аналогій у політичних міркуваннях було поширене у ворогів марксизму. Але подібні порівняння нічим не відрізняються за своїми прийомами від порівняння і навіть ототожнювання аршинів з пудами на підставі того, що перше і друге — міри виміру, або порівняння і ототожнювання у слові «локомотив» коней, волів, ослів і собак тому, що екіпаж може рухатися тільки за їх допомогою. В результаті такого логічного аналізу Струве, відзначав В. І. Ленін, дав не «точні поняття», які обіцяв, а «чоботи некруто», «вчене сміття», блазенство, а не науку. Він стрибає з теми на тему, киваючи на тисячу питань, не розбираючи жодного і декретуючи із забавною сміливістю найрішучіші питання.

Еквілібристика в питанні про відношення між терміном і поняттям особливо широко розповсюджена в міркуваннях сучасних ідеологів буржуазії. Вони найбезпardonнішим чином спекулюють на такій, наприклад, термінології, як демократія, соціалізм, націоналізм, народний капіталізм, свобода, рівність та ін. Відомо, наприклад, що в даний час слово «соціалізм» є притягальним для переважної більшості населення земної кулі. Тому ідеологи буржуазії у цю термінологію «одягають» такі поняття, які прямо протилежні соціалістичній ідеології. В такому «одязі» відповідні поняття легше сприймаються трудящими і разом з тим сприяють одурманюванню їх свідомості.

Для побудови софізмів сучасні ідеологи буржуазії широко використовують найвитонченіші прийоми, які викривати без їх логічного аналізу дуже важко. В цьому плані справжньою допомогою для марксистів є лєнінська критика софістики і еклєктики в міркуваннях ворогів робітничого класу.

Праці В. І. Леніна являють собою надзвичайно багату скарбницю, де дана ціла система логічних прийомів для викриття найвитонченіших софістичних вивертів.

Краткое содержание

В статье рассматривается критика В. И. Лениным софистики и эклектики оппортунистов, указывается, что для этих целей В. И. Лениным широко использовались средства диалектической и формальной логики, а именно: теория о гибкости понятий, вопрос о недопустимости отождествления диалектических противоречий с формально-логическими и др.

1. К. Маркс і Ф. Енгельс. Твори, т. 20.
2. В. І. Ленін. Твори, т. 6.
3. В. І. Ленін. Твори, т. 9.
4. В. І. Ленін. Твори, т. 10.
5. В. І. Ленін. Твори, т. 15.
6. В. І. Ленін. Твори, т. 17.
7. В. І. Ленін. Твори, т. 20.
8. В. І. Ленін. Твори, т. 22.
9. В. І. Ленін. Твори, т. 23.
10. В. І. Ленін. Твори, т. 25.
11. В. І. Ленін. Твори, т. 38.

ЛЕНІНСЬКА ТЕОРІЯ ІСТИНИ І ДЕЯКІ ПИТАННЯ ІСТОРІЇ ПРИРОДОЗНАВСТВА

Неоціненним внеском в теоретичну скарбницю марксизму є ленінське вчення про істину. Виходячи з фундаментальних принципів діалектико-матеріалістичного розуміння істини, закладених ще Марксом і Енгельсом, В. І. Ленін розробляє проблему істини далі, вирішує цілий ряд важливих гносеологічних проблем, що були висунуті на перший план логікою розвитку наукового пізнання і стали в центрі запеклої боротьби між матеріалізмом і ідеалізмом. Це перш за все — співвідношення об'єктивного і суб'єктивного, релятивного і абсолютного, конкретного і абстрактного в істині, проблема критерія істини.

В. І. Ленін розробив вчення про істину у боротьбі з махізмом, відстоюючи чистоту марксистської філософії і даючи рішучу відсіч усяким спробам ревізіоністів (Богданов, Базаров, Валентинов, Юшкевич та ін.) «підновити» марксизм шляхом поєднання його з емпіріокритицизмом, що рекламував себе як «філософію природознавства ХХ століття». У творі «Матеріалізм і емпіріокритицизм» В. І. Ленін з великою силою аргументованості і полемічної пристрасності показав повну неспроможність плутаних суб'єктивно-ідеалістичних за своїм змістом теоретичних побудов махізму, протиставив їм діалектико-матеріалістичне вчення про істину, що ним самим було далі розвинуто.

Однак, характеризуючи ленінське вчення про істину, не завжди підкреслюють те, що ленінська теорія істини була відповіддю на важливі гносеологічні питання, поставлені розвитком природознавства кінця ХІХ — початку ХХ ст. і насамперед тими процесами, які відбувалися в фізиці.

Марксистсько-ленінська філософія являє собою теоретичний синтез всієї суспільно-історичної практики людства, відображеної в системі наукового знання. Принципи і закони філософії діалектичного матеріалізму спираються на міцний фундамент науки, філософськи узагальнюють досягнення конкретних наук. Саме тому вона є методологією, гносеологією і логікою наукового пізнання. Будучи нерозривно пов'язаною з природознавством і гуманітарними науками, марксистська філософія постійно

відчуває пульс розвитку наукового пізнання, його успіхи і труднощі і оперативно вирішує світоглядні та методологічні проблеми, з якими воно зустрічається. Цим вона подає науці величезну допомогу, полегшує їй рух уперед, запобігає багатьом її помилкам.

Діалектико-матеріалістичні висновки і узагальнення, зроблені Марксом і Енгельсом на основі досягнень природознавства XIX ст., мають неминуще значення не лише для філософії, але й для природознавства, оскільки вони дали відповідь на багато методологічних і гносеологічних питань і розкрили основні напрямки розвитку наукового пізнання.

Вичерпну відповідь на важливі питання не тільки теорії і практики революційної боротьби пролетаріату, але й на складні теоретичні проблеми, поставлені науковим пізнанням, дає філософська спадщина В. І. Леніна. Глибокий аналіз філософських праць В. І. Леніна у згаданому аспекті має величезний теоретичний інтерес.

Кінець XIX і початок XX ст. в історії науки ознаменувався тим, що за короткий проміжок часу було зроблено ряд видатних відкриттів, які незрівняно розширили горизонти природознавства в осягненні таємниць природи і поглибили його проникнення в сутність речей. Найважливішими з них є: відкриття радіоактивності (А. Беккерель, 1896 р.), електрона (Дж. Дж. Томсон, 1897 р.), радіо і полонію (Марія і П'єр Кюрі, 1898 р.), квантів (М. Планк, 1900 р.), теорії відносності (А. Ейнштейн, 1905 р.). Згадані та інші відкриття об'єктивно свідчили про безмежну могутність людського пізнання, про здатність науки дати відповіді на найскладніші і, здавалося б, нерозв'язні питання.

Проте, хоч це і здається, на перший погляд, парадоксальним, нові відкриття привели багатьох фізиків (Пуанкаре, Оствальда, Маха, Дюгема та ін.) до діаметрально протилежних висновків. Вони оцінювали, наприклад, відкриття радіоактивності, електрона тощо як свідчення краху фізики, нездатності наукового пізнання давати об'єктивно істинні знання про світ. За їх думкою, істинні науки являють собою умовні знаки, символи, що не мають ніякої онтологічної цінності. Вони закликали відмовитися від традиційних засобів наукового пізнання, покладаючи надії на містично витлумачену інтуїцію, підсвідоме, віру [1, 230—235]. Зрештою «фізичні» ідеалісти приходять до заперечення об'єктивної реальності як основи людських знань. За концептуалістську, феноменологічну теорію фізики ухопився філософський ідеалізм і фідейзм [1, 268].

Основою для ідеалістичних, за своєю суттю агностичних, висновків з нових відкриттів було те, що нові наукові факти не тільки не «вписувалися» в існуючі фізичні теорії (класична механіка), але прямо суперечили їм. Вони безжалісно руйнували

століттями укорінену віру у загальну і непорушну істинність принципів і законів класичної механіки і, здавалось, нічого не давали замість зруйнованого.

В ситуації, що склалася, з особливою гостротою і на весь свій зріст встає перед фізиками ряд гносеологічних проблем, які час від часу навіть заступають собою спеціальні фізичні проблеми. «Нова фізика, знайшовши нові види матерії і нові форми її руху, поставила в зв'язку з ломкою старих фізичних понять старі філософські питання» [1, 255].

Гносеологічні проблеми супроводжують розвиток природознавства завжди, починаючи з його зародження. Але з особливою силою й у великій кількості вони постають перед ним в періоди докорінних поворотів, коли на зміну одним науковим теоріям і методам приходять інші, коли змінюється не лише зміст теорій, а й весь спосіб наукового мислення. Початок саме такого періоду, початок революції в природознавстві поклали великі відкриття, зроблені на рубежах ХІХ—ХХ ст.

У період крутої ломки старих принципів і законів фізики вчені, щоб розв'язати спеціальні фізичні проблеми, спочатку змушені були вирішувати невідомі і незвичні для них гносеологічні проблеми, насамперед такі, як-от: чи мають наукові теорії об'єктивну значущість, чи є вони моделлю, копією об'єктивної реальності, чи містять вони в собі об'єктивно істинне знання?

У зв'язку з неспроможністю класичної механіки пояснити нові наукові факти, а також необхідністю у створенні нової фізичної теорії, якій це було б під силу, вимагало відповіді й інше питання: якщо наукові теорії містять об'єктивно істинні знання, то в якій мірі вони є істинними, достовірними? Треба було також дати істинну оцінку історично змінюючих одна одну наукових теорій і з'ясувати їх співвідношення.

Ці питання, які природодослідники, звичайно, формували неточно, аморфно, розпливчато, були сконцентровано виражені В. І. Леніним так: «1) Чи існує об'єктивна істина, тобто чи може в людських уявленнях бути такий зміст, який не залежить від суб'єкта, не залежить ні від людини, ні від людства? 2) Коли так, то чи можуть людські уявлення, що виражають об'єктивну істину, виражати її відразу, цілком, безумовно, абсолютно чи тільки приблизно, відносно? Це друге питання є питання про співвідношення істини абсолютної і відносної» [1, 105].

Гносеологічна концепція «фізичного» ідеалізму найбільш виразно висловлена А. Пуанкаре. «Згідно з цією точкою зору (точкою зору Пуанкаре.—А. Н.), всі людські поняття суть вільні винаходи людського розуму і погодження між різними умами, виправдовувані виключно їх корисністю у повсякденному досвіді» [4, 206]. Пуанкаре вважав, що «все, що не є мисль, є чистісіньке ніщо» [1, 231].

Переважаючи більшість фізиків (Больцман, Рентген, Д. Д. Томсон, К. У. Томсон, Марія і П'єр Кюрі, Резерфорд, Планк, Ланжевєн) стояла на діаметрально протилежних позиціях природно-історичного матеріалізму з його визнанням об'єктивної реальності, відображуваної людською свідомістю, визнанням об'єктивно істинної значущості наукових теорій. Проте це сталося так не тому, що ця частина фізиків змогла розібратися в ґносеологічних питаннях, які виникли перед фізикою, а через стихійний потяг природодослідників до матеріалізму. Стихійно-матеріалістичного, метафізичного у своїй основі розуміння істини було явно недосить для того, щоб це зробити.

Згідно з традиціями, що склалися протягом століть, фізики оцінювали закони науки та наукові теорії як об'єктивні істини, копії, моделі, знімки дійсності. Проте вони при цьому не враховували в достатній мірі того важливого факту (точніше кажучи, проходили повз нього), що об'єктивні істини науки є результатом суб'єктивної діяльності людей, що наукове дослідження являє собою рух «від суб'єктивного поняття і суб'єктивної мети до *об'єктивної* істини» [2, 176], що істина є діалектичною єдністю об'єктивного (змісту) і суб'єктивного (форми). Коли ж суб'єктивний момент в істині виявився в процесі ломки старих принципів фізики і набув гіпертрофованого виразу у концепції конвенціоналізму, матеріалістично мислячі фізики через незнання діалектики не здатні були нічого їй протиставити.

Фізики звикли розглядати істини науки як абсолютну відповідність знання об'єкта і вважали їх вічними, незмінними, такими, що мають неминуще значення і необмежену сферу застосування. Тому істина в такій же мірі протилежна заблудженню, як світло протилежне темряві, біле — чорному. Істина і заблудження абсолютно виключають одне одного.

Революція в природознавстві зруйнувала і ці ілюзії. «Всі старі істини фізики, аж до тих, що вважалися безспірними й непохитними, виявляються відносними істинами» [1, 283]. Вони відносні за своєю глибиною, повнотою і точністю відображення об'єкта, а їх застосування обмежене умовами буття об'єкта. Зміна старих фізичних теорій новими, виникнення нових теорій на основі синтезу старих, взаємовиключаючих одна одну теорій, постійне зростання суми знань, які зовсім не вкладалися в звичні рамки так званого «здорового глузду» — все це з великою переконливістю свідчило про те, що грань між істиною і заблудженням не така вже очевидна, що абсолютна протилежність істини і заблудження поза межами «здорового глузду» є причиною багатьох заблуджень у науці.

Революція в природознавстві створила таку ситуацію, що без глибокого аналізу ґносеологічних основ наукового пізнання з філософських позицій матеріалізму природознавство не могло

успішно рухатись вперед. Ці завдання неспроможні були розв'язати самі природодослідники не лише тому, що вони мислили метафізично, а й тому, що природознавство не досліджує законів пізнання, мислення. Спроби, що робили вони, зокрема фізики, або закінчувались безрезультатно, тобто не йшли далі стихійно-матеріалістичних, метафізичних уявлень про істину і шляхи її досягнення, або ж приводили до відверто ідеалістичних висновків («фізичний» ідеалізм). Що ж стосується буржуазної філософії (махізм, іманенти, неокантіанці тощо), то вона лише посилювала кризисні явища, штовхала природодослідників в обійми церковників.

Це складне життєво важливе завдання була спроможна вирішити лише філософія діалектичного матеріалізму, і його блискуче розв'язав В. І. Ленін. У «Матеріалізмі і емпіріокритицизмі», «Філософських зошитах» та інших його працях містяться ґрунтовні відповіді на ті ґносеологічні питання, що були поставлені новим природознавством.

В. І. Ленін рішуче відкидає будь-які спроби ідеалістів, як «фізичних», так і філософських, заперечувати об'єктивність істини. Істина за своїм джерелом та змістом завжди об'єктивна, оскільки вона відображує предмети та явища, що існують об'єктивно, поза і незалежно від свідомості людини. Об'єктивність є атрибутивним визначенням істини, необ'єктивних істин взагалі бути не може.

Проте істина об'єктивна не в тому значенні, що вона не має ніякого відношення до людини і може існувати без неї (якраз такої точки зору дотримуються об'єктивні ідеалісти, які розглядають істину як властивість якогось містичного духу, існуючого поза і незалежно від людського пізнання), а в тому розумінні, що істина не залежить від сваволі людей. Об'єктивна за своїм змістом істина має суб'єктивну форму, оскільки вона є продуктом пізнавальної діяльності людей і реально існує у вигляді пізнавальних образів (уявлень, абстракцій тощо). В діалектичній єдності об'єктивного і суб'єктивного в істині ведуча, визначальна роль належить об'єктивному, змісту.

Історія науки переконливо свідчить про те, що пізнання здатне давати і дає об'єктивну істину. Значення об'єктивної істини мають всі закони науки, підтверджені практикою. І які б перевороти не відбувалися у розвитку науки, як би не змінювалася наукова картина світу — це ні в якій мірі не може похитнути діалектико-матеріалістичне положення про об'єктивність істини.

Заміна одних наукових положень іншими, більш досконаліми, що відбувається в ході історичного розвитку науки, не заперечує (як це здавалося деяким метафізично мислячим природодослідникам і філософам-ідеалістам) їх об'єктивної значущо-

сті. «Істина є процес» [2, 185], процес руху пізнання від незнання до знання, від менш повного і глибокого знання до більш повного і глибокого. В науковому пізнанні відбувається збереження, удержання в новій теорії всього об'єктивно істинного змісту старих теорій. Зміна в історії науки одних теорій іншими заводить у безвихідь тих, хто розуміє істину як вічне, закінчене знання, сукупність незмінних, застиглих положень.

Для того, щоб зрозуміти складний і суперечливий процес історичного розвитку наукового пізнання, необхідно розглядати істину як процес, необхідно розуміти діалектику абсолютного і відносного моментів істини. Як підкреслював В. І. Ленін [1, 253, 284—286], причиною безпорадності фізиків при вирішенні гносеологічних питань, багатьох неточностей і помилок або навіть хитань між матеріалізмом і ідеалізмом було нерозуміння ними діалектики абсолютної і відносної істини.

Револуція в природознавстві різко змінила оцінку вченими наукових теорій. Якщо раніше вони розглядалися як абсолютні істини (в метафізичному розумінні), то в період кризи в фізиці на них почали дивитися як на лише відносні (в релятивістському розумінні). Звідси і заперечення об'єктивної значущості наукових теорій, скептичні і агностичні висновки. Природодослідники і філософи-ідеалісти, які паразитували на природознавстві, не розуміли того, що істина — єдність абсолютного і відносного, що ці моменти не можна розглядати у відриві один від одного...

Визнання релятивності, умовності, приблизності всіх істин, в тому числі і наукових, не веде до заперечення абсолютної істини, до релятивізму, якщо при цьому враховується, «що в кожній науковій істині, незважаючи на її відносність, є елемент абсолютної істини» [1, 284], що «з відносних істин складається абсолютна істина» [1, 116]. В. І. Ленін підкреслює, що для діалектичного матеріалізму немає непрохідної грані між абсолютною і відотною істиною. Більше того, такої грані не існує між істиною і заблудженням — протилежність між ними має відносне значення. Це необхідно тверезо враховувати, і тоді виявлення моментів заблудження в наукових теоріях не викличе агностичних висновків, не приведе до релятивізму, до заперечення абсолютної, об'єктивної істини. Треба враховувати, що наукове дослідження передбачає тяжкі і складні пошуки, в яких успіхи чергуються з невдачами, перемоги — з поразками, відкриття істини — з заблудженнями. Це неминуче, оскільки сутність речей прихована, і істина не лежить на поверхні. Проте це не може бути підставою для песимізму. Діалектичний матеріалізм оптимістично оцінює перспективи розвитку наукового пізнання, тому що «людське мислення по природі своїй здатне давати і дає нам абсолютну істину, яка складається з суми відносних істин.

Кожний ступінь у розвитку науки додає нові зерна до цієї суми абсолютної істини» [1, 117].

Таким чином; лєнінська теорія істини дала ґрунтовну відповідь на всі ті складні ґносеологічні питання, які поставила революція в природознавстві. Розкривши діалектику наукового пізнання, вона показала, що важливими ґносеологічними принципами науки є визнання об'єктивної реальності, відображуваної пізнанням, об'єктивної істинності наукових теорій, всеперемагаючої могутності наукового пізнання, яке все глибше і повніше осягає абсолютну істину. Лєнінське вчення про істину озброїло природодослідників надійною філософською зброєю в їх протидії напору ідеалізму і фідєїзму і послужило основою для подолання кризи в фізиці, для її подальшого руху вперед.

В. І. Лєнін оцінює майбутнє фізики з величезним оптимізмом. Він висловлює тверду впевненість в тому, що «матеріалістичний основний дух фізики, як і всього сучасного природознавства, перемаже всі і всякі кризи, але тільки з неодмінною заміною матеріалізму метафізичного матеріалізмом діалектичним» [1, 280].

Історія науки підтвердила істинність лєнінського передбачення. Розвиток сучасної фізики відбувається на основі філософських принципів матеріалізму. Діалектичний матеріалізм є методологією, ґносеологією і логікою наукового дослідження, не тільки для вчених соціалістичних країн, але й для багатьох вчених капіталістичного світу.

Більшість буржуазних вчених не визнає діалектичний матеріалізм як філософську основу сучасного природознавства. Це пояснюється тим, що економічні і політичні умови, в яких вони живуть, а також пануюча в буржуазному суспільстві ідеологія (антикомунізм) штовхають їх не до діалектичного матеріалізму, а до ідеалізму і фідєїзму, давлення якого вони постійно відчують. Проте, незважаючи на це, непереробний «матеріалістичний дух» панує в природознавстві, і зокрема в фізиці. Його не можуть витравити ніякі потуги ідеалістів і церковників. Більш того, матеріалізм зміцнює, закріплює свої позиції в природознавстві капіталістичних країн завдяки тому, що він збагачується діалектичними ідеями. Дослідження об'єктивної діалектики природи неминуче, в більшості випадків поза бажанням самих природодослідників, змушує їх засвоювати діалектичні ідеї та прийоми дослідження. Правда, до матеріалістичної діалектики буржуазні вчені йдуть «не прямо, а зигзагами, не свідомо, а стихійно, не бачачи ясно своєї «кінцевої мети», а наближуючись до неї помацки, хитаючись, іноді навіть задом» [1, 287].

Як відзначав Енгельс, стихійне оволодіння діалектикою — процес довгий і болючий, неминуче пов'язаний з численними по-

милками і заблудженнями. Історія фізики ХХ ст. є яскравою ілюстрацією до цієї думки. Гносеологічні уроки, які дала вченим нова фізика, дуже погано ними засвоювалися. На сприйняття азбучних діалектичних ідей потрібні були роки й роки. А скільки при цьому було сумнівів, хитань, мимовільних помилок і прямих поступок ідеалізму! Проте цього вимагала внутрішня логіка розвитку науки. Сказане вище треба віднести цілком і до засвоєння природодослідниками діалектико-матеріалістичного вчення про істину.

Вихідним методологічним поняттям сучасної фізики є поняття фізичної реальності, яка включає в себе реально існуючі матеріальні об'єкти [Див. 3; 4; 5].

Власне кажучи, нічого нового в цих положеннях не міститься, бо вони існували ще в природознавстві XVII—XVIII ст. Проте їх довелося засвоювати вдруге в процесі подолання породжених кризою в фізиці агностичних і релятивістських висновків. І це не так просто було здійснити, як здається на перший погляд, оскільки треба було подолати вплив ідеалістичної філософії, насамперед позитивізму. Дуже показовою в цьому відношенні є заява М. Борна: «Позитивісти говорять, що це допущення існування зовнішнього світу веде до метафізики, воно було б безглуздим твердженням, оскільки ми не можемо будь-що знати про нього інакше, як через наші чуттєві сприйняття. Проти цього нічого сказати. Кант висловлював подібну ж точку зору, розрізняючи емпіричну річ і «річ в собі», що лежить в основі першої. Але якщо позитивісти йдуть далі і, крім цього, запевняють, що всі наші твердження про зовнішній світ тільки символічні і що вони мають сенс лише в сенсі погодження, то я заявляю протест» [4, 95].

Сучасна фізика підійшла до правильного розуміння питання про співвідношення абсолютного і відносного моментів в істині. Вона вже досить тверезо і спокійно оцінює факт заміни одних наукових теорій іншими, приймаючи його як звичайне явище і нічим не обмежуючи його. «Нема сумніву, що в квантовій механіці є значний елемент істини і що вона стане пробним каменем для будь-якої майбутньої теоретичної основи, з якої вона має бути виведена як окремий випадок, подібно до того, як електростатика виводиться з рівнянь Максвелла для електромагнітного поля, або термодинаміка з «класичної механіки» [5, 57].

З таким розумінням історичного прогресу наукових знань пов'язане обмежене застосування конкретних фізичних теорій лише для пояснення строго визначених явищ дійсності, визнання того, що істину слід розглядати у нерозривному зв'язку із заблудженням і т. ін. Слід тільки мати на увазі, що ці положення висловлюються фізиками часто у суперечливій формі, що в їх

міркуваннях з питань гносеології і зараз відчувається невпевненість, а іноді і повна безпорадність через незнання матеріалістичної діалектики.

Немає сумніву в тому, що якби фізики свідомо керувались матеріалістичною діалектикою, і, зокрема, діалектико-матеріалістичною теорією істини, вони незрівняно швидше подолали б наслідки кризи в фізиці і просунулись би набагато далі в пізнанні законів природи.

Природознавство досягло такого рівня розвитку, що воно не може інтенсивно рухатись вперед без оперативного вирішення породжуваних ним філософських проблем. Надійною основою рішення гносеологічних проблем науки була і залишається ленінська теорія істини.

Краткое содержание

В статье сделана попытка проанализировать процессы, происходившие в естествознании (главным образом в физике) в конце XIX — начале XX вв., которые выдвинули проблему истины на передний план и выясняется, на какие вопросы, поставленные внутренней логикой развития естествознания, отвечает ленинская теория истины и какое значение она имеет для современного научного познания.

ЛІТЕРАТУРА

1. В. І. Ленін. Твори, т. 14.
2. В. І. Ленін. Твори, т. 38.
3. Н. Бор. Атомная физика и человеческое познание, М., 1961.
4. М. Борн. Физика в жизни моего поколения. М., 1963.
5. А. Эйнштейн. Физика и реальность. М., 1965.

В. І. ЛЕНІН ПРО ТВОРЧУ ПРИРОДУ ПІЗНАННЯ

Серед актуальних проблем марксистсько-ленінської філософії чільне місце посідає проблема активності свідомості, творчої природи пізнання. Це пояснюється, передусім, необхідністю подолати певну недооцінку активно-творчого моменту в пізнавальному процесі, яка ще продовжує існувати в нашій філософській літературі. Така недооцінка творчої природи пізнання дає привід буржуазно-ідеалістичним фальсифікаторам марксизму звинувачувати останній в «пасивності», «споглядальності» і т. п. Окрім того, розвиток природничих і суспільних наук, перетворення науки в безпосередню виробничу силу зумовлює необхідність розробки методологічних питань та вивчення пізнавального процесу.

Відомо, що одним із основних недоліків домарксівського матеріалізму була його метафізичність, споглядальність. Процес пізнання пояснювався як просте копіювання, дзеркальне відображення в свідомості людини явищ та речей об'єктивного світу. Момент творчості, активності свідомості, таким чином, виключався. Ідеалізм же, спеціалізуючись в галузі гносеології, достатньо вивчив активність абстрактної діяльності людини, але абсолютизував і гіпертрофічно роздув її, перетворивши в самостійну всестворюючу сутність.

Діалектичний матеріалізм усунув однобічність в трактовці процесу пізнання як метафізичного матеріалізму, так і ідеалізму. Поклавши в основу теорії пізнання матеріальну, чуттєво-предметну, практичну діяльність людини, діалектичний матеріалізм працями К. Маркса, Ф. Енгельса і В. І. Леніна показав, що пізнання є адекватне відображення природи і в той же час носить активний, творчий характер. Свідомість ніколи б не виникла і не змогла б існувати, якщо б її роль зводилась лише до відображення існуючого. Природа, як писав К. Маркс, не будує машин, паровозів, залізниць, електричних телеграфів, сельфакторів і т. д. Все це продукти людської діяльності: природний матеріал, перетворений в органи влади людської волі над природою, або в органи виконання цієї волі в природі. Все

це — створені людською рукою органи людського мозку [9, 63]. Цим самим К. Маркс стверджує, що сутністю, основним призначенням свідомості є творчість, перетворення засобами практичної діяльності природного матеріалу в органи влади людини над природою та в органи виконання цієї влади в природі, тобто в знаряддя праці, засоби виробництва. А тому процес пізнання не зводиться тільки до відображення.

Залежно від конкретно-історичних умов розвитку суспільної думки класики марксизму по-різному звертали увагу на дві сторони процесу пізнання: відображальну і творчу. В період формування марксизму, коли в усіх суспільних науках панував ідеалізм, К. Марксу та Ф. Енгельсу не було особливої потреби і можливості розробляти і розвивати активно-творчий момент пізнавальної діяльності людини, бо ця сторона пізнання і так була абсолютизована ідеалізмом. Боротьба з ідеалізмом та обґрунтування матеріалістичного розуміння людської історії диктувала необхідність розробки питання про походження ідей та теорій, показати матеріальну основу їх виникнення та існування.

В. І. Ленін багато уваги приділяв розвитку діалектико-матеріалістичної теорії відображення, захищаючи її від нападок та спотворення суб'єктивно-ідеалістичною філософією махізму, а також представниками філософського ревізіонізму в особі Богданова, Суворова та ін. Разом з цим В. І. Ленін підкреслював діалектичний, активно-творчий характер процесу пізнання, про що чудово свідчить розділ, присвячений аналізу новітньої революції в природознавстві, відомі три ленінські гістологічні висновки та інші, наведені в роботі «Матеріалізм і емпіріокритицизм».

Пізніше, в період піднесення революційного руху в Росії та в перші роки побудови соціалізму, В. І. Ленін неабияке значення для розвитку суспільства надавав теоріям, ідеям, творчій ініціативі, дисципліні мас та іншим факторам свідомості. Конспектуючи «Науку логіки» Гегеля, В. І. Ленін відзначив у «Філософських зошитах»: «Свідомість людини не тільки відображає об'єктивний світ, але й творить його» [4, 196].

Це положення, яке здобуло в марксистській філософії значимість класичного, лаконічно і стисло відбиває в цілому суть зміст марксистської теорії пізнання. Майже ніхто з сучасних філософів не намагається пояснити цей запис В. І. Леніна випадковим, гегелівським і т. п. Поруч з цими словами В. І. Ленін дає їм матеріалістичне тлумачення: «Світ не задовольняє людину і людина своїм діянням вирішує змінити його» [4, 197]. Не розум сам по собі і не з себе творить, змінює світ, а наділена розумом людина своїм практичним діянням змінює навколишній світ, творить його, підпорядковуючи задоволенню своїх потреб.

Матеріально-практична діяльність людини виступає основою

її життєдіяльності, тому є рушійною силою, внутрішнім джерелом активно-творчого характеру пізнання.

В практиці людини знаходяться коріння творчості й активності пізнавального процесу. А це можливо тільки тому, що сама практика носить творчий характер, який полягає в тому, що всякий трудовий акт людини продуманий, свідомий і цілеспрямований. Людина спрямовує свої зусилля на реалізацію певної, усвідомленої мети. Мета трудової діяльності виникає і формується до початку певного трудового процесу і завжди конструюється мисленням в процесі пізнання. Створеному в свідомості результату — меті — людина підпорядковує свою волю і діяння.

Маркс писав, що мета як закон диктує людині спосіб і характер її дій і якій вона повинна підкоряти свою волю [1, 180].

Здійснення певної мети вимагає від людини вироблення відповідних засобів, мисленого програмування послідовності та характеру своїх дій і т. д. Всі ці завдання вирішує свідомість людини. Таким чином, дійсно творчий момент трудової, практичної діяльності людини знаходиться не в практично-виконавчому акті, а в свідомості, мисленні.

Практична діяльність в цілому виступає єдністю протилежностей: свідомого, мисленого, розумового і практично-виконавчого, фізичного. В результаті реалізації поставленої мети відбувається злиття цих протилежностей в єдиний практичний процес: людина змінює або знищує певні сторони, риси, явища зовнішнього світу, відкриває нове, невідоме і т. д. Всі ці зміни, відкриття усвідомлюються людиною і використовуються як засоби реалізації і творення нової мети. Тому матеріально-практична діяльність носить активно-творчий, революційно-перетворюючий характер. Це і дало підставу К. Марксу назвати виробництво «матеріально-творчою» та «предметно-втілюючою» наукою [9, 65].

Отже, внутрішнім джерелом вічно живого, творчого, перетворюючого начала є суперечлива природа самої людської діяльності. В. І. Ленін в «Філософських зошитах» зазначав: «Діяльність є «суперечність» — мета дійсна і недійсна, можлива і не... і т. д.» [4, 219].

Мета людини є суб'єктивним виразом об'єктивних потреб суспільства, які складаються в результаті практичної діяльності і можливостей, закладених в ній. «Першим *ступенем*, моментом, началом, підходом пізнання, — писав В. І. Ленін, — є його *конечність* ... і суб'єктивність, заперечення світу-в-собі — мета пізнання спочатку суб'єктивна» [4, 190].

В. І. Ленін показав, що суб'єктивне і об'єктивне взаємовключають одне одного лише на початку пізнання, але потім ця суперечність знімається в процесі пізнання та практичної ді-

яльності. «Суб'єктивність є прагнення знищити це відокремлення (ідеї від об'єкта)» [4, 179]. В практиці суб'єктивне й об'єктивне співпадають по мірі втілення мети в зовнішньому світі. Реалізуючи мету, людина об'єктивує її, розкриваючи її об'єктивний зміст, збіг із законами зовнішнього світу. В зв'язку з цим В. І. Ленін писав: «Результат діяння є перевірка суб'єктивного пізнання і критерій ІСТИННО-СУЩОЇ ОБ'ЄКТИВНОСТІ» [4, 202].

З другого боку, тільки в процесі практики зовнішня діяльність стає для людини «об'єктивно-істинною», тобто пізнаною, олюдненою: «Діяльність людини, що створила собі об'єктивну картину світу, змінює зовнішню дійсність, знищує її визначеність (= змінює ті чи інші її сторони, якості), і таким чином віднімає у неї риси позірності, зовнішності і мізерності, робить її саму-в-собі і саму-для-себе суцєю (= об'єктивно істинною)» [4, 202].

Дана суперечливість знімається в процесі реалізації мети, але потім виникає знову, оскільки цілеспрямована діяльність людини ніколи не припиняється.

Історія твориться людьми, що переслідують певну мету та інтереси. А тому на поверхні явищ суспільного життя завжди на перший план виступає свідомість, її творчий момент. Це й стало гносеологічною передумовою для всіх філософів до Маркса і Енгельса вважати, що свідомість, ідеї керують світом, творять його. Такий перехід до справи ідеалісту ввижається очевидним, бо для нього всяка людська дія здається основою в кінцевому підсумку на мисленні, тому що відбувається за допомогою мислення.

Філософський ідеалізм перетворив свідомість в початок всього існуючого, а активно-творчий момент її — в єдиного і кінцевого творця.

Домарксівський матеріалізм в поясненні ролі свідомості кардинально розгалужувався в двох напрямках: в поясненні природи він був суто метафізичним, оскільки свідомість зводилась виключно до простого, дзеркального відображення; в поясненні суспільних явищ — надавав первинність свідомості, теоріям, ідеям. Лише діалектичний матеріалізм по-справжньому розкрив природу свідомості, її роль в розвитку культури людства і визначив дійсне місце в процесі розвитку пізнання.

Класики марксизму не обмежуються фіксацією і розкриттям ролі свідомості в житті людини, а йдуть далі, глибше, виявляючи характер походження і виникнення свідомості, відшукуючи об'єктивну основу або матеріальні коріння їх існування. Такою матеріальною основою свідомості є матеріально-практична діяльність людини, той чуттєво-предметний об'єктивний світ, на який спрямована практична й пізнавальна діяльність.

Свідому, цілеспрямовану діяльність суб'єкт формує не з чистої свідомості, не довільно, тбто за своїм бажанням і розсудком. Людина планує свою діяльність тільки відповідно пізнаним і розкритим в процесі трудової діяльності законам об'єктивного світу. «Законои зовнішнього світу, природи..., — підкреслював В. І. Ленін, — є основи *доцільної* діяльності людини» [4, 172—173].

Людина відносно вільна в формуванні мети і особливо засобів для досягнення її, і в цьому криється суб'єктивна передумова творчого моменту свідомості, але в кінцевому підсумку саме природа є матір'ю доцільності в діяльності людини.

«На ділі цілі людини породжені об'єктивним світом і передбачають його, — знаходять його, як дане, наявне. Але *здається* людині, що її цілі поза світом взяті, від світу незалежні» [4, 174].

Отже, діяльність людини вже за своєю основою, в матеріально-практичній сфері має складний, діалектичний характер: до початку будь-якого трудового процесу людина формує свою мету і творить засоби реалізації поставленої мети, яка визначається умовами матеріального життя. Діючи на світ практично, людина одночасно пізнає певні закономірності його розвитку і на цій основі дає практиці вірне спрямування.

Потреби, які усвідомлені людиною, висувують перед практикою певну мету, здійснюючи яку людина змінює об'єкт і змінюється сама. Із зміною людини змінюються і її потреби.

Нова, змінена мета і нові, змінені потреби зумовлені в кінцевому результаті зміненими умовами матеріального життя, в яких кожний даний момент здійснюється практика.

По-справжньому творчий характер носить пізнавальна діяльність людини.

На цій ступені розвитку суспільства перетворююча діяльність людини прийняла форму діалектичної єдності матеріально-практичної та абстрактно-пізнавальної діяльності. «Єдність теоретичної ідеї (пізнання) і *практики* — це NB — і ця єдність *саме в теорії пізнання*, бо в сумі виходить «абсолютна ідея» (а ідея = «das objektive Wahre»...)» («об'єктивно істинне») [4, 203].

Якщо діяльність людини в сфері матеріально-практичного перетворення природи обмежена природними властивостями предметів праці та вибором наявних знарядь праці і не виходить за межі чуттєвості, то абстрактно-теоретична діяльність принципово не знає меж з боку пізнавальних можливостей і мисленого перетворення світу.

Використовуючи знання, здобуті і напрамлені в процесі практичної діяльності, людина з допомогою методів абстрагування, ідеалізації, узагальнення і т. д. створює поняття, теорії.

ідеї, які повніше і вірніше відображають об'єктивний світ, ніж матеріальна практика. Хоч остання і залишається детермінуючою стороною в діяльності людини, проте спочатку лише в мисленні вона створює нові речі, вірніше, образи їх, в яких по-новому поєднуються відомі закони, ознаки, властивості речей, будує плани перетворення природи і суспільства, теорії, які керують діями людей відповідно до потреб суспільства.

Людина мислено, ідеально творить майбутню дійсність, випереджуючи реальний розвиток явищ. Грунтуючись на знаннях даного явища і законах його розвитку, людина приходить до висновку про те, яким це явище буде в майбутньому, створює образ явища, яке закономірно повинно тільки виникнути.

Майбутній об'єкт не може діяти на наші органи чуття, тому що він не існує в дійсності і не може бути об'єктом чуттєво-практичної діяльності. Такий об'єкт творить свідомість. Але в мисленні людина поєднує не закони, ознаки, властивості речей, а певну систему абстракцій, відбиваючих суттєве в ознаках, властивостях і т. д.

«Пізнання,— писав В. І. Ленін,— є відображення людною природи. Але це не просте, не безпосереднє, не цільне відображення, а процес ряду абстракцій, формування, утворення понять, законів...» [4, 168].

Разом з суттєвим, необхідним у всякій абстракції є й момент відхилення від дійсності, момент суб'єктивності, фантазії. В. І. Ленін підкреслював, що «в найпростішому узагальненні, в найелементарнішій загальній ідеї («стіл» взагалі) є певний кусочок фантазії» [4, 358]. Внутрішня суперечливість матеріально-практичної діяльності не вирішується, не знімається, а продовжує існувати в абстрактно-теоретичній формі — в пізнавальному процесі. Тому вже внутрішньо суперечлива природа абстракції (як єдність об'єктивного і суб'єктивного, реального та ідеального) безпосередньо визначає процес пізнання як активно-творчий, що виходить далеко за межі пізнаного. І в цій суперечності криється не обмеженість, не слабкість пізнання, а його життєдіяльність та дійовість, творчо-перетворюючий характер.

В. І. Ленін протиставляє суб'єктивному в пізнанні, як свавільному нав'язанню об'єктивній реальності того, що їй не властиве,— істинну, позитивну суб'єктивність людини, її активність, яка знаходить своє втілення в практичній діяльності. Розкриваючи значення фантазії в науково-теоретичній творчості, В. І. Ленін писав, що «безглузда річ заперечувати роль фантазії і в найбільш строгій науці» [4, 358].

Створені в процесі пізнання якісно нові, мислені, ідеальні об'єкти, якщо вони узгоджуються з дійсністю, опредмечуються завдяки матеріально-практичній діяльності людини і в уречевленому вигляді стають часткою об'єктивної реальності. Якщо ж

ідеальний об'єкт принципово не піддається реалізації (на даному етапі він може бути не реалізованим через недостатній розвиток практики), то мислена, ідеальна конструкція суперечить законам об'єктивного світу і є, отже, продуктом довільної гри фантазії суб'єкта. Тому В. І. Ленін наголошував: «Від суб'єктивної ідеї людина йде до об'єктивної істини *через* «практику» і (техніку)» [4, 185].

Фантазія, вірніше «відліт фантазії від життя» приховує в собі дві можливості. По-перше, це можливість перетворення фантазії в поверхову, майже нічого не відтворюючу абстракцію. Таким шляхом йде ідеалізм. По-друге, це можливість побудови гіпотез, відкрить, ідеального конструювання якісно нових об'єктів, якою користується творчість.

Відмінність руху абстракції (відліт думки від дійсності), що властиве ідеалізму, від руху абстракцій наукової творчості полягає в тому, що в останньому абстракції перетворюються в фантазію свідомо, навмисне (до ідеалізму людина може прийти і непомітно, несвідомо).

А це зумовлює постійне усвідомлення людиною зв'язку думки з дійсністю, постійне звернення до дійсності, перевірку мислених побудов практикою та науковим досвідом.

Розкриваючи гносеологічні коріння «фізичного» ідеалізму, В. І. Ленін в праці «Матеріалізм і емпіріокритицизм» вказував, що процес математизації фізики призвів природодослідників до забуття матерії. «Матерія зникає», залишаються самі рівняння. На новій стадії розвитку і, нібито, по-новому з'являється стара кантіанська ідея: розум диктує закони природи» [5, 282].

Отже, творча функція пізнання, як ідеальна побудова якісно нових об'єктів, створення нових процесів та речей, нових не тільки для людини, але й для самої природи — необхідно базується на відображувальній функції пізнання, а через неї — на матеріально-практичній діяльності людини.

Відображення і творчість — невід'ємні, діалектично взаємно-зв'язані та взаємнообумовлені сторони, моменти єдиного пізнавального процесу. Метафізичне заперечення однієї з цих функцій є запереченням пізнання взагалі. В процесі пізнання може переважати один з моментів — відображення або творчість.

У випадку переваги відображення людина створює мислені образи, поняття, теорії, ідеї, змістом яких є певна, існуюча реальність. У випадку домінування творчості, мисленого перетворення дійсності, людина створює образи речей, ідеальні об'єкти, які можуть виникнути при певних умовах або в результаті практичної діяльності людини.

Отже, вирішальну роль в характері пізнавального процесу (відображувальний чи творчий) відіграє його спрямованість, яка визначається в кінцевому підсумку потребами людей та практи-

кою. Але в усіх випадках відображення і творчість єдині. Так, творча функція повністю здійснюється на основі пізнаних закономірностей об'єктивного світу, тобто на базі відображуваної функції. Знання, які відображають суттєві сторони і відношення об'єктивних речей і явищ та узагальнюють практичний досвід людей по перетворенню світу, є тим «будівельним» матеріалом, який використовується людиною для створення нових мислених об'єктів, ідей, теорій, планів подальшої практичної діяльності. Отже, нагромаджені знання людини (суспільства) про зовнішній світ виступають необхідною передумовою і основою творчості. Відображення без творчості прирікає пізнання на бездіяльність, на випадкову фіксацію нових сторін об'єктивних явищ, але таких сторін, які не виходять за межі життєво-необхідних, біологічних потреб індивіда. Зрозуміло, що про справжнє пізнання тут не може бути й мови.

Всякий відображуваний акт на рівні свідомості є одночасно і творчість. В кожному випадку пізнання спрямоване лише на окремі явища зовнішнього світу, які цікавлять людину. Вже чуттєва ступінь пізнання, не говорячи про логічну, має активний характер. Не випадково В. І. Ленін говорить не просто про споглядання, а про живе споглядання, яке полягає не в пасивному спостереженні, а в активно-творчому відношенні до дійсності.

Тому вірне розуміння характеру пізнавального процесу і людської діяльності взагалі, діалектики відображення і творчості озброює науку важливим методологічним принципом наукового передбачення, творчого дослідження явищ навколишнього світу.

Розуміння закономірностей розвитку суспільства, його основних тенденцій дає можливість будувати на цій основі науково обґрунтовані плани людської діяльності, створювати ідеї та теорії, які освітлюють дорогу практиці, вказують шляхи і способи задоволення потреб суспільства.

Творчий характер пізнання, теорій та ідей підтверджує багатовікова історія людського суспільства, наука та практика будівництва комуністичного суспільства.

Краткое содержание

В статье раскрывается диалектическая взаимосвязь и взаимообусловленность отражения и творчества в познавательном процессе. Показывается, что источником творческого характера познания является противоречивый характер материально-практической деятельности человека.

ЛІТЕРАТУРА

1. К. Маркс. «Капітал», т. I, К., 1952.
2. К. Маркс і Ф. Енгельс. «Вибрані листи», К., 1954.

3. К. Маркс і Ф. Енгельс. Твори, т. 26.
4. В. І. Ленін. Твори, т. 38.
5. В. І. Ленін. Твори, т. 14.
6. В. І. Ленін. Твори, т. 27.
7. В. І. Ленін. Твори, т. 29.
8. В. І. Ленін. Твори, т. 33.
9. «Большевик», 1939, №№ 11—12.

РОЗВИТОК В. І. ЛЕНІНИМ МАРКСИСТСЬКОГО ВЧЕННЯ ПРО ВІЙНУ І АРМІЮ

В. І. Ленін багато працював в галузі воєнної теорії і теорії війни. Він вивчав їх і розвивав одночасно з розробкою теорії соціалістичної революції і конкретними завданнями пролетаріату в революції.

До Жовтневої революції В. І. Ленін всебічно розробив такі питання, як-от: про закономірності, способи і засоби збройної боротьби, про необхідність завоювання армії на бік революції, про використання воєнних знань, воєнного досвіду і техніки капіталізму в інтересах революції, про створення збройних сил соціалістичної революції, про роль економіки, народних мас і морального фактора у війні та ряд інших питань.

Величезна заслуга В. І. Леніна полягає перш за все в тому, що він в нових умовах класової боротьби пролетаріату, в епоху імперіалізму, розробив нову теорію соціалістичної революції, яка мала і має вирішальне значення для створення і розвитку воєнної теорії пролетаріату, його збройних сил, для перемоги революції і захисту її завоювань.

На основі нової теорії соціалістичної революції і вчення про війну і армію В. І. Ленін розробив воєнну програму пролетарської революції. Він всебічно опрацював питання про захист соціалістичної Вітчизни і принципи будівництва збройних сил першої в світі соціалістичної держави, про роль радянського суспільного і державного ладу, Комуністичної партії, союзу робітничого класу і селянства, співдружності народів країни, її економіки і особливо важкої промисловості в сучасній війні та ряд інших питань, які мали велике значення для створення радянської воєнної науки і воєнної доктрини.

Величезна заслуга В. І. Леніна полягає в тому, що він всебічно дослідив всі закони, форми і засоби збройної боротьби в нову епоху і озброїв ними пролетаріат і його збройні сили. В. І. Леніну вдалося з найбільшою повнотою обпрунтувати і розвинути питання марксистської воєнної теорії і вчення про війну і армію перш, за все тому, що він був видатним революціонером, корифеєм марксистсько-ленінської науки, і завдяки цьому зміг не тільки глибоко, але й по-новому розробити ряд питань воєн-

ної теорії, заклавши основи радянської військової доктрини і нової військової науки.

В. І. Ленін не тільки військовий теоретик, але й великий практик військової справи. Він — видатний стратег, полководець революції, народних мас. На долю В. І. Леніна як полководця випало керівництво двома величезними в історії людства війнами — Жовтневим збройним повстанням і вітчизняною війною 1918—1920 років проти іноземних інтервентів і внутрішньої контрреволюції, перемога в яких поклала початок нової історичної епохи.

В. І. Ленін задовго до Жовтневої революції вказував партії, пролетаріату на необхідність глибокого вивчення військової справи, на необхідність використання в своїх цілях нагромаджених експлуататорськими класами військових знань, військової техніки і військового досвіду капіталістичних армій та імперіалістичних воєн. В. І. Ленін давав багаточисленні методичні поради, як потрібно вивчати військову справу, як критично використати військові знання і досвід, створені капіталізмом, в інтересах революції. Без військових знань, вказував він, без своєї військової організації, без військового керівництва пролетаріат не може одержати перемогу над добре озброєними силами буржуазії, не може завоювати владу і свободу.

В. І. Ленін всебічно обґрунтував необхідність робітничому класу глибоко вивчати військову справу.

Великі історичні питання, вчив В. І. Ленін, вирішуються в кінцевому рахунку силою, військовою організацією. Військова справа, військові знання відіграють велику роль в класовій боротьбі. Експлуататорські класи підтримують своє панування, перш за все спираючись на військову силу.

В багаточисленних спогадах старих революціонерів говориться, про те, що В. І. Ленін сам серйозно займався вивченням військової справи і військової теорії. Він добре знав військову спадщину російського народу, глибоко вивчав війни минулого, особливо наполеоновські, війни епохи імперіалізму, а також класові битви і революційні повстання пролетаріату в багатьох країнах. Вже у 1905 році в статті «Революційна армія і революційний уряд» В. І. Ленін рекомендував революціонерам вчитися у знавця військової справи Енгельса і вказував на необхідність пролетаріату глибоко і в деталях вивчати військову справу. Доказом того, як ґрунтовно В. І. Ленін вивчав і знав військову справу задовго до Жовтневої революції, є його статті «Падіння Порт-Артура», «Військо і революція», «Революційна армія і революційний уряд», «Уроки московського повстання», «Партизанська війна», «Замітки на статтю генерала Паризької комуні Ключере», «Про вуличну боротьбу», «Замітки на військові твори генерала Клаузевіца», «Про війну», листи про повстання та ін.

Вся практична діяльність В. І. Леніна по підготовці і керівництву Жовтневим збройним повстанням 1917 року характеризує його як глибокого знавця воєнної справи, видатного воєнного теоретика і практика.

Марксизм-ленінізм вчить, що революція — дуже складний процес перелому старого і створення нового. Цей процес закономірно включає в себе насилля в різних його формах: економічній, політичній і воєнній. Революційні сили не можуть добитися перемоги в революції, якщо не будуть готові відповісти революційним насиллям на насилля реакційних пануючих класів, які мають в своїх руках військо та інші караючі органи. Природно, що революційна діяльність пролетаріату і його партії в період підготовки революції не обмежується пропагандою ідей революції і соціалізму, а обов'язково повинна включати в себе, крім ідеологічної роботи, також воєнну підготовку, яка має за мету виховання високих морально-бойових якостей пролетаріату і створення революційної армії. Це тим більше важливо для таких країн, як Росія, де не існувало загальної військової повинності, а воєнна справа була монополією експлуаторів. Треба також враховувати, що в епоху імперіалізму буржуазні країни перетворюються в мілітаристські, воєнно-поліцейські країни.

Тому закономірно також те, що з самого початку створення партії більшовиків В. І. Ленін рекомендував партійним організаціям не тільки глибоко вивчати воєнну справу, але й розгорнути практичну воєнно-бойову роботу, яку він розглядав як складову частину загальнопартійної роботи. За величезним досвідом цієї роботи наша партія не має собі рівних. Вже в 1903—1907 рр. воєнно-бойова робота більшовиків знайшла великий розмах і зайняла значне місце у всій діяльності партійних організацій.

Воєнно-бойова робота партії була багатосторонньою. Вона включала в себе такі види діяльності, як воєнно-теоретичне навчання, воєнно-практичні заняття, закупівля та виготовлення зброї, робота серед солдатів і матросів в армії і флоті та створення бойових загонів революційної армії.

Воєнно-бойова робота більшовиків велась на основі ленінської теорії соціалістичної революції і впливаючої з неї воєнної програми. Головне завдання воєнно-бойової роботи партії полягає в тому, щоб створити революційну армію, підготувати її, коли виникне необхідність, організувати всенародне збройне повстання.

Велике значення для воєнної підготовки партії і робітничого класу мали керівні статті В. І. Леніна з питань воєнно-бойової роботи та його листи керівникам воєнної організації, а саме: «Завдання загонів революційної армії», «Про змішування політики з педагогікою», «Від оборони до нападу», «Ре-

волюційна армія і революційний уряд», «Уроки московського повстання», «Партизанська війна», «Воєнна програма пролетарської революції» та ін. В. І. Ленін давав конкретні поради з питань будівництва і навчання загонів революційної армії, їх озброєння і бойової діяльності, з питань воєнного мистецтва і воєнної техніки, ставив конкретні завдання для підбору, висування і підготовки воєнних кадрів для загонів революційної армії. Він наполегливо рекомендував використовувати воєнний досвід першої російської революції, винести уроки з поразки грудневого збройного повстання в Москві та інших містах, використати найновіший досвід воєн епохи імперіалізму, особливо російсько-японської і першої світової воєн.

Важливою школою воєнної підготовки революційних кадрів В. І. Ленін вважав службу в армії і флоті, тому був проти масового уникання від служби в армії і на флоті чи дезертирства з фронту. Він переконував, що не потрібно відмовлятися від зброї, а використовувати її проти своїх внутрішніх і зовнішніх ворогів, перетворюючи таким чином несправедливу війну в справедливу. Тільки працюючи в частинах армії і флоту, на фронті і в тилу, комуністи можуть добитися завоювання армії на бік революції, а в разі необхідності — перетворення імперіалістичної війни в громадянську. В зв'язку з цим В. І. Ленін великого значення надавав питанням тактики комуністів під час війни, підкреслював, що, крім прямого поділу воєн на справедливі і несправедливі, треба враховувати також різний ступінь справедливості чи несправедливості двох видів воєн і конкретну обстановку, в якій проходить війна.

Перша світова війна була несправедливою і до Лютневої революції 1917 року і після Лютневої революції, однак тактика більшовиків була різною. Після Лютневої революції більшовики також не були оборонцями, але вони вже не були і поразенцями. Це відіграло вирішальну роль в підготовці і перемозі Жовтневого збройного повстання 1917 року. Важливе місце у воєнній підготовці партії і робітничого класу до революції займає 1917 рік, який був роком масового воєнно-революційного виховання широких трудящих мас. В. І. Ленін безпосередньо керував всією політичною і воєнною підготовкою революції, створенням воєнно-бойових сил революції та їх вихованням, бо він був не тільки геніальним теоретиком марксизму, але й видатним знавцем воєнних питань, неперевершеним стратегом революції. Яскравий доказ цього — його численні листи до ЦК партії з питань підготовки. Жовтневого збройного повстання. Зрозуміло, що В. І. Ленін, керуючи воєнною підготовкою партії і робітничого класу до революції, спирався на згуртоване ним ядро видатних воєнних діячів партії і рядових воєнних працівників, які пройшли школу війни і армії.

ЦК партії і воєнне бюро при ЦК видавали ряд брошур і

спеціально розрахованих на солдатів і матросів газет «Солдатская правда», «Окопная правда». «Волна», «Голос правды» та ін. На сторінках цих газет часто вміщувались статті В. І. Леніна та інших видатних діячів партії і працівників Воєнної організації РСДРП(б).

В. І. Ленін великого значення надавав керівним воєнним кадрам революції, штабу повстанських військ. Відомо, що за його пропозицією була створена Воєнна організація при ЦК РСДРП(б), створене Всеросійське бюро воєнних організацій при ЦК партії на чолі з М. І. Подвойським.

Воєнну підготовку революції В. І. Ленін розглядав як необхідний захід навіть в мирний період її розвитку. Революція ніколи не повинна бути беззбройною і беззахисною, бо ніколи не було і не може бути ніякої гарантії в тому, що контрреволюція не розпочне громадянську війну. Це підтверджується численними прикладами. Так було в період першої російської революції, так зчинилося і в липневі дні 1917 року. Мирний розвиток революції був зірваний. Тому VI-й з'їзд партії взяв курс на збройне повстання. Воєнне питання, за висловлюванням В. І. Леніна, висунулось на перше місце. Велике значення для прискорення процесу створення збройних сил пролетарської революції мав розгром корніловської авантюри. Збройне повстання після цього почало готуватися за всіма правилами воєнного мистецтва. Ці правила і план повстання В. І. Ленін виклав в листах до ЦК партії — «Більшовики повинні взяти владу», «Марксизм і повстання», в листі на ім'я «Голови обласного комітету армії, флоту і робітників Фінляндії», в листах до ЦК, МК, ПК і членам Рад Пітера, Москви, більшовикам і у видатних «Порадах стороннього».

Для безпосереднього керівництва повстання був створений Воєнно-революційний комітет. Вирішальну роль в перемозі Великої Жовтневої соціалістичної революції відіграло політичне і воєнне керівництво В. І. Леніна.

Досвід ленінського керівництва Жовтневим збройним повстанням і статті В. І. Леніна про війну, армію і воєнну науку мали велике значення для створення Радянських Збройних Сил, для захисту соціалістичної Батьківщини. Їх теоретичне і практичне значення зберігається і в сучасних умовах, особливо для братніх марксистсько-ленінських партій капіталістичних країн.

В теоретичній спадщині В. І. Леніна значне місце займають праці, пов'язані з розвитком ним далі марксистського вчення про війну і армію. Це пояснюється, по-перше, тим, що вчення про війну і армію безпосередньо входить в теорію марксизму; по-друге, В. І. Ленін жив в епоху, яку він назвав «...цілою ерою найрізноманітніших воєн — воєн імперіалістських, воєн громадянських всередині країни, сплетення тих і других. 'воєн

національних, визволення національностей, роздавлених імперіалістами...» [1, 103]. Крім того, сучасні війни стали досить складним суспільно-історичним явищем, яке охоплює всі сторони суспільного життя. Тому не випадково війну вивчає ряд наук — філософських, історичних, економічних, воєнних та ін. В Росії до того ж тісно переплітались між собою питання війни, миру і революції. Все це не тільки теоретично висвітлювалось в працях В. І. Леніна, але й враховувалося і виражалося в діяльності керованої ним партії більшовиків.

Правильне пояснення характеру і суті сучасної війни як особливого стану суспільства набуло надзвичайно великого значення у вирішенні ряду інших питань суспільного життя. Дати вірну відповідь на ці питання можна лише з позицій марксизму-ленінізму, висловлювань В. І. Леніна про війну й армію. Це тим більш важливо, що В. І. Ленін в однаковій мірі глибоко зумів підійти до аналізу війни як з точки зору філософської, зі сторони її соціальної суті (війна як суспільно-політичне явище), так і з точки зору воєнної, з специфічної її сторони (війна як збройна боротьба).

Висловлювання, думки В. І. Леніна з питань війни й армії досить багатогранні, мають багато відтінків в умовах бурхливого розвитку суспільного життя, воєнної теорії і практики. Тому постійно виникає потреба ще раз осмислити їх для більш глибокого вивчення і дальшого розвитку ряду проблем сучасності. В. І. Ленін в розробці питань війни й армії спирався на вчення К. Маркса і Ф. Енгельса і творчо розвивав це вчення в нових умовах.

К. Маркс і Ф. Енгельс заклали основи матеріалістичного розуміння теорії війни, армії і революції. Вони вперше вияснили економічні і політичні причини війни, викрили їх класову природу, показали залежність способів і форм ведення збройної боротьби від умов матеріального життя суспільства і піддали критиці різні антинаукові й реакційні теорії про походження насилля і суті війни й армії. К. Маркс і Ф. Енгельс довели, що війни не є проявом якоїсь містичної ідеї або біологічного закону боротьби за існування, наявністю різних рас або результатом зросту народонаселення, як намагались довести буржуазні соціологи. Більшість ідеологів експлуататорських класів навмисне намагались і намагаються приховати від народів правду про причини тієї чи іншої війни або війни взагалі для того, щоб зняти з експлуататорських класів і урядів відповідальність за виникнення воєн. Війни, мовляв, явище вічне і фатальне, проти якого немає смислу боротися.

К. Маркс і Ф. Енгельс встановили, що війни притаманні лише класовому суспільству, що їх поява зв'язана з певним способом виробництва, оснований на приватній власності і експлуатації людини людиною. Крім цього, вони показали в загальних ри-

сах взаємозв'язок війни і політики, вказавши на залежність війни та її характеру від політики класів, які ведуть війну.

В. І. Ленін писав, що «саме така була завжди точка зору Маркса і Енгельса, які кожну війну розглядали як *продовження* політики даних, заінтересованих держав — і *різних класів* всередині них — у даний час» [2, 186]. Вони дали характеристику ряду воєн доімперіалістичної епохи і вказали на відношення пролетаріату до цих воєн в залежності від їх характеру. Ці положення К. Маркса і Ф. Енгельса про походження і суть війни і армії стали основоположними для всіх марксистів.

В. І. Ленін підкреслював, що марксизм дав наукове розуміння воєн методом матеріалістичної діалектики, який «... вимагає всебічного дослідження даного суспільного явища в його розвитку і зведення зовнішнього, позірнього до корінних рушійних сил, до розвитку продуктивних сил і до класової боротьби» [2, 185]. Тому не можна підходити до питання про війну абстрактно; не досліджуючи зв'язку тієї чи іншої війни з конкретною епохою, з політикою, класами.

В. І. Ленін особливо підкреслює необхідність врахування епохи, яка породжує війни, бо кожна епоха в розвитку суспільства, кожна суспільно-економічна формація, основана на приватній власності, мала свої специфічні війни, які відрізнялися своїми цілями, політичним змістом, способами ведення і результатами.

«Не можна зрозуміти даної війни, — писав В. І. Ленін, — не зрозумівши епохи» [3, 180]. Навіть всередині однієї і тієї ж епохи, на різних етапах розвитку тієї чи іншої формації війни мали свої особливості. Це пояснюється тим, що як сама формація в цілому, так і її класова структура піддаються змінам. Так, наприклад, в період висхідного капіталізму буржуазія та її війни мали в основному прогресивний характер, бо вони були направлені проти феодалізму. Однак приблизно до кінця ХІХ і початку ХХ століть капіталістична формація переросла в імперіалізм — лад загниваючий і умираючий. В світі з'явилася нова суспільна сила — організований пролетаріат, а потім і соціалістична система, яка стала в майбутньому світовою.

Звичайно, що така зміна характеру епохи (переростання капіталізму в імперіалізм, а потім поява періоду переходу від капіталізму до соціалізму) не могла не знести суттєвої зміни в політичний зміст воєн. І не випадково В. І. Ленін в статтях «Під чужим прапором», «Крах ІІ Інтернаціоналу» та інших суворо критикував Плеханова і Каутського за неісторичний підхід до оцінки характеру першої світової війни, за недозволене змішування змісту війни епохи монополістичного капіталізму з війнами буржуазії в домонополістичний період.

В. І. Ленін вважав, що з появою імперіалізму виникла нова розстановка класових сил та нове відношення до війни. З появою імперіалістичної політики, писав він, даремно поділяти

війни на оборонні і наступальні. Імперіалізм є те, що накладає зовсім особливий відбиток на сучасну війну, відрізняє її від всіх попередніх [11, 27—29]. Тому головним критерієм для визначення характеру війни і відношення до неї партії В. І. Ленін вважав інтереси робітничого класу і всіх трудящих, які на своїх плечах виносять весь тягар війни.

В. І. Ленін неодноразово підкреслював, що війна — досить складне суспільне явище. «Війни річ архістроката, різноманітна, складна. Із загальним шаблоном підходити неможна» [3, 218].

Марксисти, вказував В. І. Ленін, розглядають питання про характер війни і відношення до неї пролетаріату в конкретному зв'язку з соціальною структурою суспільства і боротьбою класів всередині країни, а також в зв'язку з тим блоком чи коаліцією держав, в якій країна, що вступила у війну, перебуває. В кінцевому рахунку війни й ведуться в ім'я економічних інтересів визначених класів і держав. Але такий підхід не повний, тому що він не враховує ролі суб'єктивного фактора в розв'язанні війни. В. І. Ленін на основі всебічного дослідження ряду воєн переконливо довів, що війни безпосередньо є галуззю політики, її продовження, але іншими, тобто збройними засобами. Цю тезу В. І. Ленін назвав «основним положенням діалектики» стосовно війни [2, 186].

До В. І. Леніна (і до К. Маркса і Ф. Енгельса) думка про зв'язок війни з політикою і про визначальну роль політики у відношенні до війни була висловлена видатним німецьким воєнним теоретиком Клаузевіцем. Висловлювання Клаузевіца про війну і армію є одним з джерел для вироблення марксистами правильного наукового розуміння війни як суспільного явища.

К. Маркс, Ф. Енгельс і В. І. Ленін, які дуже уважно відносились до спадщини минулого і не допускали в цьому питанні нігілізму і сектанства, досить високо оцінювали праці Клаузевіца з воєнних питань і особливо його формулу, що війна є продовженням політики насильницькими засобами. Це філософське визначення війни є правильним, але досить загальним і формальним. З цього визначення не видно, що є істотними причинами і змістом війни. Діалектичний метод вимагає конкретності. Кожна форма має свій конкретний зміст. Тому В. І. Ленін, розвиваючи положення Клаузевіца, вимагає розкриття конкретного класового характеру політики, яка обумовлює ту чи іншу війну. «Клас, — писав В. І. Ленін, — який панує, визначає політику і у війні. Війна наскрізь є політика, продовження здійснення цими класами тих же цілей іншим шляхом» [4, 18].

В. І. Ленін визначив також зміст політики: «Політика є концентрований вираз економіки», її узагальнення і завершення [5, 60].

Змістом політики, вчить В. І. Ленін, є також боротьба між

класами, відношення між державами і націями. В політиці класова боротьба знаходить своє безпосереднє вираження. Значить, для визначення характеру війни необхідно вивчити зміст політики і притому за довгі роки. Для вивчення характеру першої світової війни В. І. Леніну довелося вивчити політику, яка провадилася за 40 років до початку війни.

Далі В. І. Ленін вказує, що аналізуючи політику, яка призвела до війни, не можна обмежуватись вивченням політичних відношень двох-трьох воюючих держав. «Треба взяти всю політику всієї системи... держав в їх економічному і політичному взаємовідношенні, щоб зрозуміти, яким чином з цієї системи неухильне і неминуче постала дана війна» [6, 359].

Ленінське визначення і поняття війни в цілому ширше, ніж поняття «збройна боротьба». Збройна боротьба — основний зміст війни, але вона включає ряд інших ліній, сторін, форм боротьби: політичну, економічну, дипломатичну, ідеологічну. Тому неправильно буде ставити знак рівняння між війською і збройною боротьбою, зводити багатогранний зміст війни тільки до дій збройних сил. В сучасних війнах бере участь весь народ, вся економіка, весь тил і фронт.

Ленінське визначення війни суттєво, докорінно відрізняється від визначення Клаузевіца. Ленінське визначення війни включає в себе: війна — політика — боротьба класів — економіка; політика породжує війну; війна — найгостріша форма політичної боротьби; політика визначає характер війни і в значній мірі її хід і вихід; збройна боротьба — вирішальний засіб політики, вона відіграє головну роль в реалізації завдань політики; політиці належить керівна роль в самій війні.

Ленінське вчення про війну — матеріалістичне, воно, безсумнівно, глибше, багатше і багатогранніше формули Клаузевіца, бо Клаузевіц не бачив зв'язку політики (і війни) з економікою і боротьбою класів, він розумів політику ідеалістично, як «прояв розуму держави», який немовби представляв інтереси всієї нації. Однак раціональне зерно формули Клаузевіца увійшло до ленінського визначення війни, оскільки в загальному вигляді вона вірна. Тому намагання, які мали місце, довести, що формула «війна є продовження політики іншими засобами» немовби незастосовна до термоядерної війни, не витримують критики. Ці роздуми широко розповсюджені в буржуазній пресі, Кінгстон-Макклорі, Ліддел-Гарт, Броді, Мантейфель, Руге, Тіппельскірх та інші буржуазні військові теоретики доводять, що термоядерна війна загубила політичний зміст, вона не може бути продовженням політики, оскільки перестала виправдовувати цілі політики. Тут змішуються два аспекти і забувається важливе положення, що можливість ще не є дійсністю. Звичайно, термоядерна війна не може бути засобом політики, бо вона не доцільна, тобто результати її не виправдовують

мети. Однак «не може» не означає, що перестала. Війна і підготовка до термоядерної війни продовжує залишатися засобом політики імперіалізму.

Те, що війна є продовженням політики, готові були визнати і визнають багато буржуазних соціологів. Визнають вони також і те, що війна є продовженням політики насильницькими засобами. Але далі цього вони не йдуть, бо не зацікавлені в тому, щоб викрити класову суть війни і політики. Маси, усвідомивши суть війни, можуть змінити її характер і напрямок. Такий досвід першої і другої світових воєн, кінець яких докорінно відрізняється від їх початку. З цією ж метою робляться спроби відірвати зовнішню політику від внутрішньої і довести, що війна є продовженням лише зовнішньої політики. Подібний погляд захищав також Каутський. Мета цих спроб заключаєся в тому, щоб затушувати або приховати від народних мас класові джерела воєн, їх економічну основу.

В. І. Ленін піддав нещадній критиці цю тезу і довів, що у одного класу не може бути двох різних політик. Внутрішня і зовнішня політика — це лише дві сторони однієї і тієї ж медалі. Вони мають одну і ту ж економічну основу, яка виробляється і провадиться одним і тим же панівним класом. Зовнішня політика є не щось інше, як продовження внутрішньої політики. Остання є визначальною. Історією, писав В. І. Ленін, давним-давно зроблено спостереження, що «характер війни і її успіх найбільше залежить від внутрішнього порядку тієї країни, яка вступила у війну, що війна є відбиття тієї внутрішньої політики, яку дана країна перед війною веде. Все це неминуче відбивається на веденні війни» [7, 130].

Однак В. І. Ленін застерігав марксистів від недооцінки зовнішньої політики, яка під час війни висувається завжди на перше місце і має зворотну дію на внутрішню політику. Обмежуючись одним тільки визнанням зв'язку війни і політики і відриваючи зовнішню політику від внутрішньої, всі буржуазні соціологи не випадково розглядають політику як «представницю всіх інтересів суспільства в цілому», намагаючись видати інтереси монополій за інтереси всієї нації, як піклування про блага всього народу. Імперіалістичні війни вони зображають як продовження загальнонаціональної, загальнонародної і навіть наднаціональної політики, щоб обдурити свої народи і заручитись їх підтримкою в агресивній війні. Про це говорять неспростовні факти з історії першої і другої світових воєн, іноземної воєнної інтервенції проти молодого Радянського республіки, нарешті імперіалістичні авантюри в Кореї, у В'єтнамі і на Близькому Сході.

Тому не випадково за останні роки в зарубіжній пресі знову робляться різні спроби, щоб довести, що політика повинна бути підпорядкована війні, чи то відстояти незалежність воєнної

стратегії і воєнного керівництва від політики, чи то взагалі відірвати політику від війни. Все це не нове: «державна, надкласова і однаково обслуговує всі класи і шари населення», «армія поза політикою», «політика не класова, а загальнонаціональна». Подібні твердження — така ж брехня, як і потуги буржуазної пропаганди довести, що в капіталістичному світі «всі вільні», «всі рівні» і «демократія загальна». Не можна також визнати вірними твердження іноземної преси про те, що в сучасних умовах зникла різниця між війною і політикою. Політика нсмовби стала тотожною війні. Деякі буржуазні ідеологи доводять, що сучасна техніка поміняла місцями війну і політику. Такі погляди мають за мету не вияснення істинного взаємозв'язку війни і політики, а заплутання цих відношень. Навіть «холодна війна» і «політика на грані війни» не є ще війна, тому що і в «політиці на грані війни» і в «холодній війні» «не приймає участі» самий інструмент війни — матеріальна зброя, тобто не застосовується збройна боротьба, яка тут же підпорядковувала б собі всі інші засоби і форми боротьби.

Політика, вказував В. І. Ленін, має свою внутрішню логіку. І ця логіка, як показує історичний досвід, не завжди співпадає з розрахунками реакційних сил. Хід і наслідок війни інколи розвиваються не так, як хотілося б її зачинщикам, бо сучасні війни ведуться народами. А серйозна політика, вчив В. І. Ленін, починається там, де діють мільйони людей, які й вирішують долю історії і війни.

Ленінське визначення війни і розкриття її — великий вклад в теорію марксизму, у вчення про війну і армію. Це визначення стало основою наукової класифікації воєн.

Значне місце в марксистсько-ленінському вченні про війну і армію займає положення В. І. Леніна про війни справедливі і несправедливі. Тільки наукове розуміння суті війни як продовження політики того чи іншого класу, держави, нації насильницькими засобами дає ключ до правильного вирішення питань про характер тієї чи іншої війни. Цей ключ потрібно шукати не в самій війні, а в передвоєнній політиці того класу, тієї держави, уряду, який веде війну. Такий підхід до визначення характеру війни з точки зору їх об'єктивного змісту є основою для поділу всіх воєн на справедливі і несправедливі.

Марксизм-ленінізм вчить, що в суспільстві, поділеному на антагоністичні класи, не може бути єдиних для всіх класів економічних інтересів, єдиної політики, а значить, і єдиних цілей війни. Різні за своїми політичними цілями війни мають і різний характер, а значить, відіграють різну роль в історії суспільства. «Бувають війни справедливі і несправедливі, прогресивні і реакційні, війни передових класів і війни відсталих класів, війни, що служать закріпленню класового гніту, і війни, що служать його поваленню» [8, 303].

Війни революційних класів, які ведуться в інтересах більшості населення, війни пригніченої держави і нації, а також війни на захист соціалістичної революції Ленін характеризував як справедливі, законні, прогресивні. І навпаки, війни, які ведуть реакційні класи для збереження віджившого суспільного укладу або закабалення інших народів, В. І. Ленін визначив як війни злочинні, несправедливі. Комуністи, вказував він, визнають і підтримують справедливі війни і борються проти воєн несправедливих.

Справедливі і несправедливі війни протилежні. Однак не завжди просто визначити характер тієї чи іншої війни. Війна, особливо сучасна, — досить складний і суперечливий процес, в якому можливе за відомих умов переростання однієї протилежності в іншу, несправедливої війни — в справедливу і навпаки. Сучасні війни, подібно могутньому циклону, втягують в свою орбіту цілі коаліції держав з різними соціальними силами, а інколи й з різним суспільним ладом, що не може вносити змін в характер війни і її спрямованість. Крім того, справедливі війни мають різний ступінь справедливості, а несправедливі — різний ступінь несправедливості. Тому для визначення свого ставлення до війни ще недостатньо знати її соціальну природу (справедлива чи несправедлива війна).

Є різні типи справедливих і несправедливих воєн. Тому В. І. Ленін вважав помилковим теоретично і шкідливим практично не розрізняти типів воєн [9, 155], бо кожна війна має свої особливі причини, свою специфіку, свої цілі. Війна — двосторонній процес, тобто в кожній війні приймають участь дві різні воюючі сторони, які переслідують у війні різні цілі. «З марксистської точки зору, — писав В. І. Ленін, — треба в кожному окремому випадку, для кожної війни окремо, визначити її політичний зміст» [9, 178]. Наприклад, залежно від конкретних обставин війни (і революції) можлива різна тактика компартій відносно війни. Навіть в несправедливій війні комуністи можуть займати в одних випадках тактику поразки «свого» уряду (як відзначалась, наприклад, тактика більшовиків відносно війни до Лютневої революції 1917 р.), в інших випадках (після Лютневої революції) війна залишалась несправедливою, але більшовики зняли лозунг поразки, не будучи і оборонцями. Вони зняли лозунг «поразки» тому, що в країні наростала соціалістична революція і лозунгом «поразки» могла скористатися контрреволюція для відкриття фронту німцям, що призвело б до загинелі Рад і революції. Але більшовики в умовах, які склалися, не могли бути і оборонцями, тому що це було б підтримкою Тимчасового уряду, який хотів скористатися перемігшою Лютневою революцією для продовження несправедливої війни.

Друга світова війна почалась як несправедлива з обох сто-

рін, однак комуністи країн, які воювали проти фашистської Німеччини та її сателітів, виступали як оборонці, і, засуджуючи «свої» уряди за попущення агресору, вимагали рішучої боротьби з фашистськими загарбниками. Така тактика пояснюється тим, що існувала реальна загроза загарбання гітлерівською Німеччиною ряду країн, що призвело б до ліквідації їх національної незалежності і буржуазних свобод.

Впливаючи на політику панівних класів, народні маси Англії, Франції, США та інших країн в ході війни проти фашистської коаліції домоглися перетворення цієї війни в справедливую, визвольну війну.

Ленінський принцип поділу воєн на справедливі і несправедливі відбиває закономірність розвитку сучасної епохи, епохи краху капіталізму і переходу до соціалізму. Він повністю співпадає з інтересами міжнародного пролетаріату та з інтересами народів Азії, Африки і Латинської Америки. Тому будь-яку війну, писав В. І. Ленін, слід розглядати «з точки зору соціалістичного пролетаріату і його боротьби за своє визволення; іншої точки зору ми не визнаємо» [1, 293].

Не можна правильно визначити характер війни за зовнішніми ознаками: хто перший напав, хто наступає, хто обороняється. На чій території ведеться війна, за засобами ведення війни і навіть за ступенями участі в ній народу. «В політиці, — писав В. І. Ленін, — не так важливо, хто відстоює безпосередньо певні погляди. Важливо те, кому вигідні ці погляди, ці пропозиції, ці заходи» [10, 32].

Відомо, наприклад, що буржуазія шляхом обману втягує у війну значні шари робітничого класу, а інколи й весь народ, і таким чином намагається виставити загарбницьку війну за народну, загальнонаціональну, справедливу. Така демагогія була типовою для Гітлера і Муссоліні, так намагаються поступити імперіалісти і тепер. Але це не міняє реакційного характеру їх воєн.

Неприпустимо також, вказував В. І. Ленін, змішувати питання походження і суті війни як політичного явища із засобами її ведення (незалежно від того чи наступальні вони, чи оборонні), як це робили Каутський, Плеханов та інші вожді західноєвропейських соціал-демократичних партій в період першої світової війни. Таке змішання виникло тому, що Каутський і Плеханов та їм подібні відірвали війну від суспільного ладу і від політики пануючого класу і стали на оборонські, соціалшовіністичні позиції. Це призвело до посилення і затягування війни, зросту її масштабів, а заодно і до краху II Інтернаціоналу.

Спільна спрямованість стратегії і тактики більшовиків відносно війни ясна, вона була і залишається взірцем для комуністів усіх країн. Як показала історія другої світової війни, ко-

муністи країн, які воювали, вміло використали уроки більшовицької тактики 1914—1917 рр.

Визнаючи законність і справедливість революційно-визвольних воєн проти експлуататорів і гнобителів, марксизм-ленінізм особливо відокремлює війни на захист соціалістичних країн, війни в інтересах зміцнення і розвитку соціалізму. Ці війни В. І. Ленін назвав священними. Відомо, яку роль в історії людства, у визвольній боротьбі народів відіграли подібного типу війни.

Деякі товариші вважають, що в сучасних умовах, коли термоядерна війна може стати засобом загальної розрухи, «справедливість війни» ніби втрачає суть, зміст. Немає, мовляв, тієї мети, навіть найбільш високої, в ім'я якої слід йти на термоядерну війну. Однак автори подібних тверджень не враховують того, що є така мета, в ім'я якої потрібно бути готовим до термоядерної війни. Цією метою є захист соціалістичної Батьківщини. Саме враховуючи це, КПРС і Радянський уряд приділяють велику увагу розвитку Збройних Сил, особливо оснащення їх сучасними видами зброї.

Однак треба мати на увазі, що В. І. Ленін не фетишизує справедливих війни взагалі. Робітничому класу, соціалістичним країнам війна не потрібна. «Соціалісти, — писав В. І. Ленін, — завжди засуджували війни між народами, як варварське й звіряче діло» [2, 261]. Ці висловлювання В. І. Леніна повністю співпадають з поглядами К. Маркса і Ф. Енгельса, які розглядали війну як розорення і біду для народів. В. І. Ленін завжди підкреслював вимушеність справедливих воєн, що соціалісти завжди надають переваги вирішенню своїх революційних завдань мирним шляхом. Не можна назвати інакше, як карикатурою на марксизм-ленінізм, спроби різних лівих авантюристів, які виступають від імені комуністів, зводити політичну боротьбу пролетаріату до воєнної боротьби, ставити знак рівняння між насиллями і збройною боротьбою і твердити про неминучість і обов'язковість в усіх випадках застосування робітничим класом збройної боротьби. Навіть миру, вважають вони, можна добитися лише шляхом війни. Проблему відвернення термоядерної війни керівники Компартії Китаю прямо пов'язують з перемогою світової революції збройним шляхом. Посилаючись на В. І. Леніна, вони намагаються догматично використати його положення про неминучість воєн і в сучасних умовах: якщо, мовляв, імперіалізм існує, то не може бути ніякого мирного співіснування. Дійсно, агресивна природа імперіалізму не змінилася і небезпека нової світової війни зовсім не усунена. Але зараз, коли співвідношення класових сил на світовій арені зовсім інакше, війна не неминуча. Сили миру і соціалізму зростають і міцніють.

В питаннях війни китайські горе-теоретики міркують за виробленою ними догматичною схемою: війни неминучі, поки існує

імперіалізм, а якщо вони неминучі, то тим краще для боротьби проти імперіалізму. Їх не слід відвертати, тому що це неможливо і шкідливо — присипляє народи! Потрібно прискорити розв'язання воєн для підштовхування революції і загибелі імперіалізму. Взагалі, діяти за принципом «Чим гірше, тим краще».

Для того, щоб обґрунтувати свою тезу про неминучість воєн, маоїсти посилаються не тільки на В. І. Леніна, але й на Клаузевіца, на його визначення війни як продовження політики насильницькими засобами. Для реакційної групи Мао війна і політика нерозривні в тому смислі, що без політики немає війни, а без війни немає політики. Якщо, говорять вони, є імперіалізм і його агресивна політика, то з формули В. І. Леніна (і Клаузевіца) війна — продовження політики насильницькими засобами — впливає неминучість війни.

Перш за все відмітимо, що В. І. Ленін ніколи не застосовував цю формулу для доказу неминучості воєн. Навпаки, оскільки війна є галузь політики, то її можна відвернути, бо політика здійснюється не фатально, а провадиться людьми і під час вирішення питання про те, чи бути чи не бути війні, величезну роль відіграє суб'єктивний фактор. Війни виникають не стихійно, а готуються буржуазними урядами, монополіями, плануються генеральними штабами. Оскільки марксизм-ленінізм надає величезного значення свідомості, волі і організованості широким народним мас, то це означає, що, спираючись на них в сучасних умовах при наявності об'єктивних передумов, можна не допустити розв'язання імперіалістами війни. Значить, В. І. Ленін вияснив дві умови виникнення і відвернення воєн — об'єктивні (війни породжуються економікою капіталізму) і суб'єктивні (війни організовуються, плануються і ведуться людьми). Об'єктивний фактор свідчить про можливість розв'язання воєн. Але для перетворення можливості в дійсність необхідна єдність об'єктивних умов і свідомої цілеспрямованої діяльності людей. Між цими двома можливостями — розв'язання і відвернення війни — йде боротьба за перетворення їх в дійсність. Хто переможе? Переможе та можливість, яка є вираженням нових прогресивних сил і тенденцій. Соціалістичні революції не виражають необхідності в підштовхуванні їх шляхом воєн.

Що ж відноситься до любителів лівої фрази, то вони, виступаючи прибічниками війни немовби в ім'я світової революції, переслідують далеко не революційні цілі. До того ж ці люди зовсім ігнорують технічний характер сучасної війни, не бачать того, що нова термоядерна світова війна взагалі загальмувала б соціальний прогрес, вони не беруть в розрахунок того, що жертви і страждання ядерної війни не тільки не наблизять нас до комунізму, але й відкинуть далеко назад.

Війну можна і потрібно відвернути тому, що сили, які борються за мир, стали незрівнянно могутнішими, ніж вони були

напередодні першої і другої світових воєн. До цих сил відносяться світова система соціалізму, міжнародний пролетаріат і миролюбні нейтральні держави Азії, Африки і Латинської Америки. Все більше розуміють небезпеку нової світової війни і все більш активно домагаються миру трудящі маси капіталістичних країн, і, звичайно, не можна скидати з рахунку того, що загроза ядерної катастрофи все більше переконує не тільки народи, але й значні верстви буржуазії в необхідності мирного співіснування країн. Слід враховувати положення В. І. Леніна про те, що в сучасну епоху незмірно зросла роль народних мас в боротьбі за мир.

Як показує новітня історія, усі революційні процеси розвиваються і можуть ще ширше розвиватися в умовах мирного співіснування країн, і соціалізм може перемогти в усьому світі без винищувальної війни.

Слідом за К. Марксом і Ф. Енгельсом В. І. Ленін не раз підкреслював, що при відсутності збройного насилля з боку експлуататорів трудящі можуть здійснити свою мету мирними засобами. Марксисты-ленінці не є прихильниками збройної боротьби і підтримують її лише в тих випадках, коли: по-перше, імперіалісти застосовують терор і самі нав'язують трудящим війну; по-друге, коли робітничим класом або трудящими пригніченої нації, колонії випробувані всі мирні засоби вирішення питання про владу і свободу і немає іншого способу вирішення життєво важливих завдань, крім збройної боротьби проти імперіалістів. і, по-третє, коли миролюбна країна зазнала агресії з боку іншої країни.

Комуністи по відношенню до війни виходять з інтересів соціалізму, класової боротьби пролетаріату, міжнародного комуністичного руху і національно-визвольної боротьби народів колоніальних і залежних країн. «Соціалісти, — говорив В. І. Ленін. — завжди стають на сторону пригноблених і, значить, вони не можуть бути противниками воєн, метою яких є демократична або соціалістична боротьба проти гноблення» [9, 178]. Ці висловлювання В. І. Леніна є керівними для нашої партії, для комуністів усіх країн.

Величезне значення має розвинене далі В. І. Леніним марксистське вчення про війну і армію для воєнної підготовки партії і робітничого класу до революції, до боротьби проти імперіалістичних воєн і мілітаризму, для створення і розвитку збройних сил соціалістичних країн і їх воєнної науки.

Краткое содержание

В статье показывается, как В. И. Ленин, применяя диалектический метод к анализу войны, раскрыл ее сущность и указал на две ее важные стороны: война как социально-политическое явление, и война как вооруженная

борьба. Решающее влияние на характер войны и способы ее ведения оказывает политика. В. И. Ленин дал классическое определение войны как продолжения политики того или иного класса вооруженными средствами. От характера политики зависят различные виды и типы войн, а от них — тактика коммунистических партий по отношению к войне.

ЛИТЕРАТУРА

1. В. И. Ленин. Твори, т. 27.
2. В. И. Ленин. Твори, т. 21.
3. В. И. Ленин. Твори, т. 35.
4. В. И. Ленин. Твори, т. 25.
5. В. И. Ленин. Твори, т. 32.
6. В. И. Ленин. Твори, т. 24.
7. В. И. Ленин. Твори, т. 30.
8. В. И. Ленин. Твори, т. 29.
9. В. И. Ленин. Твори, т. 23.
10. В. И. Ленин. Твори, т. 19.
11. В. И. Ленин. Соч., т. 26.

В. І. ЛЕНІН ПРО РОЛЬ ФАКТІВ В СОЦІАЛЬНОМУ ПІЗНАННІ

Важливу роль в пізнанні явищ і процесів соціальної дійсності відіграють факти. Ще основоположники наукового комунізму К. Маркс і Ф. Енгельс звертали на це велику увагу. Всі їх праці, що в тій чи іншій мірі стосувалися аналізу капіталістичної суспільно-економічної формації, ґрунтовані на фактах. Ф. Енгельс відзначав, що в будь-якій науковій галузі — як в галузі природи, так і в галузі історії — треба виходити з даних нам фактів, не можна конструювати зв'язків і вносити їх у факти, а треба добувати їх з фактів і, знайшовши, доводити їх, наскільки це можливо, дослідним шляхом [1, 284—285].

Пізнаючи явища суспільного життя, ми розглядаємо їх не відокремленими одне від одного, а в нерозривному зв'язку. А це можливо лише в тому разі, коли за даними нам фактами ми бачимо реально існуючі зв'язки. В. І. Ленін в статті «Економічний зміст народництва» писав: «Марксизм не ґрунтується ні на чому іншому, крім як на фактах...» [9, 358].

К. Маркс і Ф. Енгельс дали практичні зразки використання фактів в теоретичній діяльності дослідника. В. І. Ленін як послідовник і продовжувач їх безсмертної справи широко користувався фактами в соціальних дослідженнях і практичній діяльності. На жаль, ці питання не знайшли систематизованого висвітлення до цього часу в нашій сучасній науковій літературі. В даній статті ми розглянемо одну проблему — оцінку В. І. Леніном ролі фактів в пізнанні явищ і процесів соціальної дійсності.

Насамперед, зупинимось на визначенні факту. Факт — термін латинського походження (*factum* — зроблене). Під фактом слід розуміти події і явища об'єктивної дійсності. Особливістю факту є його багатозначність. Це знаходить свій прояв в тому, що фактом є і наші знання про відповідні предмети чи процеси оточуючого нас світу. Факт виступає і як засіб розв'язання поставлених метою дослідження завдань, і як об'єкт соціологічного дослідження. В радянській філософській літературі вживаються різні види фактів: наукові, статистичні, соціальні, соціологічні, індивідуальні, емпіричні, соціально-статистичні, історичні та інші.

В працях В. І. Леніна ми зустрічаємо всі перелічені факти. Ленін вперше вживає термін «статистичний факт», який означає сукупність однорідних фактів, узагальнених за допомогою статистичних методів. Ленін приділяв велику увагу ролі статистичних фактів в соціальному дослідженні. Ще в 1910 році він писав, що «соціально-економічна статистика — одно з наймогутніших знарядь соціального пізнання» [8, 387]. Статистичні факти мають не лише ілюстративне значення для кількісної характеристики об'єкта, але й доказовість. Вони дають можливість порівнювати стан розвитку об'єкта в різні відрізки часу і робити теоретичні висновки про нові закономірності суспільного процесу.

В. І. Ленін широко користувався в теоретичній і практичній діяльності соціальними фактами. Ще на початку свого творчого шляху він писав: «З яких ознак судити нам про *реальні* «помисли і почуття» *реальних* осіб? Зрозуміло, що така ознака може бути лише одна: *дії* цих осіб, — а через те, що мова йде тільки про суспільні «помисли і почуття», то слід додати ще: *суспільні дії* осіб, тобто *соціальні факти*» [9, 368].

Отже, В. І. Ленін визначає соціальні факти як суспільні дії осіб, як об'єктивні явища життя суспільства. Соціальні факти є основою для теоретичних висновків в соціології. Соціальний факт концентрує в собі сукупність істотних властивостей, що характеризують реальні процеси суспільного життя. Адже соціальний факт фіксує певний стан розвитку об'єкта і в ньому об'єкт відображається не повністю, частково. В цьому його статичність. Нові зміни об'єкта знаходять своє відображення в нових фактах. Оскільки між станами розвитку об'єкта існує істотний зв'язок, то дослідник повинен враховувати наявність такого зв'язку в системі фактів, в якій знаходить своє відображення цей розвиток.

В філософській спадщині В. І. Леніна є багато важливих методичних вказівок відносно того, як зібрати і перевірити факти, як їх систематизувати, згрупувати, опрацювати, як зробити теоретичні висновки і практично їх застосувати. Всі ці питання мають величезне науково-дослідне значення. тепер, коли в нашої країні в широких масштабах проводяться конкретно-соціологічні дослідження, основним завданням яких є своєчасне пізнання нових закономірностей суспільного розвитку. Обсяг цих досліджень вимагає детального розроблення питань їх методики. Тому ми вважаємо доцільним зупинитися на висвітленні В. І. Леніним цих методичних питань.

Будь-яке соціальне дослідження починається з фактів. Як же зібрати факти? Дослідник відбирає з великої кількості даних лише ті, які відображають найбільш істотні сторони суспільного явища чи процесу, що вивчається. Соціальні явища і процеси

можуть проявлятися у великій, а інколи безкінечній кількості фактів. В такому разі, пише Ленін, «треба спробувати встановити такий фундамент з точних і безспірних фактів, на який можна було б спиратися» [6, 252]. Під час вивчення якісно нового явища слід зібрати якнайбільшу кількість фактів. Зібрати факти допомагає досліднику статистика. Є різні методи збирання фактичного матеріалу (анкетування, інтерв'ю, соціологічне спостереження, аналіз статистичних даних і т. д.).

Обов'язковою умовою пізнання соціальних об'єктів є врахування історично конкретної обстановки їх розвитку. Під час пізнання соціального об'єкта слід мати на увазі його постійний розвиток. Адже кожний соціальний об'єкт є елементом системи, яка в свою чергу входить у більш складну соціальну систему, відносно якої виступає як підсистема. Суспільство як єдиний соціальний організм є цільна система суспільних відносин (економічних, національних, ідеологічних і т. д.), які взаємодіють між собою, утворюючи складну динамічну систему. Тому, пізнаючи окремі сторони соціальної дійсності, тенденції їх виникнення і розвитку, ми, разом з тим, пізнаємо закономірності розвитку цілого.

Даючи конкретно-історичну оцінку соціальним явищам і процесам, слід користуватися не приемними або зручними фактами, а тими фактами, аналіз яких дає нам повне уявлення про суть даного соціального об'єкта. З цього приводу В. І. Ленін в передмові до брошури Бухаріна «Світове господарство і імперіалізм» писав, що в основу конкретно-історичної оцінки війни повинно бути покладено повне вияснення суті імперіалізму. «З точки зору марксизму... може викликати лише усмішку «наукове» значення таких прийомів, коли під конкретно-історичною оцінкою війни розуміють вихоплювання окремих, приемних або зручних для пануючих класів однієї країни, фактиків з дипломатичних «документів», з політичних подій дня і т. п.» [14, 87]. Факти носять конкретний характер і їх, як зазначає В. І. Ленін в статті «Статистика і соціологія», потрібно брати в зв'язку, в цілому, оскільки лише в такому разі вони «не тільки «уперта», але й безумовно доказова річ». Взяті в сукупності, в системі, факти відображають реально існуючі зв'язки соціальної дійсності. «Фактики, коли вони беруться поза цілим, поза зв'язком, коли вони уривчасті і довільні, є саме тільки іграшкою або чимсь ще гіршим» [6, 252]. Соціальні явища і процеси є надзвичайно складними об'єктами соціологічного дослідження. Тому пізнаючи їх, слід спиратися на систему, зв'язок фактів, а не займатися вихоплюванням окремих з них. В. І. Ленін неодноразово критикував тих соціологів, які замість серйозного наукового аналізу фактів займалися грою в приклади.

Особливу увагу звертав В. І. Ленін на точність фактів і з

цього приводу писав, що саме вони необхідні тоді, коли ми хочемо розібратися в складному і трудному питанні. Зрозуміло, що одержати наукові висновки, які б відповідали соціальній дійсності, спираючись на факти, які викликають сумнів, неможливо. В. І. Ленін чітко і ясно сформулював свою точку зору в цьому питанні: «Ми повинні виходити з абсолютно точно встановлених фактів...» [3, 104].

В соціальному пізнанні слід користуватися тими фактами, які можна перевірити і які перевірені. Це дає можливість встановити ступінь точності фактів. Всі твердо встановлені факти, відзначав ще Ф. Енгельс, мають значення, незалежне від особливого досвіду кожної окремої особи [1, 35]. В цьому їх об'єктивність. Важливу роль в перевірці і аналізі фактів відіграє світогляд дослідника. Буржуазні ідеологи, відстоюючи свої класові інтереси, користуються вигідними і зручними для себе фактами.

В. І. Ленін завжди прагнув до вірної оцінки і перевірки фактів, а також до перевірки висновків фактами. Перевірити факт і перевіряти фактами—це не одне й теж. Перевіряти фактами—це значить підтвердити чи відкинути те чи інше міркування, положення, висновок. А перевірити факт—це значить встановити ступінь відповідності змісту факту явищам чи процесам об'єктивної дійсності, які відображаються в ньому. В праці «Економічний зміст народництва» Ленін писав, що марксизм не зв'язаний з вірою в тріади, в абстрактні догми і схеми, які не потребують перевірки фактами. На VII з'їзді РКП(б) Ленін говорив про новий спосіб вчитися: «Цей спосіб—перевірка всього фактами, подіями, уроками всевітньої історії» [3, 73].

В. І. Ленін високо оцінював пізнавальну роль точно встановлених фактів в процесі соціального дослідження. Факти є зовнішньою формою прояву тенденцій суспільного розвитку. Тому, узагальнюючи і з'ясовуючи їх, ми знаходимо закономірності розвитку соціального процесу, який знайшов своє відображення в цих фактах. В. І. Ленін неодноразово вказував на необхідність зуміти поставити на науковий ґрунт вивчення фактів. Це важливо саме тому, що пізнання починається з фактів. В. І. Ленін критикує Михайловського за обвинувачення К. Маркса в тому, що «він почав з початку, а не з кінця, з аналізу фактів, а не з кінцевих висновків, з вивчення часткових, історично визначених суспільних відносин, а не з загальних теорій про те, в чому полягають ці суспільні відносини взагалі!». В. І. Ленін вважав великою заслугою К. Маркса те, «що він кинув усі ці міркування про суспільство і прогрес взагалі і зате дав *науковий* аналіз *одного* суспільства й *одного* прогресу—капіталістичного» [9, 123].

Науковий аналіз суспільно-економічних формацій можливий

лише в тому разі, коли в розпорядженні дослідника є велика кількість фактичного матеріалу. Адже факти для К. Маркса є вихідним і опорним пунктом для доказу необхідності даних суспільних відносин. Без наявності потрібної кількості фактів неможливо знайти закон виникнення, розвитку і зміни тих чи інших суспільних явищ і процесів. Знаючи закони суспільного розвитку, ми можемо в бажаному напрямі змінювати відповідні сторони соціального життя. Це має особливо велике значення в період комуністичного будівництва, коли значно зросла роль суб'єктивного фактора. Пізнаючи суть соціальних явищ і ситуацій, В. І. Ленін завжди мав на увазі і те, що «марксизм вимагає врахування об'єктивних умов і їх зміни, що треба ставити питання конкретно, стосовно до цих умов» [2, 403].

Багатопранна практична і теоретична діяльність В. І. Леніна була безпосередньо і тісно пов'язана з необхідністю різнобічного використання фактів для з'ясування явищ економічного, суспільного, політичного і партійного життя. Це давало можливість правильно орієнтуватися в складній обстановці перехідного від капіталізму до соціалізму періоду. Особливу увагу звертав В. І. Ленін на точний аналіз фактів суспільно-економічного життя. Яскравим прикладом цього є оцінка В. І. Леніном значення комуністичних суботників, влаштованих робітниками в 1919 році за власним починком. Високо оцінюючи комуністичні суботники, В. І. Ленін відзначав, що їх історичне значення полягає « у переході до нової трудової дисципліни, у творенні соціалістичних умов господарства і життя [13, 377]. В. І. Ленін розглядав політичне і практичне значення комуністичних суботників. В цих одиничних фактах він зумів побачити тенденції розвитку загального, появу нового, комуністичного ставлення до праці.

Діалектичний підхід до аналізу фактів дозволяє розкрити соціальну суть тих явищ і процесів, які відображаються в цих фактах. В. І. Ленін вказує на те, що соціальні факти повинні братися з життя і життям перевірятися. Помітити нові факти і перевірити їх можна лише в процесі суспільної практики.

Стосовно питання про єдність теорії і практики в соціалістичному будівництві В. І. Ленін писав, що «зараз вся справа в практиці, що настав саме той історичний момент, коли теорія перетворюється в практику, оживляється практикою, виправляється практикою, перевіряється практикою» [2, 369]. Адже при соціалізмі відбувається органічне злиття теорії і практики в суспільній діяльності людей. Необхідно вивчати практичний досвід найуважливіше і найдокладніше: «Менше інтелігентської і бюрократичної зарозумілості, більше вивчення того, що нам практичний досвід, в центрі і на місцях, дає, і того, що наука нам уже дала» [5, 118]. Характерною рисою дослідження В. І. Леніном соціальної дійсності є обов'язковість перевірки на практиці

наєвних рекомендацій. Він пропонував здійснювати цю перевірку в окремих місцях, щоб після одержання позитивних наслідків можна було б поширити місцевий досвід до розмірів всеросійського. Під час розв'язання найбільш корінних питань економічного розвитку В. І. Ленін вважав доцільним враховувати масові дані, зібрані відносно всієї території за однією певною програмою. В. І. Ленін широко використовував статистичні дані для характеристики різних сторін життя суспільства. Наприклад, в одній з останніх своїх статей — «Сторінки щоденника» — В. І. Ленін, високо оцінюючи вихід у 1922 р. книги «Письменність у Росії», як завжди надзвичайно ретельно аналізує дані, в ній наведені, щоб зробити не лише теоретичні висновки, а й своєчасно провести в життя відповідні практичні заходи з метою виправлення існуючого становища. Факти 1920 р. порівнюються з фактами 1897 р. Виявилося, що на 1000 чол. всього населення в 1897 р. письменних було 223 чол., а в 1920 р. — 319 чол. Прогрес виявився надто повільним, зазначає Ленін. «Це є грізною пересторогою і закидом на адресу тих, хто витав і витає в емпіреях «пролетарської культури». Це показує, скільки ще наполегливої чорнової роботи маємо ми зробити, щоб досягти рівня звичайної цивілізованої держави Західної Європи. Це показує далі, яка безліч роботи стоїть перед нами тепер для того, щоб на ґрунті наших пролетарських завоювань досягти дійсно скільки-небудь культурного рівня» [4, 407—408].

В. І. Ленін не обмежується теоретичними висновками, одержаними в результаті марксистського аналізу статистичних фактів. Він вказує на необхідність під час перегляду квартального бюджету взятися за справу практично, скоротити «видатки інших відомств, з тим, щоб звільнені суми були обернені на потреби Наркомосу» [4, 408]. В. І. Ленін також пропонує встановити шефство робітників міста над жителями сіл.

Приємно відзначити, що за 50 років Радянської влади наша країна ліквідувала неписьменність і вийшла за рівнем освіти населення на перше місце в світі.

Як голова першого Радянського уряду, В. І. Ленін приділяв виняткову увагу розробленню політичного курсу Країни Рад. Стосуючись необхідності точного вивчення фактів для обґрунтування політики більшовицької партії, В. І. Ленін писав: «А ми, марксисты, всіма силами повинні прагнути до наукового вивчення фактів, які лежать в основі нашої політики» [15, 248]. Таким чином, факти відіграють велику роль і під час пізнання суті явищ політичного життя країни. Всебічна оцінка В. І. Леніном фактів і ситуації дала можливість у 1918 р. зробити висновок про те, що Радянській країні доведеться змінити мир і повернутися до війни. У статті «Серйозний урок і серйозна відповідальність» він писав: «Факт той, що з 3-го бе-

резня... і до 5-го березня... ми маємо передишку і ми *уже* скористалися цими двома днями для *ділового*... захисту соціалістичної вітчизни. Це — факт, який ставатиме з кожним днем все більш і більш очевидним для маси» [3, 56]. Аналізуючи політичну і воєнну обстановку, В. І. Ленін правильно передбачив можливість наступу німецької армії, яка готувалася захопити Петроград. Дальший розвиток подій підтвердив ці передбачення. Бухарін і його друзі твердили, ніби німці не зможуть наступати. Спираючись на факти, Ленін доказав помилковість їх точки зору.

Прикладом правильної політичної оцінки фактів є його стаття «Цінні признання Питирима Сорокіна», написана в листопаді 1918 року.

Сорокін вийшов з партії правих есерів і оклав з себе звання члена Установчих зборів. Це, зазначає В. І. Ленін, признання в помилковості своєї політики і на лист Сорокіна «треба звернути особливу увагу всіх комуністів».

В. І. Ленін з цього одиничного факту робить важливий політичний висновок: «Поворот Питирима Сорокіна аж ніяк не випадковість, а прояв неминучого повороту *цілого класу*, всієї дрібнобуржуазної демократії. Той не марксист, той поганий соціаліст, хто не зуміє врахувати і використати цього» [12, 165]. Таким чином, для пізнання тенденцій суспільного розвитку тих чи інших соціальних груп інколи досить незначної кількості фактів в тому разі, коли в цих фактах знайшли своє відображення найбільш суттєві риси, характерні для відповідного соціального процесу за даних об'єктивних умов.

В. І. Ленін діалектично оцінював факти, коли аналізував політичні події напередодні революції 1917 р. В статті «Про революційну фразу» він писав: «Не в тому помилка опортуністів жовтня, що вони «дбали» про об'єктивні передумови... а в тому, що вони *факти* оцінили *невірно*, брали дрібниці, не бачачи *головного*: повороту Рад від угодовства до нас» [3, 7]. Партія більшовиків, виходячи з аналізу об'єктивної ситуації, точно врахувала саме масові сили і твердо знала, що робітники і солдати у вересні та на початку жовтня вже перейшли на нашу сторону. Це дало можливість В. І. Леніну правильно оцінити революційну ситуацію в жовтні 1917 р. і зробити надзвичайно важливі політичні висновки.

Під час розв'язання будь-яких питань внутрішньої чи зовнішньої політики В. І. Ленін завжди спирався лише на достовірні факти і вимагав цього від інших державних і партійних керівників [11, 80]. Своєчасне вивчення практичного досвіду на підставі відповідних, з життя взятих, фактів допоможе виправити допущені помилки і сприяє поліпшенню роботи державного і партійного апарату: «Більше знання фактів,— відзначає

В. І. Ленін,— менше словесних суперечок, які претендують на комуністичну принципіальність» [5, 117].

Великого значення надавав В. І. Ленін використанню соціальних і статистичних фактів в теоретичній і практичній діяльності більшовицької партії, засновником і організатором якої він був. В праці «Ще раз про профспілки» В. І. Ленін писав, критикуючи тези Троцького, що сперечатися, не вивчивши фактів — це цілком пустопорожнє «загальнопартійне говоріння». В. І. Ленін радив вивчати факти, власний практичний досвід, а потім рекомендувати виправлення помилок, поліпшення роботи державних установ і партійних органів. Можна було б з користю для справи, писав Ленін, зайнятися опитом працівників державного і профспілкового апарату, зіставленням їх вражень і висновків з даними статистики і добитися практичних вказівок для майбутнього [5, 65—66].

В. І. Ленін завжди суворо дотримувався принципу партійності, який органічно зливається з об'єктивно науковим підходом до оцінки явищ суспільного і партійного життя. В боротьбі зі своїми ідейними противниками він спирався на факти. Особливо показовою в цьому відношенні є його стаття «Дещо про підсумки і факти». В. І. Леніна в той час цікавило питання, де і як збувається газета «Правда», і чи служить вона на ділі освіченню і згуртуванню передового класу Росії, тобто робітничого класу. Актуальність цього питання полягала в тому, що меншовики-ліквідатори в своїй газеті «Луч» писали про те, що вона є органом добрих дев'яти десятих свідомих робітників Росії. Це було навмисною фальсифікацією дійсного становища.

В. І. Ленін доказує безпідставність заяви ліквідаторів фактами: «Щоб знати це, треба пошукати фактів, які можуть дати відповідь на питання». В зв'язку з відсутністю даних про поширення «Правди» і «Луча» серед робітників (що було б найкращим розв'язанням цього питання) Ленін бере дані про добровільну грошову підтримку цих газет робітничими групами: «Ці дані *друкуються* в обох газетах. Це *факти*. Їх кожен може перевірити»...—зазначає В. І. Ленін. Тут основна ставка робиться на можливість перевірити факти. Далі В. І. Ленін наводить такі дані: за час існування обох газет (1912 і початок 1913 р.) число прупових робітничих зборів на газету «Правда» — 1022, на газету «Луч» — 256. «Оце дійсно *факти*, які не вадить відрізняти від хвастощів і брехні панів... «лучистів», — пише Ленін [7, 43].

Як бачимо, під час пізнання явищ політичного і партійного життя В. І. Ленін користувався перевіреними фактами, за допомогою яких можна об'єктивно розв'язати будь-яке питання. Це давало можливість правильно орієнтуватися в складній обстановці перехідного від капіталізму до соціалізму періоду.

Вказівки В. І. Леніна про пізнавальну роль фактів, методику їх добору і аналізу мають велике практичне значення для дальшого розвитку марксистської соціології. Нині велику роль для практики комуністичного будівництва мають конкретно-соціологічні дослідження, які в широких масштабах проводяться в нашій країні. Вони допомагають на життєвому матеріалі вивчати нові тенденції суспільного розвитку, пізнавати якісно нові закономірності переходу від соціалізму до комунізму. Перед марксистською соціологією стоять важливі завдання конкретно-го вивчення нашої радянської дійсності і запорукою успішного розв'язання цих завдань є невичерпна філософська спадщина, яку залишив нам великий Ленін.

Краткое содержание

В статье рассматривается применение В. И. Лениным социальных и статистических фактов для познания сущности явлений общественной, экономической, культурной, политической, партийной жизни, а также некоторые методические вопросы.

ЛІТЕРАТУРА

1. Ф. Енгельс. Анти-Дюринг. К., 1953.
2. В. І. Ленін. Твори, т. 26.
3. В. І. Ленін. Твори, т. 27.
4. В. І. Ленін. Твори, т. 33.
5. В. І. Ленін. Твори, т. 32.
6. В. І. Ленін. Твори, т. 23.
7. В. І. Ленін. Твори, т. 19.
8. В. І. Ленін. Твори, т. 16.
9. В. І. Ленін. Твори, т. 1.
10. В. І. Ленін. Твори, т. 20.
11. В. И. Ленин. Полн. собр. соч., т. 37.
12. В. І. Ленін. Твори, т. 28.
13. В. І. Ленін. Твори, т. 29.
14. В. І. Ленін. Твори, т. 22.
15. В. І. Ленін. Твори, т. 25.

ПРО ДЕЯКІ ОСОБЛИВОСТІ РОЗВИТКУ МАРКСИСТСЬКОЇ ФІЛОСОФІЇ В 1907—1917 рр.

У розвитку марксистської філософії одним із найважливіших періодів є період 1907—1917 років, насичений подіями все-світньо-історичного значення. В цей надзвичайно складний період марксистська філософія, підкоряючись загальним закономірностям в своєму розвитку, мала ряд специфічних особливостей, з яких принаймні три особливості є найбільш істотними.

У 1907—1917 роках марксистська філософія мала міжнародний, інтернаціональний характер, її неможливо було обмежити, замкнути, локалізувати географічними рамками якої-небудь однієї країни. В той період марксизм в цілому і марксистську філософію, як його важливу складову частину, творчо розробляли найбільш талановиті учні Маркса і Енгельса ряду країн — Франції, Німеччини, Болгарії, Росії та інших. Так, наприклад, у Франції одним з найбільш талановитих і глибоких розповсюджувачів ідей марксизму був Поль Лафарг (1842—1911 рр.), який у 1909 р. написав свою основну філософську працю «Економічний детермінізм Карла Маркса». У Німеччині плідною була теоретична діяльність А. Бебеля (1840—1913 рр.) і особливо Ф. Мерінга (1846—1919 рр.), який інтенсивно працював в останні роки свого життя над фундаментальною монографією про Маркса — «Карл Маркс. Історія його життя». Видатним пропагандистом марксистської філософії був болгарин Д. Благоев (1856—1924 рр.). Саме їх теоретична діяльність (не завжди, на жаль, бездоганна і безпомилкова) сприяла широкому розповсюдженню марксизму в період 1907—1917 років.

Проте специфічною особливістю марксистської філософії було те, що в цей період вона розвивається перш за все і головним чином в працях В. І. Леніна та інших російських марксистів. 1907—1917 рр. свідчили, що центр інтернаціональної філософської думки марксизму, слідом за центром міжнародного революційного руху, остаточно перемістився в Росію.

Теоретична спадщина Леніна, що відноситься до періоду 1907—1917 рр., дуже велика — вона складає понад 1500 різних праць і сотні листів. Всі ці ленінські документи увійшли у 23 томи його Повного зібрання творів (див. тт. 16—34, 47—49, 54).

Але справа, звичайно, не тільки в кількості документів. Наприклад, Плеханов в цей період також багато писав. Справа, звичайно, в суті, в змісті творів. Ленінські твори були класичним взірцем партійності, науковості, революційної дійовості.

В той час Ленін написав такі глибоко теоретичні (в тому числі — філософські) праці, як «Марксизм і ревізіонізм» (1908 р.), «Про деякі особливості історичного розвитку марксизму» (1910 р.), «Історична доля вчення Карла Маркса» (1913 р.), «Три джерела і три складові частини марксизму» (1913 р.), «До двадцятип'ятиріччя смерті Йосифа Діцгена» (1913 р.), «Карл Маркс» (1914 р.), «Імперіалізм, як найвища стадія капіталізму» (1916 р.), «Держава і революція» (1917 р.). Але безумовно те, що ядром, фокусом, квінтесенцією всієї ленінської філософської спадщини цього періоду була книга «Матеріалізм і емпіріокритицизм» (1908 р.) і 35 конспектів (з 38) «Філософських зошитів». Саме в цих працях Володимира Ілліча Леніна марксистська філософська думка була піднята на новий, більш високий рівень, саме ці праці свідчили про те, що в особі Леніна міжнародний пролетаріат одержав не тільки геніального політика, але також і геніального філософа. Саме ці ленінські твори свідчать про те, що центр марксистської філософської думки перемістився в Росію.

Сьогодні з нами нема Леніна. Але його дух, його ідеї — безсмертні, вони творчо розвиваються нашою партією, нашими філософами. І нині центр марксистської філософської думки знаходиться, як і раніше, в нашій країні, що першою прокладає шлях до комунізму.

Відомо, що розвиток марксистської філософії відбувався завжди в упертій боротьбі з представниками ідеалістичного і вульгарно-матеріалістичного світоглядів. Відомо, з якою непримирністю Маркс і Енгельс полемізували з молодогегельянцями, прудоністами, вульгарними матеріалістами, кантіанцями та іншими противниками.

В нових історичних умовах В. І. Леніну довелося вести ще більш непримиренну ідеологічну боротьбу. В цій боротьбі виявилась величезна сила ленінських теоретичних, в тому числі — філософських творів, які мають винятково бойовий, наступальний характер.

Ще до 1907 р. ленінізм послідовно переміг таких своїх ідейних і політичних ворогів, як ліберальне народництво, легальний марксизм, економізм, завдав сильних ударів меншовизму. В. І. Ленін розвінчав і спростував їх філософію і соціологію в працях «Що таке «друзі народу» і як вони воюють проти соціал-демократів?» (1894 р.), «Економічний зміст народництва і критика його в книзі пана Струве» (1894—1895 рр.), «Що робити?» (1902 р.), «Дві тактики соціал-демократії в демократичній революції» (1905 р.) та багатьох інших працях того часу.

У 1907—1917 рр. розвиток марксистської філософії відбувався в обстановці гострої ідеологічної боротьби, що була відображенням непримиренної боротьби класів, перш за все — боротьби пролетаріату і буржуазії. В І. Леніну і його соратникам довелося докласти тоді чимало зусиль, щоб розгромити такі напрями буржуазної філософської думки, як неокантіанство і позитивізм, прагматизм і фізичний ідеалізм, школу іманентів. Але головний удар був нанесений Леніним, безсумнівно, суб'єктивному ідеалізму махістського напрямку, емпіріокритицизму.

Махізм (емпіріокритицизм) в 1907—1910 рр. являв собою головну небезпеку для філософії марксизму. Поширення емпіріокритицизму на Заході Махом і Авенаріусом, а в Росії їх учнями — Богдановим, Базаровим, Черновим та іншими було на початку XX століття особливо небезпечним з двох причин. По-перше, тому, що після поразки революції 1905—1907 рр. марксизм в Росії переживав серйозну внутрішню кризу, про що з усією ясністю говорив Ленін в статті «Про деякі особливості історичного розвитку марксизму». Ця внутрішня криза була породжена об'єктивними умовами суспільного життя періоду століпінської реакції. Ленін писав: «Саме тому, що марксизм не мертва догма, не якесь закінчене, готове, незмінне вчення, а живе керівництво до дії, саме тому він не міг не відбити на собі разючорізкої зміни умов суспільного життя. Відбиттям зміни був глибокий розпад, розбрід, усякого роду хитання, одним словом, — якнайсерйозніша, *внутрішня* криза марксизму. Рішуча відсіч цьому розпадові, рішуча й наполеглива боротьба за *основи* марксизму стала знову на чергу дня» [2, 22].

По-друге, величезна небезпека махізму полягала в тому, що філософія Маха і Авенаріуса одягалась їх російськими учнями в шати марксистської термінології. Це єзуїтське лицемірство послідовно викривалося Леніним в багатьох працях і особливо в його головній філософській праці — «Матеріалізм і емпіріокритицизм», а також в листах до М. Горького, що відносяться до 1908 року.

Критика Леніним махізму була принциповою, гострою, нищівною. Вона, зрозуміло, відрізнялась від диференційованої критики Леніним класиків ідеалістичної філософії минулого — Арістотеля, Лейбніца, Гегеля та інших.

Нічого оригінального Ленін в махізмі не бачив. Філософія Маха — Авенаріуса кваліфікувалася ним як епігонська, компромісна філософія, в якій реставрувалися помилкові суб'єктивно-ідеалістичні ідеї Берклі і Юма — англійських мислителів XVIII ст. Що ж стосується філософської термінології Маха і Авенаріуса, то вона дійсно відрізнялась від філософської термінології Берклі і Юма, але відрізнялась дуже мало. Якщо, наприклад, Берклі твердив про те, що матерія — це комплекси відчуттів, то Мах говорив, що матерія це — комплекси елементів. Якщо Берклі

вчив, що без суб'єкта немає об'єкта, то Авенаріус в своїй горезвісній «теорії принципіальної координації» проводив ту ж саму суб'єктивно-ідеалістичну думку.

В книзі «Матеріалізм і емпіріокритицизм» Ленін з великою полемічною силою виступає проти російських махістів — епігонів в квадраті, з повною підставою звинувачуючи їх в найбільш плоскому ідеалізмі, що веде до соліпсизму, звинувачуючи їх в неутті, в тому, що вони зухвало фальсифікували філософські праці Маркса і Енгельса. Так, наприклад, Чернов приписував Енгельсу агностицизм, Богданов — склектику і т. д. і т. п.

В боротьбі з махізмом Ленін проявив найбільш високу партійність у філософії. Він показав, що махізм на ділі, об'єктивно служить реакційним суспільним силам, служить релігії. «Об'єктивна, класова роль емпіріокритицизму, — писав Ленін, — цілком зводиться до прислужництва фідейстам...» [1, 329].

Величезну полемічну силу ленінської праці «Матеріалізм і емпіріокритицизм» неодноразово відзначали соратники Леніна. Наприклад, видатний діяч нашої партії В. Воровський в газеті «Одесское обозрение» 5 червня 1909 р. писав, що «один із видних теоретиків» марксизму Ленін піддав «найбільш нищівній критиці» махізм. «Ленін... показав приховану причину цього «новітнього позитивізму», який замість пізнання реального світу висунув принцип: «ми відчуваємо тільки свої відчуття». Він показав цю філософію, що веде до соліпсизму, як різновидність плутаного ідеалізму, «взірець» тієї еkleктичної злиденної юшки, про яку із презирством говорив Енгельс. Критика махізму являє собою особливу цінність для Росії, де ціла серія пп. Богданових, Базарових, Юшкевичів, Берманів, які відійшли від історичного матеріалізму, вносить хаос в уми читачів, подаючи під виглядом марксизму «щось неймовірно суперечливе, плутане і реакційне» і, виступаючи нібито проти Плеханова, по суті, виступає проти Маркса і Енгельса» [5, 123].

У період 1907—1917 рр. Леніну довелося різко виступити і проти такої різновидності філософського ревізіонізму, як «діцгенізм» (Є. Діцген, Унтерман, Паннекук, Дауге та інші). Помилково вважаючи філософську систему Й. Діцгена (1828—1888 рр.) більш досконалою, ніж діалектичний матеріалізм Маркса і Енгельса, «діцгеністи» прагнули доповнити, а точніше, підмінити марксистську філософію його помилковими положеннями. В книзі «Матеріалізм і емпіріокритицизм» і в статті «До двадцятип'ятиріччя смерті Йосифа Діцгена» Ленін довів, що Й. Діцген був лише учнем (хоча і талановитим) Маркса і Енгельса і що тому немає ніякого смислу і необхідності перетворювати учня в учителя, тим більше, що в працях Й. Діцгена є окремі серйозні помилкові положення. У 1913 році Ленін писав: «Щоб стати свідомими, робітники повинні читати Й. Діцгена але не забувати ні на хвилину, що він дає не завжди вірний

виклад учення Маркса і Енгельса, у яких тільки й можна *вчитися* філософії» [3, 59]. Отже, боротьба Леніна проти махізму та інших різновидностей філософського ревізіонізму незаперечно свідчила про те, що специфічною особливістю марксистської філософії в 1907—1917 рр. було посилення, всебічне зміцнення її бойового, войовничого, наступального характеру. Ця боротьба свідчила про те, що Ленін блискуче удосконалив марксистську зброю критики.

В сучасних умовах, в обстановці ще більшого загострення ідеологічної боротьби, в умовах, коли ідеологи буржуазії нав'язують нам важку «психологічну війну», радянські філософи, спираючись на класичну ленінську філософську спадщину, завоюють одну позицію за одною в галузі філософської думки.

Третя, найбільш важлива, специфічна особливість марксистської філософії в період 1907—1917 рр. полягає в тому, що в працях В. І. Леніна і його соратників вона отримала свій всебічний творчий розвиток. При цьому деякі принципово важливі проблеми марксистської філософії були поставлені і вирішені Леніним по-новому.

Як відомо, «живою душею» марксизму Ленін завжди називав матеріалістичну діалектику. В цей період він прагнув до того, щоб всебічно розробити теорію і метод матеріалістичної діалектики, щоб всебічно розробити діалектику як філософську науку. В. І. Ленін планував написати спеціальну працю, в якій би у систематичному вигляді була викладена наука діалектики. Об'єктивні обставини, на жаль, не дозволили Леніну реалізувати цей задум. Його стаття «До питання про діалектику» — лише початок великої, узагальнюючої праці про діалектику як науку. Ця стаття й інші ленінські твори переконливо свідчать про те, що він постійно працював над внутрішньою структурою діалектики як філософської науки.

В. І. Ленін аналізував «елементи», «риси», принципи, категорії, закони й інші структурні одиниці діалектики. Особливу увагу він приділяв аналізу «ядра діалектики» — закону єдності і боротьби протилежностей, а також підкреслював значення діалектики для логіки і теорії пізнання.

Постійно враховуючи універсальний характер діалектики, глибоко розуміючи її методологічне значення, Ленін з позицій цього універсального методу дослідження вирішував усі філософські, соціологічні, політичні й інші проблеми теорії і практики марксизму.

З позицій матеріалізму і діалектики Ленін вирішував перш за все головну філософську проблему — проблему взаємовідношення буття і мислення. Розглядаючи ці категорії в діалектичній єдності, Ленін вказував, що їх протилежність теоретично може носити як абсолютний, так і відносний характер. Протилежність цих категорій абсолютна лише в рамках головного

питання філософії, поза рамками цієї проблеми їх протилежність — відносна.

В аспекті матеріалістичної діалектики Ленін вирішував також гносеологічну проблему відображення, підкреслюючи ідею єдності образу і предмета, рішуче відкидаючи як ідею їх отожднення, так і ідею їх абсолютного протиставлення.

В праці «Матеріалізм і емпіріокритицизм», в «Філософських зошитах» та в інших працях Ленін вказував на діалектику об'єктивного і суб'єктивного в пізнанні, підкреслюючи ту думку, що об'єктивне знімається суб'єктивним, що наші відчуття, уявлення, поняття, категорії суть суб'єктивні образи об'єктивного світу.

Проблема створення системи категорій — одна з найбільш складних проблем філософії — може бути вірно вирішена, як вчив Ленін, лише на базі методології матеріалістичної діалектики.

Це означає, по-перше, що категорії повинні знаходитись в логічно необхідному зв'язку одна з одною; це означає, по-друге, що між ними повинна бути певна субординація; це означає, по-третє, що система категорій повинна являти собою результат висновку, узагальнення, квінтесенцію всієї історії людського пізнання і передусім — історії філософії. Система категорій діалектичної логіки повинна, в принципі, відповідати історії людського пізнання, але, зрозуміло, не повністю повторювати її. При створенні системи категорій повинен, отже, бути реалізованим принцип діалектичної єдності логічного й історичного. Тільки йдучи цим шляхом можна створити справжню Логіку з великої букви, про що не раз говорив у своїх творах В. І. Ленін.

Така важлива гносеологічна проблема, як проблема істини, вирішувалася Леніним знову-таки під кутом зору матеріалістичної діалектики. Розуміючи під істиною знання, що відповідає об'єктивним фактам, Ленін вказував на діалектичний шлях пізнання істини. В «Філософських зошитах» він писав: «Від живого споглядання до абстрактного мислення і від нього до практики — такий є діалектичний шлях пізнання істини, пізнання об'єктивної реальності» [4, 157].

У своїх філософських творах Ленін акцентував увагу на діалектиці відносного (відносна істина) і абсолютного (абсолютна істина) в пізнанні. Критикуючи релятивізм за його односторонність, Ленін підкреслював момент абсолютного в кожній відносній істині. Він наголошував, що відносна істина може діалектично переростати в істину абсолютну. «В теорії пізнання, — писав він, — як і в усіх інших галузях науки, слід міркувати діалектично, тобто не припускати готовим і незмінним наше пізнання, а розбирати, яким чином з незнання являється знання, яким чином неповне, неточне знання стає повнішим і точнішим» [1, 87].

Всі ці положення свідчать про те, що питанню про співвідношення відносного і абсолютного в пізнанні Ленін дійсно надавав великого значення.

Проблема критерію істини інтерпретується Леніним також з послідовних діалектико-матеріалістичних позицій. Практика — критерій істини, але сам цей критерій — діалектично суперечливий, він одночасно і відносний і абсолютний. «Цей критерій, — писав Ленін, — теж настільки «невизначений», щоб не дозволяти знанням людини перетворитися в «абсолют» і в той же час настільки визначений, щоб вести нещадну боротьбу з усіма різновидностями ідеалізму й агностицизму» [1, 124].

Матеріалістична діалектика є і теорією і методом. Вона є загальною методологією для всіх наук — логіки, теорії пізнання, природознавства і суспільствознавства.

Методологічну функцію діалектики Ленін підкреслив, як відомо, при аналізі кризи філософських основ фізики в кінці XIX — на початку XX століть. Ленін незаперечно показав, що буржуазні вчені-фізики, не знаючи діалектики, неминуче приходять до агностицизму, абсолютного релятивізму, ідеалізму і фідеїзму. Нова фізика звихнулася в ідеалізм, писав в 1909 році Ленін, головним чином саме тому, що фізики не знали діалектики.

Важко переоцінити значення діалектики для суспільних наук взагалі, для історичного матеріалізму — зокрема.

У 1907—1917 рр. на основі методу матеріалістичної діалектики Ленін глибоко вирішує всі принципово важливі проблеми історичного матеріалізму: проблему взаємовідношення суспільного буття й суспільної свідомості, проблему суспільно-економічної формації, проблеми революції, держави, національну проблему, проблему війни і миру і т. д. і т. п.

У зв'язку з цим слід (хоч коротко) сказати про проблему революції, тому що цій проблемі Ленін завжди (в тому числі в 1907—1917 рр.) приділяв велику увагу.

Розглядаючи дану проблему діалектично, Ленін вчив, що революція — це величезний якісний стрибок в суспільному розвитку, надзвичайно складний і болісний процес відмирання старого і народження нового, більш прогресивного суспільного ладу. З точки зору Леніна, основне питання всякої, в тому числі — соціалістичної революції — це питання про владу, питання про те, в руках якого класу перебуває політична влада.

Захищаючи й розвиваючи марксистське вчення про революцію, Ленін безкомпромісно боровся з представниками як правого ревізіонізму, які збивалися на шлях реформізму, так і проти представників лівого ревізіонізму, що збивалися на шлях авантюризму та екстремізму. Ленін неодноразово підкреслював, що соціалістична революція може здійснитися лише в тому разі, якщо є об'єктивні передумови революції (напр., загострення суперечностей капіталізму) і суб'єктивні фактори (напр., свідо-

мість, організованість робітничого класу, правильне керівництво ним партією та ін.).

Виростаючи з революційної ситуації (про основні риси якої Ленін писав у своїй статті «Крах II Інтернаціоналу», 1915 р.), соціалістична революція може здійснитися мирно, без збройного повстання, або ж немирно, шляхом збройного повстання.

Виходячи з закону нерівномірного економічного та політичного розвитку країн капіталізму в епоху імперіалізму, з появи слабких ланок в цілому ланцюзі імперіалізму, Ленін, як відомо, зробив геніальний висновок про можливість перемоги соціалістичної революції спочатку в деяких країнах або навіть в одній, окремо взятій країні.

Практика Великої Жовтневої соціалістичної революції, що поклала початок світовій пролетарській революції, яскраво підтвердила всю справедливість ленінської теорії революції, яка має величезне значення в сучасну епоху.

З позиції матеріалістичної діалектики Ленін вирішував у 1907—1917 рр. морально-етичні, естетичні, історико-філософські проблеми. Розробляючи марксистську історію філософії, Ленін критикував ідеалістичні і вульгарно-матеріалістичні історико-філософські концепції (Гегель, Лассаль, Ланге, Ібервег, Шулятиков) і показував, на яких принципах повинна будуватися справжня наукова історія філософії.

Краткое содержание

В статье рассматривается, как В. И. Ленин в период 1907—1917 гг. с позиций материалистической диалектики решал проблемы политики, социологии, гносеологии на основе обобщения практики революционной борьбы и обобщения достижений конкретных наук.

ЛІТЕРАТУРА

1. В. І. Ленін. Твори, т. 14.
2. В. І. Ленін. Твори, т. 17.
3. В. І. Ленін. Твори, т. 19.
4. В. І. Ленін. Твори, т. 38.
5. «Вопросы философии», 1957, № 3.

В. І. ЛЕНІН ПРО ЛЮДИНУ ЯК НАЙВИЩУ ЦІННІСТЬ СУСПІЛЬНОГО РОЗВИТКУ

Одна з актуальних проблем марксистсько-ленінської філософії — проблема людини, проблема соціалістичного гуманізму. Тисячоліттями різними теоріями проповідувалась любов до ближнього, до людини, але людина праці продовжувала лишатись у кайданах експлуатації. Єдиною філософією у світі, яка поставила вчення про людину на науковий ґрунт, є марксизм-ленінізм. Марксистсько-ленінське вчення про звільнення людської особи зводиться до знищення тих соціально-економічних умов, які породжують всілякі форми і види пригноблення людини і побудови комуністичного суспільства, де «вільний розвиток кожного є умовою вільного розвитку всіх» [1, 430].

В питанні про людину, гуманізм в наш час зіткнулися два світогляди: діалектико-матеріалістичний і ідеалістичний. Марксистсько-ленінську філософію звинувачують в тому, що вона мовляв, «забула про людину», а якщо це так, то, за «логікою» сучасних марксологів, слід «доповнити» марксизм філософською антропологією (тобто вченням про людину), спробувати «гуманізувати» марксизм-ленінізм.

Тут варто нагадати, що за життя В. І. Леніна філософія махізму звинувачувала марксизм в тих же «гріхах», що людина визнається ним як «випадковість», підпорядковується якимсь «іманентним економічним законам». В. І. Ленін у своїй праці «Матеріалізм і емпіріокритицизм» спростував ці твердження ідеалістів. Він писав, «що не можна знайти у Маркса і Енгельса і тіні натяку на допущення подібної ідеалістичної нісенітності і що з точки зору цієї нісенітності неминуче доводиться відкинути марксизм *цілком*, з самого початку, з самих основних його філософських посилок» [3, 292]. Ідеологи буржуазії використовують різні форми і методи спотворення марксистсько-ленінської філософії, суть яких яскраво визначена в Програмі КПРС. «Види і форми буржуазної ідеології, методи і засоби обману трудящих різноманітні. Але суть одна — захист відживаючого капіталістичного ладу» [19, 47].

В наш час марксологами й ідеологами буржуазії широко використовується метод протиставлення «раннього» Маркса —

«пізньому». Маркс періоду «Економіко-філософських рукописів 1844 року» оголошується справжнім гуманістом, а вся наступна творчість Маркса розглядається як відречення від ідеалів гуманізму. В самому марксизмі-ленінізмі Маркс протиставляється ними Леніну. За твердженням західних марксологів ленінізм взагалі несумісний з принципами гуманізму. Ці дивовижні звинувачення вченню Леніна наскрізь вигадані, суперечать історичній правді. Адже всім, хто здатний розумно мислити, відомо, що саме В. І. Ленін зробив рішучий крок в теоретичній розробці і в практичному здійсненні ідеалів гуманізму, в створенні умов для *повного* добробуту і вільного *всебічного* розвитку *всіх* членів суспільства» [4, 36]. Постійні атаки на марксизм-ленінізм ведуться буржуазними ідеологами з метою зменшення його революціонізуючого впливу на розум і серця мільйонів людей, бо наша епоха є епохою торжества марксистсько-ленінських ідей. «основний зміст якої становить перехід від капіталізму до соціалізму» [20, 35]. З новою силою принципи гуманізму, ґрунтуючись на вченні Маркса і Леніна, були проголошені в Програмі КПРС з трибуни XXII з'їзду КПРС як гімн людині: «Все в ім'я людини, для блага людини» [19, 5].

В цій статті ми зробимо спробу розкрити ленінську трактовку гуманізму, місця і ролі людини в суспільному житті. В. І. Ленін — геніальний мислитель, вождь російського і міжнародного робітничого руху — 100-річчя з дня народження якого урочисто готується зустріти в 1970 р. весь радянський народ, світова система соціалізму, все прогресивне людство — виступив на арену історичної діяльності в середині 90-х років XIX ст. Це був період, коли центр революційного руху переміщався із Західної Європи в Росію, яка поступово стала вузловим пунктом суперечностей світового капіталізму. Нові історичні умови вимагали творчого застосування марксизму, що і було блискавично виконано В. І. Леніним. В історії марксизму наступив новий період — ленінський. З самого початку свого виникнення ленінізм носить інтернаціональний характер, а не тільки національний, як це намагаються довести вороги марксизму-ленінізму, «Ленінізм — це марксизм нової історичної епохи, епохи імперіалізму і пролетарських революцій, переходу людства від капіталізму до соціалізму і будівництва комуністичного суспільства» [21, 4].

В. І. Ленін сприйняв вчення К. Маркса і Ф. Енгельса як вищу форму гуманізму, для якого комунізм це і є «реальний гуманізм». Для В. І. Леніна в однаковій мірі, як і для К. Маркса і Ф. Енгельса, незаперечною істиною було те, що капіталізм — джерело обезлюднення особистості. В. І. Ленін звернув увагу на те, що в епоху імперіалізму цей процес ще більше загострюється, набираючи спотворених форм, де «йї людська праця, і людська особа, і совість, і любов, і наука, — все *неминуче* сгає *продажним*, поки тримається *влада капіталу*» [5, 255].

Геніальність В. І. Леніна як мислителя проявилась в тому, що він науково обгрунтував можливість творчого розвитку марксизму на своїй власній основі взагалі, а проблем гуманізму — зокрема. Розглядаючи недоліки домарксистського матеріалізму крізь призму відкриття К. Маркса і Ф. Енгельса з проблеми людини, В. І. Ленін в статті «К. Маркс» пише: «Сутність людини» розуміли абстрактно, а не як «сукупність» (визначених конкретно-історично) «всіх суспільних відносин» і тому тільки «пояснювали» світ, тоді як ідеться про «зміну» його, тобто не розуміли значення «революційної практичної діяльності» [6, 34].

Ленінське розуміння сутності людини зводиться до звільнення її від усіх форм соціального гніту, «визначених конкретно-історично», шляхом «революційної практичної діяльності». Доповнення В. І. Леніна орієнтує на конкретний розгляд суспільно-економічної формації і на активне місце людини в суспільстві. Більш яскраво ця думка висловлена В. І. Леніним у «Філософських зошитах»: «Світ не задовольняє людину і людина своїм діянням вирішує змінити його» [7, 197].

Отже, В. І. Ленін науково обгрунтовує необхідність активного впливу людини на світ, на суспільне життя «своїм діянням». Але ж перетворити необхідність в дійсність можуть лише люди, які глибоко її усвідомлюють. Перетворюючи ці ідеї в життя тодішньої російської дійсності, В. І. Ленін сформулював основне завдання Російської соціал-демократичної партії: злиття ідей наукового соціалізму з робітничим рухом. Ця робота «повинна буде при цьому спрямуватися на конкретне вивчення всіх форм економічного антагонізму в Росії, вивчення їх зв'язку і послідовного розвитку». «...Вона повинна дати цільну картину нашої дійсності, як певної системи виробничих відносин, показати неминучість експлуатації й експропріації трудящих при цій системі, показати той вихід з цих порядків, на який вказує економічний розвиток» [8, 265].

Цілком природно, що тільки такий підхід до дійсності відповідав на запити пролетаріату, бо виражав інтереси людей праці, справжніх творців історії. В. І. Ленін розвивав філософію марксизму в боротьбі з різного роду ідеалістичними вченнями. Особливо негативно на свідомість мас впливала ідеологія ліберальних народників, легального марксизму та ін. Потрібно було зроби́ти все, щоб ідеологія марксизму стала пануючою в робітничому русі, адже від цього у великій мірі залежали його успіхи.

В. І. Ленін науково спростував основні положення народників, згідно яких історію творять «критично мислячі особи». Росія в той період знаходилася на капіталістичній стадії розвитку і, цілком зрозуміло, що не «геніальні особи», а робітничий клас був єдиною прогресивною силою суспільного розвитку, спроможною вплинути на хід історії. Хибні методологічні посилки привели народників до створення соціальних утопій. Критикую-

чи ідеологів цих теорій, В. І. Ленін писав: «Життя осторонь від вас, а ви — осторонь від життя» [8, 371]. Народники багато говорили про особу з її «помислами й почуттями», але ж науковий аналіз особи був відсутній через те, що вони «спинялись на суспільних ідеях та цілях людини, не вміючи звести ці ідеї й цілі до матеріальних суспільних відносин» [8, 118].

В. І. Ленін критикував ідеалістичні етичні концепції ідеолога ліберальних народників Михайловського з позицій наукового комунізму. В. І. Ленін писав: «Зрозуміло, що в застосуванні до соціології ці ідеї не могли дати нічого крім утопії або порожньої моралі, яка ігнорує боротьбу класів, що відбувається в суспільстві» [8, 383]. Отже, абстрактно-етичні принципи народників були, по суті, виразом ідей «етичного соціалізму», який боротьбу за соціалізм зводить до питань моралі. Марксизм-ленінізм довів, що проповідь морального самовдосконалення в умовах класового антагонізму є ідеалізм. Моральні норми й ідеали марксизм-ленінізм зв'язав з матеріальними суспільними відносинами, із закономірностями їх розвитку. Тільки такий підхід до суспільного життя виключає фаталізм, дає єдино вірну основу для розумних дій людини. «Ідея детермінізму, встановлюючи необхідність людських вчинків, відкидаючи безглузду байку про свободу волі, анітрохи не знищує ні розуму, ні сумління людини, ні оцінки її дій. Зовсім навпаки, тільки при детерміністичному погляді й можлива послідовна і правильна оцінка, а не звалювання чого завгодно на свободну волю» [8, 136]. Така постановка питання дала змогу В. І. Леніну розглянути етичні ідеали людини з двох боків: теоретичного і практичного. «У відношенні теоретичному, «етичну точку зору» він (марксизм. — Я. Г.) підпорядковує «принципові причинності»; у відношенні практичному — він зводить її до класової боротьби» [8, 383].

Довівши теоретичну і практичну неспроможність суб'єктивної соціології пояснити складні питання суспільного розвитку, В. І. Ленін констатував, що «тільки *матеріалістичне розуміння історії* ...відкриває можливість широкого, зв'язного і осмисленого погляду на особливий уклад суспільного господарства, як на фундамент особливого укладу всього суспільного життя людини» [9, 33]. В. І. Ленін дав науковий аналіз пореформенної економіки і соціальних процесів, які відбувалися у зв'язку з розвитком капіталізму в Росії, показав його вплив на життя людини. «Прогресивне значення капіталізму полягає в тому, що він зруйнував старі вузькі умови життя людини, які породжували розумову тупість і не давали можливості виробникам самим взяти в руки свою долю» [8, 376].

За даними загального перепису населення 1897 року з 125,6 мільйона жителів Російської імперії торговельно-промислове населення становило 21,7 мільйона, сільськогосподарське — 97 мільйонів. Отже, класова структура Росії істотно змінилась —

збільшилась питома вага пролетаріату. Страйкова боротьба 70—80-х років, поява робітничих союзів — все це було доказом того, що «людина майбутнього в Росії — робітник» [8, 267], а не мужик, як думали народники. Базуючись на об'єктивних процесах, В. І. Ленін обґрунтував історичну місію російського пролетаріату, який є «єдиний і природний представник усього трудящого і експлуатованого населення Росії» [8, 267].

Поява пролетаріату на арені історії сприяла розробці проблем гуманізму, піднесла їх на якісно вищу ступінь, бо тільки з цим класом зв'язував В. І. Ленін вирішення проблеми сутності людини. Соціально-класовий підхід до цієї проблеми проявився в тому, що В. І. Ленін мислив звільнення пролетаріату як передумову до звільнення людини. Пролетаріат у своїй суспільно-корисній праці стверджує нові принципи у відносинах між людьми, сприяє ще в умовах капіталізму установленню пролетарської моралі, де людина людині друг і товариш. «Для них (робітників.—Я. Г.) кожна людина—людина,—писав Ф. Енгельс, — тимчасом як для буржуа робітник не цілком людина» [2, 342].

Специфікою становлення пролетаря як особи в Росії було те; що соціально-економічна структура включала в себе не тільки капіталістичні, але й докапіталістичні форми. Це призводило до подвійного гніту, і ще більше відчужувало людину. В. І. Ленін писав, що «залишки середньовічних, напівкріпосницьких установ так безмірно ще сильні (порівняно з Зах. Європою), вони таким гнітючим ярмом лежать на пролетаріаті і на народі взагалі, затримуючи ріст політичної думки в усіх станах і класах» [8, 259]. Такому стану сприяли ще й такі соціальні регулятори, як насильницький поліцейсько-бюрократичний устрій Росії з його ідеологічними атрибутами на чолі з релігією. Все це створювало, як говорив В. І. Ленін, соціальний тип богобоязної і поліцієбоязної людини [10, 118]. Необхідно було зруйнувати рабську віру людей в існуючі ідеологічні інститути, поставити перпони на шляху до виховання такого типу людей. Зрозуміліс, що заперечення такого соціального устрою породжувало новий тип людини — революціонера.

Капіталізм пробуджує в людині не тільки почуття власної гідності, але й породжує обставини для усвідомлення цього процесу, тобто сам створює матеріальні умови для боротьби з ним, «змушує мислити (робітника.—Я. Г.) і ставить в умови, які дають можливість почати організовану боротьбу» [8, 268]. В. І. Ленін розглядав проблему становлення пролетаріату як новий тип людей при капіталізмі, яка включає в себе дві сторони: об'єктивну і суб'єктивну. Об'єктивною передумовою становлення пролетаря як особи була перемога капіталістичного способу виробництва, яка викликала «пробудження людини в «коняші» — пробудження, яке має таке велетенське, всесвітньо-історичне

значення» [8, 350]. Суб'єктивним же фактором, який прискорив цей процес, було внесення соціалістичного світогляду в свідомість робітника, «*вияснення йому його становища, вияснення політико-економічного ладу тієї системи, яка гнітить його, вияснення необхідності й неминучості класового антагонізму при цій системі*» [8, 268].

Ці думки В. І. Леніна рельєфно відбилися на аналізі ним революційної ситуації. В. І. Ленін вчив, що не всяка революційна ситуація веде до революції, а лише така, коли до об'єктивних перемін приєднується суб'єктивна, тобто «*здатність революційного класу на революційні масові дії, досить сильні, щоб зламати (або надломити) старий уряд, який ніколи, навіть і в епоху криз, не «впаде», якщо його не «скинуть*» [6, 182]. А за визначенням В. І. Леніна «*класами називаються великі групи людей*» [11, 374]. В цих висловлюваннях В. І. Леніна відображена діалектика індивіда і класу, індивідуального і соціального, яка в кінцевому рахунку визначається класовою боротьбою, справжнім рушієм суспільства. Людина досягає свого розквіту тільки тоді, коли вона своїм діянням змінює соціальне середовище у бажаному їй напрямку.

Отже, з наведених слів В. І. Леніна виходить, що люди, організовуючись у великі групи (класи), під керівництвом авторитетних політичних партій, творять справжню історію. Процес усвідомлення людиною активного місця в суспільстві, в класовій боротьбі перетворює її в революціонера. «*Раб, який усвідомлює своє рабське становище і бореться проти нього, є революціонер*» [12, 35—36]. Для революціонера недосить бути незадоволеним існуючим суспільним ладом. Істинний революціонер в своїх практичних діях повинен керуватися науковою теорією і тільки тоді «*революціонер, керований дійсно революційною теорією, спираючись на дійсно революційний клас, який стихійно пробуджується, може нарешті — нарешті! — випрямитися на весь свій зріст і розгорнути всі богатирські сили*» [13, 403].

Важливе місце в формуванні пролетаря як особи посідає і сам процес класової боротьби. Адже пролетаріат поставлений в такі умови, що лише з допомогою боротьби може випрямитися на весь свій зріст, відстояти своє існування. «*Тільки боротьба виховує експлуатований клас, тільки боротьба відкриває йому міру його сил, розширяє його кругозір, підносить його здібності, проясняє його розум, виховує його волю*» [14, 222].

Кульмінаційним моментом класової боротьби є соціальна революція, яка так чи інакше впливає на людину. Революція є свого роду свято для пригнобленого народу. В. І. Ленін писав: «*Ніколи маса народу не здатна виступати таким активним творцем нових суспільних порядків, як під час революції. В такі часи народ здатний на чудеса*» [15, 88—89].

Роблячи висновок з революції 1905—1907 рр., В. І. Ленін від-

значав, що її велич якраз в тому, що вона вперше в історії перетворила «жалюгідну націю, націю рабів» (як висловлювався М. Г. Чернишевський на початку 60-х років XIX ст.) в націю революційних борців.

Російський народ, пройшовши крізь полум'я революційних боїв 1905—1907 рр., значно змінився. Мільйони і десятки мільйонів людей поступово ставали громадянами, глибоко усвідомлюючи свою людську гідність. Ці докорінні зміни у свідомості людей, які стали можливими завдяки революції, В. І. Ленін так відзначив: «Російський народ не той, що був до 1905 року. Пролетаріат навчив його боротьби. Пролетаріат приведе його до перемоги» [16, 267]. Революція зруйнувала не тільки обивательські забобони, але й релігійно-містичні вчення, які «робили російський народ довірливим, терпеливим, простодушним, покірним, всетерплячим і всепрощаючим» [17, 108].

Цілком зрозуміло, що значні соціальні зміни впливають на людей двояко: одних — освічують і загартовують, а інших — отупляють і надламують. Саме виразом ідейного надлому в суспільному житті і можна назвати виступ ідеологів ліберального марксизму панів Струве, Франка, Ізгоева, Бердяєва, Булгакова та ін. з питань революції і людини у збірнику «Віхи», виданому в 1909 році. Центральним питанням, згідно вчень цих «вождів», повинна бути людина з її внутрішнім світом. Людина страждає не від влади капіталу, а від свого власного «внутрішнього рабства». Джерелом боротьби повинна бути не соціальна несправедливість, а перш за все «усвідомлення винності» людини. Автори «Віх» і їх послідовники в один голос твердили, що сутність людини не можна визначити «зовнішніми» соціальними умовами. Як би не змінювалися соціально-економічні умови, вони не в змозі вплинути на особу. Один з ідеологів «ліберального ренегатства» Бердяєв писав: «Найрадикальніші соціальні перевороти не зачіпають коренів людського буття, не знищують зла...» [22, 194].

Отже, дійсні цінності людини не можуть бути пояснені матеріальними умовами тому, що вони не мають соціального походження. Марксистське визначення сутності людини перш за все наголошує на первинності суспільних відносин, бо кожне покоління людей (як і кожна людина зокрема) застає готовим певний рівень розвитку продуктивних сил і певний тип суспільних відносин. Зрозуміло, що таке визначення не виключає спадкових біопсихічних властивостей людини, мікросередовища і т. п. під час всебічного розгляду особи. Історії відомі приклади, коли люди одного класу, нації, однієї історичної доби дотримувалися різних політичних, філософських та інших поглядів. В. І. Ленін, згідно законів суспільного розвитку, довів, що людина, живучи в суспільстві, не може бути вільною від суспільства: «Тре-

ба кожній людині стати або по цей, наш бік, або по другий. Всі спроби не стати ні на один, ні на другий бік закінчуються крахом і скандалом» [18, 326].

Всупереч лєнінському вченню про активно діяльну людину в суспільстві, ідеологи «ліберального ренегатства» (як їх називав В. І. Ленін), попередники сучасних екзистенціалістів, проповідували містику, песимізм, байдужість людського існування. «Люди, — писав Бердяєв — будуть в тисячу разів нещасливішими, якщо свідомість не буде відволікатися зовнішнім гнітом і неналагодженістю від найстрашніших питань буття. Тоді життя їх стане нестерпно трагічним...» [23, 369].

З таких філософських вчень робились політичні висновки: оскільки людське існування трагічне за своєю природою, то ніяка революція не зможе змінити цей стан, бо революція не стверджує особу, а тільки руйнує її цінність. В. І. Ленін так охарактеризував подібні «вчення»: «Демократичний рух і демократичні ідеї не тільки політично помилкові, не тільки тактично недоречні, але й морально гріховні, — ось до чого зводиться справжня думка «Віх» [16, 107]. Викривати ці реакційні ідеї, розкривати їх наукову неспроможність було одним з головних завдань партії більшовиків на чолі з В. І. Леніним. В. І. Ленін писав: «Російська демократія не може зробити ні кроку вперед, поки вона не зрозуміє суті цієї політики, не зрозуміє її класових коренів» [16, 110].

Лєнінський аналіз антимарксистських концепцій з проблеми сутності людини показав, що антинаукові у методологічному відношенні прийоми призводять до реакційних оцінок місця і ролі людини в суспільному житті. Діалектико-матеріалістичний підхід дав можливість В. І. Леніну конкретизувати і розвивати марксистське розуміння сутності людини. В. І. Ленін в конкретно-історичних умовах науково обґрунтував процес становлення пролетаря як особи, розкрив діалектику людини і суспільного середовища. В. І. Ленін довів, що тільки соціалістична революція може до кінця звільнити людину праці від експлуатації і гніту, утвердити в перспективі «реальний гуманізм». У вогні революційних боїв В. І. Ленін бачив становлення нової людини з новою мораллю, яка буде справжньою цінністю і підсумком всього історичного розвитку.

Краткое содержание

В статье на основе анализа трудов В. И. Ленина дооктябрьского периода рассматривается процесс становления человека как личности в связи с развитием капитализма в России. Раскрывая диалектику социальной среды и человека, автор приходит к выводу, что только в результате революционного изменения действительности создаются объективные предпосылки для формирования нового человека — главной ценности общественного развития.

1. К. Маркс і Ф. Енгельс. Твори, т. 4.
2. К. Маркс і Ф. Енгельс. Твори, т. 2.
3. В. І. Ленін. Твори, т. 14.
4. В. І. Ленін. Твори, т. 6.
5. В. І. Ленін. Твори, т. 12.
6. В. І. Ленін. Твори, т. 21.
7. В. І. Ленін. Твори, т. 38.
8. В. І. Ленін. Твори, т. 1.
9. В. І. Ленін. Твори, т. 4.
10. В. І. Ленін. Твори, т. 19.
11. В. І. Ленін. Твори, т. 29.
12. В. І. Ленін. Твори, т. 13.
13. В. І. Ленін. Твори, т. 5.
14. В. І. Ленін. Твори, т. 23.
15. В. І. Ленін. Твори, т. 9.
16. В. І. Ленін. Твори, т. 16.
17. В. І. Ленін. Твори, т. 11.
18. В. І. Ленін. Твори, т. 31.
19. Програма КПРС. К., 1961.
20. Програмні документи боротьби за мир, демократію і соціалізм, К., 1961.
21. Про підготовку до 100-річчя з дня народження В. І. Леніна. Постанова ЦК КПРС. К., 1968.
22. Н. Бердяев. Философия свободы. М., 1911.
23. Н. Бердяев. Опыты философские, социальные и литературные. СПб., 1907.

ЛЕНІНСЬКІ ІДЕЇ ПРО УТВЕРДЖЕННЯ КОМУНІСТИЧНОЇ ПРАЦІ

В. І. Ленін вважав одним з найважливіших завдань в боротьбі за побудову комуністичного суспільства виховання у трудящих комуністичного ставлення до праці, перетворення суспільно корисної праці в першу, життєво необхідну потребу кожної особи.

Розвиваючи вчення марксизму про працю В. І. Ленін дав класичне визначення комуністичної праці. «Комуністична праця в повному розвитку «...є безплатна праця на користь суспільства, праця, яка виконується не для відбуття певної повинності, не для одержання права на певні продукти, не за наперед встановленими і узаконеними нормами, а праця добровільна, праця без норми, праця, яка дається без розрахунку на оплату, без умови про оплату, праця за звичкою працювати на загальну користь і за свідомим (що перейшло у звичку) ставленням до необхідності праці на загальну користь, праця, як потреба здорового організму» [4, 469].

З даного визначення випливає, що характерними рисами комуністичної праці є: 1) безплатна праця на користь суспільства, без розрахунку на винагороду; 2) праця добровільна, без примусу ззовні; 3) праця за звичкою трудитись на загальну користь; 4) праця як потреба здорового організму.

Практично уже в період будівництва комуністичного суспільства народжується і розвивається багато форм комуністичної праці. Для нас уже стали буденними такі явища, як участь трудящих у виробничих нарадах, у роботі громадських конструкторських бюро, бюро економічного аналізу, нормування праці, технічної інформації; в радах новаторів, у школах комуністичної праці, в роботі Рад депутатів трудящих, партійних, комсомольських і профспілкових організацій, участь в різних комісіях і т. д.

Як бачимо, форми безплатної діяльності охоплюють різноманітні сфери суспільного розвитку — матеріальну, соціальну, політичну та духовну. Під час роботи на громадських засадах в трудящих виробляється така важлива риса, як піклування про інтереси держави, всього суспільства.

Наприклад, завдяки громадським конструкторським бюро на заводі «Електросталь» було ліквідовано ручну працю на стані «300». На Волгоградському тракторному заводі ім. Дзержинського виникла проблема захисту підвісних конвейерних ліній під час обривів. Громадське конструкторське бюро заводу успішно розробило систему уловлювачів підвісних конвейерів. В ряді випадків громадські бюро розв'язують такі складні завдання, які раніше були лід силу великим конструкторським колективам, навіть проектним інститутам. Так, на Лебединському ливарно-механічному заводі громадськими конструкторами був розроблений новий підйомний кран, прийнятий в серійне виробництво. Таких прикладів комуністичного ставлення до праці можна навести тисячі.

Або візьмемо таку форму громадської діяльності, як участь в роботі Рад депутатів трудящих та громадських організацій. Нині тільки в роботі Рад депутатів трудящих бере участь 25 млн. депутатів і активістів. Профспілки нашої країни опираються в своїй діяльності на 30 мільйонів активістів. Участь в громадській діяльності стає нормою життя радянських людей.

В процесі комуністичного будівництва на основі створення матеріально-технічної бази, вдосконалення виробничих відносин і зростання комуністичної свідомості мас сфера безплатної праці буде все більше розширюватися. З розвитком комуністичного виробництва суспільство створить достаток продуктів споживання і перейде до комуністичного принципу їх розподілу. За таких умов суспільна необхідність кожної індивідуальної праці на благо суспільства стане внутрішньо усвідомленою і дістане своє конкретне виявлення у звичці сумлінно трудитись на загальну користь без будь-якого примусу з боку суспільства.

Головним спонукальним мотивом до праці буде висока комуністична свідомість, ідейні і моральні принципи. «Комунізм є вищий ступінь розвитку суспільства, коли люди працюють через свідомість необхідності працювати на загальну користь» [6, 380].

Говорячи про комуністичну працю у вузькому значенні цього слова, В. І. Ленін мав на увазі не ту чи іншу діяльність людини, а всю сукупну працю комуністичного суспільства, яка буде такою лише тоді, коли ми досягнемо найвищого рівня розвитку продуктивних сил суспільства, коли повністю сформуються комуністичні суспільні відносини і здійсниться всебічний розвиток особі.

В. І. Ленін вчив, що комуністична праця — це праця, яка планомірно і науково організована в масштабах всього суспільства, трудівники якого досягли в своєму розвитку такого високого рівня творчих сил, який дає їм можливість безроздільно панувати над силами природи, і це панування буде зростати з розвитком комуністичного суспільства; праця найвищої продук-

тивності, що дає суспільству достаток матеріальних і духовних багатств; праця, що здійснюється в умовах, найбільш вигідних людині, перш за все в умовах, за яких узгоджений, свідомий суспільний розподіл праці знаходиться в динамічній гармонії з свідомим індивідуальним вибором кожною людиною галузі праці, а високий всебічний розвиток особи і спільність наукових основ всіх видів виробництва відкривають простір для переміни праці, для повної реалізації і розквіту сил кожної людини.

Розглянемо, як здійснюються на практиці комуністичного будівництва деякі з цих важливих рис комуністичної праці, визначених В. І. Леніним.

Однією з істотних рис комуністичної праці є її висока технічна оснащеність. За вченням В. І. Леніна, в заміні ручної праці машинною... полягає вся прогресивна робота людської техніки. Чим вище розвивається техніка, тим більше витісняється ручна праця людини, замінюючись рядом дедалі складніших машин [1, 87]. Комуністичне виробництво, вчив В. І. Ленін, буде базуватись на найновіших досягненнях науки і техніки, на основі великої індустрії та електрифікації. Отже, комуністична праця може ґрунтуватися тільки на основі високорозвиненої технічної бази, в тісному взаємозв'язку з постійним науково-технічним прогресом.

Основним змістом технічного прогресу в період побудови комунізму є повна електрифікація і хімізація народного господарства, комплексна механізація і автоматизація виробничих процесів, всебічне використання джерел енергії та природних ресурсів, нових синтетичних матеріалів.

Уже нині досягнуто величезних успіхів в здійсненні ленінських ідей про технічну оснащеність праці. За 50 років комуністичного будівництва виробництво електроенергії зросло з 2 млрд. *квт·год* у 1913 році до 598 млрд. *квт·год* у 1967 році, а електрооснащеність праці зросла в 36 разів [9, 52—53]. В одну з найбільших галузей соціалістичної економіки перетворюється хімічна промисловість. Так, виробництво синтетичних смол і пластичних мас зросло за 1940—1967 рр. більше як в 10 разів, а виробництво хімічних волокон — більше як в 45 разів. Грандіозний ріст хімічної промисловості передбачено Програмою КІРС.

За роки Радянської влади досягнуто великих успіхів у механізації виробничих процесів. Так, тільки в будівництві кількість екскаваторів з 1940 року по 1966 рік зросла з 2,1 тис. шт. до 75,4 тис. шт.; кількість скреперів — з 1,1 тис. до 21,5 тис. шт., бульдозерів — з 0,8 тис. до 74 тис. шт., пересувних кранів — з 1,1 тис. до 90 тис. шт.

Комплексна механізація у 1966 р. становила на земляних роботах 94%, на монтажі бетонних і залізобетонних конструк-

цій 96%, на бетонних і залізобетонних роботах — 83% [9, 211].

Високого рівня механізації досягнуто в інших галузях народного господарства. Так, наприклад, в сільському господарстві повністю механізовані оранка, сіяння зернових, цукрових буряків і бавовника, збирання зернових культур (включаючи і кукурудзу) механізовано на 99% [9, 158].

Успішно здійснюється комплексна механізація і автоматизація промислового виробництва, щорічно вводяться в дію більше 6 тисяч механізованих поточних і автоматичних ліній.

Дальше високе піднесення продуктивних сил, науки і техніки зробить не тільки можливим, а й необхідним вивільнення живої праці з процесу безпосереднього створення продукту й заміни її роботою автоматів. Завдяки цьому зникне історична необхідність в поділі людей на відособлені групи, зайняті розумовою чи фізичною працею в промисловості або в сільському господарстві.

Через комплексну механізацію і автоматизацію зникають і остаточно зникнуть ручна механізована праця, трудові операції і функції, що пригнічують психіку трудівника і викликають переважання його фізичних і духовних сил, ліквідується професійна обмеженість робітника.

Створення матеріально-технічної бази комунізму веде до того, що комуністична праця відрізнятиметься від всіх попередніх форм праці незмірно більшим творчим змістом, вона буде працею цікавою і привабливою, а відтак не стомлюватиме трудівника. Ці риси комуністичної праці проявляються уже сьогодні.

Ось що говорить про нове ставлення до праці у зв'язку з все більшою механізацією сільського господарства тракторист-машиніст 4-го відділення радгоспу «Цілинний» Ростовської області тов. Кривонос: «Недавно наш радгосп одержав нові гідрофіковані сіялки. Вони управляються з кабіни трактора. Натиснув важіль — і сошники заглиблюються в ґрунт на необхідну глибину. Натиснув другий важіль — маркер піднімається або опускається, не приходится цим займатись вручну. На нових машинах хочеться працювати з подвоєнною енергією. Із завданням по посіву ярових культур, недивлячись на капризи нинішньої весни, мій агрегат упорався за шість днів, в середньому засівав в день більше як по 100 гектарів при нормі 55» [10].

Він розповідає про таке ж ставлення до праці і його товаришів. Отже, в становленні нового ставлення до праці, як і передбачав В. І. Ленін, важливу роль відіграє технічна оснащеність праці.

В Програмі КПРС вказується, що у всіх членів суспільства, завдяки зміні характеру праці й зростання технічної озброєності, завдяки високому рівню свідомості, розвинеться внутріш-

ня потреба добровільно і за своїми нахилами трудитися для суспільного блага [7, 367].

Однією з істотних особливостей комуністичної праці є найвища її продуктивність. В. І. Ленін неодноразово підкреслював саме цю рису комуністичної праці. У статті «Великий почин» він відмічав, що «комунізм є вища, проти капіталістичної, продуктивність праці добровільних, свідомих, об'єднаних робітників, що використовують передову техніку» [3, 380]. Саме в цьому полягає суть і значення боротьби трудящих за перемогу нового суспільного ладу.

Передові робітники нашої країни вже в перші роки Радянської влади по-справжньому показали палке прагнення і вміння боротись за високопродуктивну працю. Вони в умовах нечуваних злиднів, оточені злісною контрреволюційною агітацією ворогів Радянської влади, організовували комуністичні суботники, працювати понаднормово без будь-якої оплати і добивались величезного підвищення продуктивності праці. Учасники комуністичних суботників першими підняли прапор боротьби за високопродуктивну працю, пізніше підхоплений і ще вище піднятий широкими масами будівників комуністичного суспільства. Нині учасники руху за комуністичну працю, новатори виробництва з честю розвивають чудову традицію перших комуністичних суботників — борються за найвищу в світі продуктивність праці. Про це яскраво свідчать як зобов'язання бригад комуністичної праці, так і їх повсякденні справи. Сьогодні похід за високопродуктивну працю — справа всіх трудящих нашої країни.

Комуністична партія завжди активно підтримувала і підтримує прагнення трудящих мас боротись за високопродуктивну працю — основу комуністичного будівництва.

За роки Радянської влади, завдяки бурхливому розвитку продуктивних сил, удосконаленню виробничих відносин і зростанню свідомості мас, продуктивність суспільної праці зростала нечуваними темпами. Тільки за роки семирічки продуктивність праці в промисловості зросла на 42%. А за 50 років Радянської влади продуктивність праці в промисловості виросла, порівнюючи з 1913 роком, в 15 разів.

Директивами XXIII з'їзду КПРС по п'ятирічному плану розвитку народного господарства СРСР на 1966—1970 роки передбачається підвищення продуктивності праці в промисловості за п'ятирічку на 33—35 процентів. Завдяки зростанню продуктивності праці приріст промислової продукції у першій п'ятирічці становив 51%, у другій п'ятирічці — 79%, за воєнні роки і в четвертій п'ятирічці — 69%, в п'ятій п'ятирічці — 68%. а за роки семирічки приріст промислової продукції становив 84%, замість передбачених 80%.

Таких швидких темпів зростання продуктивності праці не

знала жодна найрозвиненіша капіталістична країна. Одначе слід відмітити, що, не дивлячись на такі успіхи, при сучасному рівні продуктивності праці ще не можна досягти достатку матеріальних і духовних благ, властивого комуністичному суспільству. Він буде лише тоді, коли продуктивність праці досягне найвищого рівня. У зв'язку з цим у рішеннях XXII і XXIII з'їздів партії особливо наголошується на дальшому підвищенні продуктивності праці.

Директивами XXIII з'їзду КПРС по п'ятирічному плану розвитку народного господарства СРСР на 1966—1970 роки передбачені середньорічні темпи зростання продуктивності праці в промисловості (в розрахунку на одного працюючого) 6% проти 4,6% у 1961—1965 рр., у будівництві — відповідно 6,6% проти 5,3%, в суспільному секторі сільського господарства — приблизно 7% проти 3,7% [8, 124].

Зростання продуктивності праці, як і вчив В. І. Ленін, відбувається за рахунок найновітнішого технічного оснащення виробництва, за рахунок підвищення загальноосвітнього і технічного рівня трудівників нашого суспільства. Високопродуктивна праця, сповнена інтелектуальним змістом і творчістю трудящих, стане і стає уже сьогодні їх життєвою потребою.

Надзвичайно важливою рисою комуністичної праці є її наукова організація, якій В. І. Ленін завжди приділяв серйозну увагу. Він вважав її найголовнішим, найзобов'язанішим питанням всього суспільного життя.

Звичайно, праця як доцільна діяльність людей у тій чи іншій мірі завжди організована. Щоб створити необхідні для життя предмети, суспільство повинне в той чи інший спосіб об'єднати індивідуальні трудові зусилля людей, створити сукупну робочу силу. Об'єднання зусиль трудящих відбувається лише в умовах виробництва як наслідок організованого впливу робочої сили, озброєної знаряддям праці, на всю сукупність предметів праці і тому зумовлює ту чи іншу організацію праці більшої чи меншої кількості працюючих. Якщо виходити з того, що люди здебільшого зв'язані між собою певними виробничими відносинами, які зумовлюють способи залучення їх до праці, то суть її організації полягає в поділі на відокремлені сфери виробництва і встановлення зв'язку між ними. В антагоністичних суспільних формаціях, особливо в капіталістичній, організація праці в руках панівних класів є одним з основних засобів поневолення трудящих і одержання найвищого прибутку. В буржуазному суспільстві організація праці здійснюється лише в масштабах окремих підприємств, господарств, а в цілому в капіталістичній країні панує стихійність і неорганізованість праці.

Зовсім інша справа в умовах соціалізму і будівництва комунізму. Тут організацію праці здійснюють самі трудящі в інтересах усього суспільства.

Суспільна власність на засоби виробництва створила рівне право на працю і рівне право працюючих на частину суспільного продукту, яка надходить у їх розпорядження для задоволення особистих потреб.

На цій основі при соціалізмі з'явилась можливість залучити до участі в суспільно корисній праці переважну більшість працездатного населення.

Головними рисами соціалістичної організації суспільної праці є її загальність і обов'язковість, раціональний поділ, планове забезпечення народного господарства робочою силою, доцільне використання трудових ресурсів, нові стимули до праці, організація змагання трудящих як основний метод будівництва комуністичного суспільства. Вказані особливості організації соціалістичної праці дістануть дальший розвиток і вдосконалення в умовах комунізму і таким чином вона поступово досягне найвищого ступеня досконалості.

Комуністична праця матиме чіткий науковий характер. Вищий рівень розвитку продуктивних сил і виробничих відносин у нашому суспільстві, глибоке розуміння всіма трудящими законів суспільного розвитку, їх науково-технічна підготовка, злиття науки з виробництвом дадуть можливість організувати діяльність комуністичних трудівників таким чином, щоб вона забезпечила найефективніше й раціональне використання матеріальних багатств і трудових ресурсів суспільства.

В даний час наукова організація праці стала насущною потребою. Це зв'язано з особливостями сучасного виробництва. перш за все з характером технічних засобів, які широко застосовуються. НОП — народження віку механізації.

Зішлемося на такі приклади. Людина, яку б кваліфікацію вона не мала, не в силі простежити за заготівками, що виходять з прокатного стану з швидкістю майже 1300 метрів за хвилину. В хімічній промисловості вимагається ретельно вимірювати температуру, тиск, концентрацію сировини, швидко змінювати величини цих параметрів у відповідності з вимогами робітничого процесу. На підприємствах машинобудування деталі нерідко виготовляються з точністю до мікрона, а інколи навіть до десятих і сотих його частин.

Щоб повністю реалізувати величезні можливості, закладені в прогресивній техніці, що розвивається, потрібно форми організації виробництва і праці постійно приводити у відповідність з рівнем розвитку техніки. Під час старої організації праці нова техніка, як про це свідчить досвід, не дає належного ефекту. До того ж наукова організація праці допомагає саму працю перетворювати в найпершу життєву потребу.

Сьогодні немає підприємства, де б не було створено службу НОП. Так, на 23 лубенських підприємствах Полтавської області створено служби НОП, у яких бере участь понад 650 пра-

цівників різних професій. Створено 30 рад і близько 90 творчих бригад, дві лабораторії. Протягом 1967 та 1968 років розроблено 300 планів НОП, з яких більше половини вже втілено в життя. Економічний ефект від цього близько 200 тисяч карбованців.

На заводі лічильних машин організовані спеціальні семінари для керівників цехів, відділів і служб, членів творчих бригад. На цьому підприємстві створено бюро і раду, сім цехових творчих бригад НОП, до яких увійшло 57 чоловік. На верстатобудівному заводі «Комунар» при відділі праці створено штатне бюро НОП, загальнозаводська і шість цехових рад, 24 творчі бригади. НОП — справа творча, і тому в її розвитку активну участь беруть партійні та профспілкові організації.

Найважливішою особливістю комуністичної праці буде високосвідоме ставлення до неї людей. Загальність праці як явище, властиве тільки соціалізму і комунізму, формує нове ставлення людей до неї, на основі якого виникає відмінна від попередніх форм дисципліна праці — необхідний елемент будь-якої її організації. В. І. Ленін з цього приводу писав: «Комуністична організація суспільної праці, до якої першим кроком є соціалізм, тримається і чим далі, тим більше триматиметься на вільній і свідомій дисципліні самих трудящих» [3, 373].

За всі роки існування Радянської держави наша партія, весь радянський народ у своїх практичних справах керуються цими ленінськими вказівками, неухильно зміцнюють дисципліну праці, розвивають свідоме й творче ставлення до неї. Це яскраво відобразилось насамперед у соціалістичному змаганні, яке стало справді всенародним, і є могутньою матеріальною і моральною силою нашого суспільства. Нині взірцем високої дисципліни і організації праці, прикладом самовідданого і творчого ставлення до неї є учасники руху за комуністичну працю, які вміло поєднують високопродуктивну роботу на виробництві з постійним підвищенням свого загальноосвітнього рівня і зразковою поведінкою в побуті.

Під час розгорнутого будівництва комунізму наша партія використовує й інші фактори, які дозволяють постійно вдосконалювати організацію суспільної праці й розвиток народного господарства. Все це зумовлює створення вищої форми організації виробничої діяльності, де всі виробничі осередки будуть гармонійно об'єднані в загальному, планомірно організованому господарстві, в єдиному ритмі суспільної праці. Організація виробничого процесу ґрунтуватиметься на самодіяльності й ініціативі трудівників, максимальному використанні їх здібностей.

Важливою особливістю комуністичної праці є ліквідація істотних відмінностей між розумовою і фізичною працею, що здійсниться при комунізмі.

Уже сьогодні науково-технічний прогрес в нашому суспільстві робить дедалі необхідним органічне поєднання розумової

і фізичної праці. Оснащення соціалістичного виробництва новітньою технікою породжує новий тип працівника, який поєднує в собі вміння робітника і знання інженера. Основними формами виробничої діяльності стають управління автоматами та приладами (розумова праця), з одного боку, і наладка, профілактичний огляд, усунення несправностей (фізична праця)—з другого. Отже, в автоматизованому виробництві робітник залишається основною продуктивною силою, але це вже працівник нового типу.

Істотна зміна функцій працівника матеріального виробництва перестала бути справою майбутнього, а відбувається вже тепер, у період створення матеріально-технічної бази комунізму. В результаті хронометражу, проведеного на металургійних, нафтопереробних, хімічних підприємствах, встановлено, що майже 66% робочого дня сталевара і оператора зайняті розумовою працею.

Комплексна механізація і автоматизація виробництва сприяють ліквідації нинішніх вузькоспеціалізованих професій і виникненню професій широкого профілю.

Сучасний технічний прогрес, що веде до ополучення багатьох виробничих операцій, викликає до життя комплексні бригади. Члени цих бригад — це новий тип робітників з більш високою кваліфікацією, не зайнятих однією операцією. Вони здатні, завдяки набутим знанням, переходити від одного виду праці до іншого. Отже, розширюється технічний світогляд, який усуває монотонність, одноманітність в трудовому процесі. Праця робітника стає більш різноманітною, підвищується кваліфікаційний рівень усієї маси трудівників.

Відмінною рисою сучасності є постійне зростання питомої ваги професій кваліфікованої праці. Поступово зникають професії ручної і маломеханізованої праці, з'являються нові професії, змінюється характер старих. Швидко підвищується питома вага робітників широкого профілю, в трудовій діяльності яких переважають елементи інженерно-технічних навиків і знань.

Науково-технічний прогрес вносить істотні зміни і в функції людей розумової праці. У наш час наука не тільки є основа будь-якого виробничого процесу. Сама наукова діяльність набула у певному розумінні виробничого характеру. Перетворення науки в продуктивну силу веде до того, що переважна частина вчених та інженерно-технічного персоналу стає безпосереднім учасником виробництва матеріальних благ. Зростає кількість і питома вага інженерів і техніків у загальному числі працюючих у матеріальному виробництві. Так з 1928 по 1966 рік у промисловості чисельність робітників зросла приблизно в 6,3 раза, а інженерно-технічних працівників — у 22,5 раза.

Поступово зникають відмінності в характері праці інженерів на виробництві і в науково-дослідних установах. Все частіше

на підприємствах розв'язуються завдання, подібні до тих, над якими працюють в інститутах. Застосування обчислювальної техніки звільняє працю інженерів від поточних дріб'язкових турбот, розвантажує їх для проведення справді інженерних робіт по вдосконаленню виробництва. Таким чином, успішно втілюється в життя положення класиків марксизму, великого Леніна про з'єднання фізичної праці з розумовою, що є яскравим прикладом переростання соціалістичної праці в комуністичну.

Але об'єктивні умови прогресу є дійовими тільки тоді, коли знаходять правильне відображення у свідомості людей, тобто оволодівають їх умами, спрямовують їх діяльність і, отже, знаходять практичне застосування. Для цього необхідна система виховних заходів з боку передових сил суспільства. В цьому питанні першочергове завдання В. І. Ленін відводить нашій партії, профспілкам, Комуністичній Спілці Молоді.

Для того щоб будувати комунізм, треба щоб Комуністична Спілка Молоді виховувала всіх з молодих років у свідомій і дисциплінованій праці. Кропітка виховна робота об'єднає мільйонні трудящі маси для будівництва комунізму, до праці на благо народу, приведе до того, що народ буде дивитися на працю не так, як на неї дивилися раніше. Через виховання свідомої дисципліни праці «ми повинні,—вчив В. І. Ленін,—всю працю, хоч би яка вона була брудна і важка, побудувати так, щоб кожний робітник і селянин дивився на неї так: я — частина великої армії вільної праці і... зумію встановити комуністичний порядок» [5, 262].

Завдяки кропіткій виховній роботі Комуністичної партії. Ленінського комсомолу, профспілок наше суспільство пройшло величезний шлях в становленні комуністичної праці, починаючи з комуністичних суботників і до сьогоднішніх бригад комуністичної праці. Учасники руху за комуністичну працю є сьогодні тією армією, яка веде битву за становлення комуністичної праці.

Величезні досягнення нашого народу в повсякденному будівництві комунізму дають право заявити, що здійснюються ідеї В. І. Леніна про комуністичну працю, що «ми прийдемо до перемоги комуністичної праці!» [5, 100].

Краткое содержание

В статье рассматриваются основные идеи В. И. Ленина о коммунистическом труде и претворение их в жизнь в нашей стране в период строительства коммунистического общества.

Основное внимание уделено таким чертам коммунистического труда, как высокая техническая оснащенность, высокая производительность, его научная организация, слияние физического и умственного труда.

1. В. І. Ленін. Твори, т. 1.
2. В. І. Ленін. Твори, т. 20.
3. В. І. Ленін. Твори, т. 29.
4. В. І. Ленін. Твори, т. 30.
5. В. І. Ленін. Твори, т. 31.
6. В. І. Ленін. Твори, т. 39.
7. Матеріали XXII съезда КПСС, М., 1961.
8. Матеріали XXIII съезда КПСС, М., 1966.
9. Страна Советов за 50 лет. М., 1967.
10. «Труд». 1965, 5 мая.

ПРО СПЕЦИФІКУ ОСНОВНОГО ПРОТИРІЧЧЯ СУЧАСНОЇ ЕПОХИ

Основоположники марксизму вперше науково з'ясували, що виникнення антагоністичних класів обумовлено появою приватної власності на засоби виробництва. Ф. Енгельс писав, що на початку свого розвитку первісне суспільство не знало ніяких внутрішніх протилежностей. Вони почали виникати лише в період зародження рабовласницького ладу. Коли ж виникло рабовласницьке суспільство, продовжує він, то воно «в силу всіх своїх економічних умов життя повинно було розколотися на вільних і рабів, на експлуататорів — багатів і експлуатованих — бідняків, — суспільство, яке не тільки не могло знову примирити ці протилежності, а повинно було все більше загострювати їх» [4, 163]. Отже, мова йде про класи з суперечливими економічними інтересами.

З появою рабовласницького ладу виникає і властивий йому антагонізм між заможними і незаможними — відносини панування і підкорення. З самого початку класового суспільства, відмічає К. Маркс, суспільне виробництво починає базуватись на антагонізмі класів. Співіснування обох взаємно-суперечливих сторін (відповідно до суспільства: гнобителів і пригноблених. — Д. А.) їх боротьба та їх з'єднання в нову категорію складає суть діалектичного руху [2, 94, 132].

В умовах буржуазної формації класовий антагонізм виступає вже у вигляді антагоністичного відношення між пролетаріатом та буржуазією. Ф. Енгельс визначає його як окрему форму прояву основного протиріччя капіталізму — між суспільним характером виробництва і капіталістичним привласненням [3, 267—269].

Важливо також враховувати, що сторони цього протиріччя (протилежності, між якими існує цей антагонізм) мають одну загальну економічну основу — приватну власність на засоби виробництва.

Для розуміння характеру та особливостей цього протиріччя вкажемо також на те, що буржуа володіють не тільки економічним і політичним пануванням, але й пануванням в галузі культури, освіти у зв'язку з відривом розумової праці від фізичної.

а пролетаріат позбавлений його. Суть класового антагонізму тут полягає в тому, що буржуазія нещадно експлуатує і духовно поневолює пролетаріат, без усякого сорому привласнює собі наслідки його праці. Тому пролетаріат прагне до того, щоб знищити економічне і політичне панування буржуазії і встановити своє економічне і політичне панування, а значить, позбутись експлуатації та інших видів гніту. Буржуазія, використовуючи всі засоби, включаючи культуру та збройну силу, намагається не допустити цього.

Експлуаторські класи, намагаючись перебороти натиск пригноблених мас і забезпечити своє економічне і політичне панування, створюють армію, поліцію, жандармерію та інші засоби насильного і духовного пригноблення трудящих. Причому, вони швидко переконалися, що завдяки зброї людина незмірно примножує свою фізичну силу і тому може заставити підкоритися тих, хто складає переважну більшість, але не має зброї у своєму розпорядженні [11, 20].

Збройне насильство гнобителів — це загальне явище, породжене приватною власністю на засоби виробництва та їх політичним пануванням. Воно повинно бути головним, рішучим фактором під час подавлення опору експлуатованих класів.

Невипадково основоположники марксизму підкреслювали, що організоване насильство економічно пануючого класу є основна суть політичної влади експлуаторів [2, 430]. Боротьба за цю владу — одна з складових частин змісту політичних відносин між експлуаторськими та експлуатованими класами.

Складова частина цих відносин — воєнна сила, армія, яка є важливим політичним апаратом пануючого класу. Армія — головний інструмент збройного насильства, застосованого експлуаторами проти трудящих. Про цю роль армії не раз говорили Ф. Енгельс і В. І. Ленін [3, 161; 7, 81].

Використання сили зброї експлуаторами фактично являє собою одну з об'єктивних закономірностей, обумовлену природою, змістом будь-якого суспільства, економічну основу якого складає приватна власність на засоби виробництва. І треба сказати, що пануючі експлуаторські класи свідомо чи несвідомо враховують вимоги цієї об'єктивної закономірності у своїй політичній діяльності.

К. Маркс і Ф. Енгельс переконливо довели, що застосування гнобителями фізичного примусу з метою забезпечення свого політичного і економічного панування здійснюється як побічно, опосередковано, так і прямо, безпосередньо. Причому, якщо побічно, опосередковано збройну силу експлуатори застосовують у ході повсякденних політичних відносин [2, 419], то прямо, безпосередньо збройне насильство застосовується пануючими класами у процесі звичайних війн між державами, а також між антагоністичними класами всередині тієї чи іншої країни.

Основоположники марксизму, розкриваючи суть політичних відносин між експлуататорами і експлуатованими, показали, що в умовах класово-антагоністичного суспільства війна — це необхідне продовження повсякденних політичних відносин, тобто війна є продовженням політики збройними засобами.

В. І. Ленін у статті «Крах II Інтернаціоналу», наводячи вислів Клаузевіца про те, що «війна є просто продовження політики іншими (...насильственими) *«засобами»*», писав, що «сама така була завжди точка зору Маркса і Енгельса, які кожну війну розглядали як *продовження політики* даних, заінтересованих держав — і різних класів всередині них — у даний час» [6, 186]. В іншій роботі, розвиваючи марксистське визначення війни, В. І. Ленін відмітив, що всяка війна ставить пряме і безпосереднє насильство на місце права [7, 11]. Як бачимо, що проблема війни і миру виникла перед людством в зв'язку з появою приватної власності на засоби виробництва, розколом суспільства на ворожі класи і появою між ними антагонізму, який зумовив, в свою чергу, виникнення збройного насильства гнобителів. Тому вона з незапам'ятних часів непокоїть народи земної кулі. Однак домарксівська філософія і соціологія не змогли через ряд об'єктивних і суб'єктивних причин правильно теоретично вирішити цю проблему. Необхідно також окремо підкреслити, що, відносини панування і підкорення, існуючі між експлуататорами і експлуатованими в кожній окремій капіталістичній країні — це не тільки внутрішнє протиріччя. Але про це мова буде далі.

В сучасних умовах, поряд з антагоністичним протиріччям, існуючим між пролетаріатом і буржуазією, виник новий антагонізм — між світовою соціалістичною системою і світовою системою капіталізму — основне протиріччя сучасної епохи. Це протиріччя перш за все проявляється як антагонізм між трудящими масами соціалістичної співдружності й імперіалістами.

Нарада 75-ти комуністичних і робітничих партій (червень 1969 р.) особливо підкреслила, що корінне протиріччя сучасності все більше і більше поглиблюється, а на основі цього загострюється боротьба між соціалізмом і імперіалізмом [15].

Справа в тому, що після перемоги Великої Жовтневої соціалістичної революції, особливо за останні два з половиною десятиріччя, на міжнародній арені відбулися нові події всесвітньо-історичного значення. До них в першу чергу відносяться: друга світова війна, розгром німецького фашизму та японського імперіалізму, головна роль в якому належить Радянському Союзу, ціла серія соціалістичних революцій в ряді країн Європи, Азії, Латинської Америки і у зв'язку з цим утворення світової системи соціалізму; міцна хвиля національно-визвольних революцій, яка привела до розпаду колоніальної системи імперіалізму тощо. Ці події викликали величезні зміни в усіх сферах

суспільного життя, в тому числі і в галузі політичних відносин, зумовили виникнення сучасної епохи, що почалася, як відзначав В. І. Ленін, у 1917 р.

Так, у статті «До четвертих роковин Жовтневої соціалістичної революції» В. І. Ленін писав, що ми почали нову епоху все-світньої історії, епоху панування робітничого класу, епоху позбавлення людства від ярма капіталізму [10, 31, 441].

У відповідності з ленінськими положеннями і на основі узагальнення досвіду світової системи соціалізму, ленінське визначення сучасної епохи було далі творчо розвинено в Заяві Народи представників 81 марксистської партії (листопад 1960 р.), а також у новій Програмі КПРС.

Не можна не врахувати того, що в умовах рабовласницької, феодальної і капіталістичної формації змінювались форми приватної власності на засоби виробництва, як і форми експлуатації людини людиною, а також сама класова структура цих формацій. Однак вказані вище протилежності — «експлуатуючі і експлуатовані» — не сходили зі сцени суспільного життя, бо одні заможні класи змінювались іншими, а гнобителі залишались, неподільно пануючи на землі.

Характерною особливістю сучасної епохи є докорінна зміна класових протилежностей. Про це свідчить той факт, що на одній третині нашої планети вже повалено панування експлуататорів, а в ряді соціалістичних країн їх взагалі більше не існує.

Цілком природно, що експлуататори, як консервативна, реакційна протилежність виявилась дуже ослабленою.

З іншого боку, на тій же одній третій земної кулі раніш експлуатовані маси — прогресивна, революційна протилежність — тепер перетворилися у вільних від експлуатації і всякого іншого гноблення трудящих соціалістичних країн. Тому гнобителі назавжди лишилися неподільного і політичного панування, яким вони володіли у всьому світі ще в недавньому минулому.

Необхідно підкреслити, що докорінна, якісна зміна класових протилежностей (імущих і неімущих) стала закономірним наслідком розколу сучасного суспільства на дві діаметрально протилежні суспільні системи: соціалізм і капіталізм.

Важливо також відзначити, що тепер продовжує невблаганно зростати як ослаблення реакційної класової протилежності, так і посилення революційної протилежності. В свою чергу це вважається однією з головних причин, дальших докорінних змін у співвідношенні сил між капіталістичною і соціалістичною системами на користь останньої.

Знаменно, що ХХІІІ з'їзд КПРС звернув увагу на дане явище. У резолюції на звітну доповідь ЦК КПРС записано, що «співвідношення сил на світовій арені продовжує змінюватись на користь соціалізму...» [12, 186]. Це змінення сил на користь со-

ціалізму являє собою такий факт сучасності, який має рішуче значення для перемоги світового комунізму.

Якщо підсумувати все сказане, то немінуче напрошується висновок, що ми є учасниками історичного процесу революційного перетворення суспільства, що базується на приватній власності на засоби виробництва і експлуатації людини людиною, в соціалістичне суспільство.

Аналізуючи сучасну епоху, особливо важливо врахувати такі обставини. В наш час революційна протилежність складається з двох частин: пролетаріату капіталістичних країн і трудящих світової системи соціалізму, яка є дітищем міжнародного пролетарського руху. Причому, це такі складові частини, які докорінно відрізняються одна від одної. Адже не можна не рахуватись з тим, що в країнах капіталу пролетаріат і величезна маса дрібних службовців не володіють засобами виробництва, не розпоряджаються політичною владою, а ідеологія пролетаріату — марксизм-ленінізм — не є пануючою ідеологією. Інша справа в країнах соціалізму, де трудящі володіють неподільним пануванням і в економічній, і в політичній, і в ідеологічній галузях суспільного життя.

Це дуже важлива обставина, яку необхідно враховувати, щоб розібратись у характері протиріч існуючих на світовій арені між протилежностями — силами соціалізму і силами капіталізму, щоб зрозуміти діалектику цих протиріч.

Оскільки революційна прогресивна протилежність складається з двох якісно окремих складових частин, можна припустити, що між вказаними частинами і консервативною, реакційною протилежністю, повинні існувати різні за характером антагоністичні суперечності. Так воно і є в дійсності. Незважаючи на те, що протиріччя між пролетаріатом і буржуазією, так як і основне протиріччя сучасної епохи, являють собою антагонізм. однак антагонізм антагонізму різниця.

Під час вирішення даного питання необхідно враховувати таку думку В. І. Леніна. У статті «Крок вперед, два кроки назад», посилаючись на думку Каутського, коли той ще стояв на марксистських позиціях, Володимир Ілліч повністю погоджується з ним про те, що, крім антагонізму між пролетаріатом і буржуазією, також існують соціальні антагонізми іншого роду, іншого характеру [5, 286].

Якщо виходити з діалектичного зв'язку основного протиріччя сучасної епохи з протиріччям між пролетаріатом і буржуазією, то спільність цих антагонізмів, їх однорідність, однотипність не викликає сумніву. Бо перше протиріччя виникло як прямий наслідок розвитку і розв'язання існуючого протиріччя між пролетаріатом і буржуазією, а також інших внутрішніх суперечностей капіталізму [13, 528].

Під час дослідження зазначених антагонізмів на перший по-

гляд здається, що основне протиріччя сучасності є простим відтворенням протиріччя між пролетаріатом і буржуазією, тільки на якісно новій, міжнародній основі. Але такий висновок означав би ототожнення основного антагонізму нашої епохи з антагонізмом між пролетаріатом і буржуазією, що було б відходом від об'єктивної істини.

Вивчення міжнародної основи і характеру першого антагонізму необхідне і закономірне. Однак треба нагадати про те, що протиріччя між буржуазією і пролетаріатом теж не можна розглядати лише всередині держави. Так, експорт контрреволюції, до якого вже давно вдаються капіталісти, переконливий доказ того, що самі буржуа не розцінюють вказаний антагонізм тільки як внутрішньодержавний.

Ще К. Маркс і Ф. Енгельс розкрили міжнародний характер цього антагонізму і внаслідок його аналізу обґрунтували принципи пролетарського інтернаціоналізму, який протистоїть буржуазному націоналізмові. Творчо розвиваючи положення основоположників марксизму з даного питання, В. І. Ленін писав, що «капітал є сила міжнародна. Щоб її перемогти, потрібен міжнародний союз робітників, міжнародне братерство їх» [8, 263].

З'ясування міжнародного характеру антагонізму між пролетаріатом і буржуазією одночасно є з'ясуванням одного з центральних положень об'єктивної основи пролетарського інтернаціоналізму, що дуже важливо в гносеологічному плані для теоретичного обґрунтування сутності пролетарського інтернаціоналізму.

Тут ми бачимо діалектико-матеріалістичний підхід до відносин між експлуататорами і експлуатованими. І в першу чергу, це підхід до них з позицій закону єдності і боротьби протилежностей. Це значить, що класики марксизму-ленінізму, розробляючи принципи пролетарського інтернаціоналізму, виходили перш за все з специфічної природи протиріччя, існуючого між пролетаріатом і буржуазією, а отже, з того особливого методу, за допомогою якого воно може бути переборено.

Всебічне дослідження характерних особливостей основного антагонізму сучасної епохи, поряд з рішенням інших завдань, зумовлює дальшу розробку гносеологічної основи пролетарського інтернаціоналізму, але вже в нових історичних умовах.

В наш час ця розробка повинна ґрунтуватись також на діалектико-матеріалістичному підході й до відносин, які виникли між трудящими масами соціалістичних країн та імперіалістичною буржуазією. Без врахування якісної специфіки основного протиріччя сучасності, органічного його зв'язку з антагонізмом між гнобителями і пригнобленими, накінець, органічної єдності методів їх розв'язання просто неможливий нині творчий розвиток принципів пролетарського інтернаціоналізму.

У матеріалах міжнародної Народи комуністичних і робітни-

чих партій (червень 1969 р.) особливо підкреслюється, що об'єктивна основа пролетарського інтернаціоналізму, яка змінилася в сучасних умовах, вимагає посилення згуртованості міжнародного робітничого класу і його комуністичних партій [15].

Вивчаючи основне протиріччя сучасної епохи, не можна обмежитись аналізом лише міждержавної, міжнародної його основи ще й з іншої причини.

Діалектична логіка вимагає, вчив В. І. Ленін, що при дослідженні будь-якого предмета, а отже, і будь-якого питання, необхідно вивчати всі його сторони, зв'язки і опосередкування. В. І. Ленін писав, що цього ніколи не можна досягти повністю. А вимога всебічності застерігає нас від помилок з боку догматизму або вульгаризації [9, 70].

Виходячи з наведеної вказівки В. І. Леніна, необхідно досліджувати не лише міжнародну, але й економічну основу антагонізму, який виник між трудящими масами соціалістичної співдружності й імперіалістами. Тільки при цій неодмінній умові аналіз вказаних протиріччя може бути здійснений з позицій матеріалістичного розуміння історії.

Життя, дійсність свідчить про те, що сторони, протилежності основного протиріччя нашої епохи в особі трудящих соціалістичної системи й імперіалістичної буржуазії мають різні економічні основи. Якщо однією з них є приватна власність на засоби виробництва, то іншою — суспільна власність на засоби виробництва, господарями якої виступають трудящі маси соціалістичних країн. Як бачимо, сторони протилежності вказаного антагонізму зумовлені різними суспільно-економічними формаціями. Дана обставина має першорядне значення для з'ясування його особливого характеру, якісної специфіки.

Стверджувати, що основне протиріччя сучасної епохи є простим відтворенням протиріччя між пролетаріатом і буржуазією, хоча і на якісно іншій, міждержавній основі — це значить, визнати, що воно є відношенням панування і гноблення. Але ж подібне твердження не відповідало б об'єктивній дійсності. Разом з тим, воно є ще одним доказом того, що однобічний підхід до розгляду антагонізму неможливий. Основне протиріччя сучасного суспільного життя — між двома світовими системами — це таке відношення, де нема ні панування, ні підкорення, тому що пригноблення трудящих мас соціалістичної системи з боку імперіалістичної буржуазії відсутнє. А відсутнє воно в силу того, що становище трудящих мас в умовах соціалістичного ладу, як це зазначалось вище, докорінно відрізняється від становища пролетаріату в капіталістичному світі. Тому природа, суть основного протиріччя повинні бути іншими, порівнюючи з антагонізмом, які є між пролетаріатом і буржуазією всередині капіталістичних держав. І дійсно, суть соціального антагонізму в даному випадку полягає в тому, що одна його

сторона, протилежність, в особі експлуататорських класів світової системи капіталізму, намагається реставрувати буржуазний лад у соціалістичних країнах. Друга ж сторона, протилежність, в особі трудящих мас соціалістичної системи, вживає всіх заходів для того, щоб не допустити цієї реставрації і разом з тим всіляко сприяти перемозі пролетарської революції у всесвітньому масштабі.

Виходячи з сказаного вище, правомірно говорити про якісну специфіку, якісну відміну основного протиріччя сучасної епохи від антагонізму між пролетаріатом і буржуазією. Інакше перше протиріччя є таким антагонізмом, якого не знало людство за всю історію свого існування.

У зв'язку з цим треба відзначити правильність тези, висунутої В. Є. Козловським про те, що не можна всякий антагонізм розглядати як лише антагонізм між пролетаріатом і буржуазією [14, 288].

Основне протиріччя сучасності не слід ототожнювати з протиріччям між пролетаріатом і буржуазією ще й тому, що перший антагонізм є основним протиріччям всієї сучасної епохи. Інакше кажучи, це відносини між двома діаметрально протилежними загальноекономічними формаціями, тоді як антагонізм між пролетаріатом і буржуазією є окремою формою прояву основного протиріччя, властивого тільки одній буржуазній формації.

Слід зазначити, що основне протиріччя нашої епохи, якщо його розглядати у відношенні до кожної суспільної системи, є зовнішнім. У відношенні до всього сучасного суспільства, взятого в цілому, — це, безумовно, внутрішня суперечність.

Те, що між соціалістичною і капіталістичною системами існує особлива, якісно відмінна форма суперечності, пояснюється специфікою переходу від капіталізму до соціалізму.

Під час переходу від капіталізму до соціалізму, коли приватна власність на засоби виробництва замінюється суспільною, відбувається докорінна зміна економічної основи діалектичної єдності класових протилежностей, утворюючих сучасне суспільство, в той час, як під час переходу від рабовласницького ладу до феодального і від феодального до капіталістичного ця основа залишилась, по суті, незмінною. Цілком закономірне й те, що і дія закону єдності й боротьби протилежностей повинна тут проявитися інакше, ніж під час переходу, наприклад, від феодалізму до буржуазної формації.

Основний антагонізм нашої епохи взаємозв'язаний з іншими антагоністичними суперечностями сучасності: між пролетаріатом і буржуазією, між колонізаторами, з одного боку, і колоніальними народами, а також молодими національними державами — з другого боку; між самими імперіалістичними країнами та ін.

З'ясування докорінної відміни основної суперечності сучасності від антагонізму, які є між пролетаріатом і буржуазією всередині капіталістичних країн, наполегливо диктується самим життям, реальною дійсністю.

Необхідно враховувати, що якісно інша природа першої суперечності вимагає розробки якісно іншого, науково обгрунтованого методу його подолання. Це є такою ж необхідністю, як у свій час була необхідність розробки науково обгрунтованого методу розв'язування антагонізму між гнобителями і пригнобленими.

Треба також виходити з того, що монополісти всіляко намагаються подолати основну суперечність нашої епохи за допомогою зброї. Але такий метод розв'язання основної суперечності сучасності означає ніщо інше, як третю світову, ракетноядерну війну.

Комуністична партія Радянського Союзу, світовий комуністичний рух протиставляють силам імперіалізму єдиний науково-об'єктивний обгрунтований метод розв'язання основного антагонізму сучасного суспільного розвитку. Однак питання про цей метод складає предмет спеціального дослідження і тому виходить за межі даної статті.

Краткое содержание

В статье на основе учения марксизма-ленинизма рассматриваются специфический характер и особенности основного противоречия современной эпохи — между социалистической и капиталистической мировыми системами.

ЛІТЕРАТУРА

1. К. Маркс і Ф. Енгельс. Твори, т. 2.
2. К. Маркс і Ф. Енгельс. Твори, т. 4.
3. К. Маркс і Ф. Енгельс. Твори, т. 20.
4. К. Маркс і Ф. Енгельс. Твори, т. 21.
5. В. І. Ленін. Твори, т. 7.
6. В. І. Ленін. Твори, т. 21.
7. В. І. Ленін. Твори, т. 23.
8. В. І. Ленін. Твори, т. 30.
9. В. І. Ленін. Твори, т. 32.
10. В. І. Ленін. Твори, т. 33.
11. К. Лібкнехт. Мілітаризм та антимілітаризм. К., 1960.
12. Матеріали XXIII з'їзду КПРС. К., 1966.
13. Ю. А. Красін. Ленін, революція, сучасність. К., 1967.
14. В. С. Козловский. Развитие Лениным марксистского учения с противоречиях. М., 1966.
15. Завдання боротьби проти імперіалізму на сучасному етапі і єдність дій комуністичних і робітничих партій, всіх антиімперіалістичних сил. К., 1969.

З М І С Т

В. І. Даниленко. Обґрунтування і розвиток В. І. Леніним принципу партійності у філософії	3
В. Т. Павлов. Ленінська критика софістики і еклектики опортуністів	16.
А. Т. Нелеп. Ленінська теорія істини і деякі питання історії природознавства	28
В. П. Дудар. В. І. Ленін про творчу природу пізнання	37
Д. М. Гринишин. Розвиток В. І. Леніним марксистського вчення про війну і армію	46
М. П. Савчук. В. І. Ленін про роль фактів в соціальному пізнанні	63
Ю. К. Савельєв. Про деякі особливості розвитку марксистської філософії в 1907—1917 рр.	72
Я. С. Гонтаржевський. В. І. Ленін про людину, як найвищу цінність суспільного розвитку	80
В. І. Горбенко. Ленінські ідеї про утвердження комуністичної праці	89.
Д. П. Агєєв. Про специфіку основного протиріччя сучасної епохи	100

Проблемы философии.
Межведомственный научный сборник. Вып. 12.
(На украинском языке)

Редактор *В. І. Чупрій.*
Технічний редактор *Н. Н. Кулик.*
Коректор *Л. К. Діхтяр.*

Здано до набору 30.V.1969 р. БФ 06900.
Зам. 5911. Вид. № 758. Тираж 600.
Формат паперу 60×90¹/₁₆. Фіз. друк. аркушів 7.
Умовн. друк. аркушів 7. Обл.-видавн. аркушів 7,66.
Паперових аркушів 3,5. Підписано до друку
24.XI.1969 р. Папір друкарський № 3. Ціна 55 коп.

Видавництво Київського університету.
Київ, Героїв революції, 4.
Т. П.— 1969, поз. 90.

Миколаївська обласна друкарня ім. В. І. Леніна,
вул. Паризької комуни, 3.

ШАНОВНІ ЧИТАЧІ!

У Видавництві Київського університету виходять книги, що присвячуються 100-річчю з дня народження В. І. Леніна.

1. Кол. авторів. В. І. Ленін і філософські проблеми сучасності. 1969, мова українська, 15 арк., ціна 1 крб. 28 коп.

Провідний задум книги — спроба творчого аналізу окремих філософських проблем сучасності в світлі ленінських ідей.

Праця складається з трьох частин: у першій висвітлюються філософські проблеми комунізму; у другій — філософські проблеми сучасного природознавства, у третій — проблеми матеріалістичної діалектики на основі практики прогресивного розвитку суспільства і досягнень науково-технічного прогресу в сучасну епоху.

2. Панчев И. В. И. Ленин и естествознание. 1970, язык русский, 12 л., цена 1 руб. 04 коп.

В книзі проф. Івана Панчева, старшого научного співробітника Ін-та філософії Болгарської академії наук, піддаються гострій критиці сучасний ревизионізм і догматизм, ідеалістичні і механістичні концепції в філософії і естествознаванні. Дана характеристика ленинського етапу в розвитку марксистської філософії і узагальнення В. І. Леніном новітніх відкриттів в фізиці, біології і інших областях естествознавання, а також їх сучасного стану.

22 коп.

ВИДАВНИЦТВО
КИЇВСЬКОГО
УНІВЕРСИТЕТУ